

Tilburg University

De semiosis

Driel, Hans van; Bosman, Hetty

Publication date:
1993

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Driel, H. V., & Bosman, H. (1993). *De semiosis: De semiotiek van C.S. Peirce in verband gebracht met het verschijnsel 'film'*. [Tilburg University]. [s.n.].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

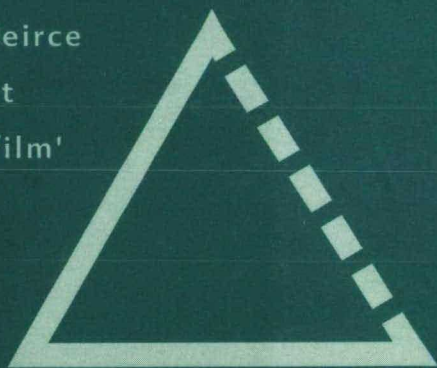
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DE SEMIOSIS

de semiotiek van C.S. Peirce
in verband gebracht
met het verschijnsel 'film'

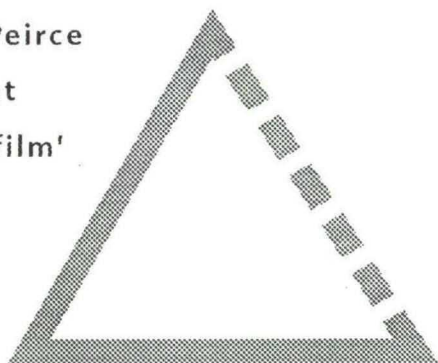
Hans van Driel

DE SEMIOSIS

de semiotiek van C.S. Peirce
in verband gebracht
met het verschijnsel 'film'

Hans van Driel

Promotor

Prof. dr. J.L. Goedegebuure

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Driel, Hans van

De semiosis : de semiotiek van C.S. Peirce in verband
gebracht met het verschijnsel 'film' / Hans van Driel.

- [S.l. : s.n.]. (Landegem : Nevelland)

Proefschrift Katholieke Universiteit Brabant Tilburg -

Met lit. opg.

ISBN 90-9006304-8

Trefw.: filmsemiotiek.

© Hans van Driel, 1993

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the author.

Eindredactie Hetty Bosman

Omslagontwerp Marty Schoutsen - OPERA Breda

Lettertype 10 pt. New Century Schoolbook

Gedrukt in België door Nevelland, Landegem

De semiosis

De semiotiek van C.S. Peirce
in verband gebracht met het verschijnsel 'film'

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Brabant
op gezag van de rector magnificus
prof. dr. L.F.W. de Klerk,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van een
door het college van dekanen
aangewezen commissie
in de aula van de Universiteit
op vrijdag 27 augustus 1993 te 16.15 uur

door

Henricus Antonius Maria Joseph van Driel

geboren te Nijmegen

VOORWOORD

Let us not pretend to doubt in philosophy
what we do not doubt in our hearts

C.S. Peirce

Deze studie vormt de voorlopige afronding van een proces van kennisvorming over het onderwerp *het proces van betekenisvorming*, ofwel *semiosis*. Het beginpunt van dit proces lag in Neerpelt, België. Hier bracht prof. dr. A. Vandenbunder mij midden jaren tachtig op zijn eigen, terloopse wijze in contact met C.S. Peirce, een filosoof die je soms razend maakt en die daardoor verleidelijk genoeg is om een dergelijk proces in gang te doen zetten. Tot op heden bleef André Vandenbunder dit proces inspireren. Aan hem draag ik deze studie op.

Wim Staat - ooit een student van mij, thans een wijze collega op afstand - is de tweede persoon die mijn gedachtenvorming omtrent betekenisvorming blijvend heeft beïnvloed. Het is mijn hoop en overtuiging dat onze samenwerking zal voortduren.

In meer algemene zin ben ik de gemeenschap van de Peircekring Nederland erkentelijk, met name Jan Glastra-van Loon, Barend van Heusden, Doede Nauta, Ellen van Wolde en Aart van Zoest. Onze jaarlijkse bijeenkomsten in Broek in Waterland vormen een voedingsbodem, waarvan deze studie maar een beperkte afschaduwing is.

Tegenwoordig kan een proefschrift nauwelijks meer buiten een universitaire context worden geschreven. Ik dank de Faculteit der Letteren in Tilburg, in het bijzonder mijn collega's, voor de mogelijkheid die zij mij heeft geboden deze studie uit te voeren. Mijn promotor prof. dr. Jaap Goedegebuure (Tilburg) ben ik dankbaar voor het vertrouwen dat hij in mij stelde en de aandacht waarmee hij de verschillende stadia van het proefschrift heeft gevolgd. Naar prof. dr. Kees Schuyt (Amsterdam) gaat mijn erkentelijkheid uit voor zijn constructieve opmerkingen bij het inleidende hoofdstuk en hoofdstuk 1. Aan het inleidende hoofdstuk hebben gesprekken met Liesbeth Kerpel en Karen van Loon, en aan hoofdstuk 1 gesprekken met Hetty Kühne deels ten grondslag gelegen.

Binnen mijn directe werkomgeving ben ik vier collega's met name dank verschuldigd. Marc Westermann voor de wijze waarop

we de afgelopen jaren het verschijnsel 'film' hebben geëxploreerd binnen het onderwijsprogramma van de Faculteit der Letteren. Hans Verhulst, voor zijn morele steun ook in andere aangelegenheden. Fons Maes, voor zijn loyale aanwijzingen ook aangaande de lay-out van dit proefschrift. En Pieter Nieuwint: zijn uitgesproken scepsis ten aanzien van de semiotiek blijft inspireren.

De laatste alinea heeft niets van doen met het universitaire gebeuren en weinig met een dankbetuiging. Ongetwijfeld zou deze studie nooit tot stand zijn gekomen zonder Gertrude Klinkhamer. Dankzij haar begon een universitaire loopbaan en een breder bestaan dan de baan alleen.

Tilburg, augustus 1993

Inhoudsopgave

INLEIDING

Twee vormen van semiotiek	1
1. Vooraf	1
2. Structuralistische semiotiek	5
2.1 Onderzoeksobject	5
2.2 Kennistheoretische vooronderstelling	7
2.3 Structuralistisch semiotische analyse van de ontbijtsequentie uit <i>Citizen Kane</i>	8
3. Peirceaanse semiotiek	11
3.1 Kennistheoretische vooronderstelling	11
3.2 Onderzoeksobject	14
3.3 Procedures voor een semiosisbeschrijving	17
3.3.1 De filosofische procedure: Peirce's categorieënleer	18
3.3.2 De semiotische procedure: Peirce's tekenclassificatie	21

HOOFDSTUK 1

De semiosis 'in potentia'	25
1. Relaties tussen de drie elementen gezamenlijk	26
1.1 Bewust betekenisvol handelen	27
1.1.1 Abductie	30
1.1.2 Deductie	33
1.1.3 Inductie	34
1.2 Vanzelfsprekend betekenisvol handelen	37
1.2.1 Acritical inference	38
1.2.2 Associational suggestion	41
1.3 Samenvatting	42
2. Relaties tussen telkens twee van de drie elementen	43
2.1 Teken in relatie tot interpretant	45
2.2 Teken in relatie tot object	48
2.3 Benoeming tot teken	52
2.4 Samenvatting	55
3. De aard van de elementen van de semiosis	55
3.1 Aard van de interpretant	56
3.1.1 Logische interpretant	57
3.1.2 Energetische interpretant	60
3.1.3 Emotionele interpretant	60
3.2 Aard van het object	61
3.2.1 Dynamisch object	61
3.2.2 Onmiddellijk object	62
3.3 Aard van het teken	62
3.4 Samenvatting	63
4. Schematische samenvatting van de laatste twee fasen van de semiosisbeschrijving	64
5. Ten slotte	64

HOOFDSTUK 2

Een semiosis 'in actu'	
Het proces van filmanalyse	67
1. De elementen in verband met filmanalyse	72
1.1 Aard van de interpretant	72
1.2 Aard van het object	75
1.3 Aard van het filmteken	76
1.3.1 De drager	79
1.3.2 Vormgeving via camera, microfoon en montage	80
2. Relaties tussen telkens twee van de drie elementen in verband met filmanalyse	85
2.1 Filmteken in relatie tot interpretant	86
2.2 Filmteken in relatie tot object	87
2.3 Benoeming tot filmteken	89
3. Filmanalyse als proces van betekenisvol handelen	90
3.1 Confrontatie en twijfel	91
3.1.1 Filmspecifieke gewoonten en overtuigingen	91
3.1.2 Niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen	95
3.1.2.1 Algemeen	95
3.1.2.2 Toelichting aan de hand van het tijdsaspect	97
3.1.3 Samenvatting	103
3.2 Filmanalyse als vorm van <i>bewust</i> betekenisvol handelen	104
3.2.1 Infereren n.a.v. filmspecifieke twijfel	105
3.2.2 Infereren n.a.v. niet-filmspecifieke twijfel ..	106
3.3 Een aangepaste overtuiging	108

HOOFDSTUK 3

De semiosis 'in lege'	
De semiosis omtrent een afgeronde semiosis	111
1. De onderzoeksmethode van de Peirceaanse wetenschapssemiotiek	112
2. Algemene beschrijving van de semiosis 'in lege'	116
2.1 Het abductieve onderzoek	117
2.2 Het deductieve onderzoek	117
2.3 Het inductieve onderzoek	118
2.3.1 Duidbaarheid van een inductieve fase	120
2.3.2 Duidbaarheid van een deductieve fase	121
2.3.3 Duidbaarheid van een abductieve fase	123
2.4 Samenvatting	125
3. De semiosis 'in lege' in verband met een filmwetenschappelijke publicatie	125
3.1 Duiden van een inductieve fase	127
3.2 Duiden van een deductieve fase	132
3.3 Duiden van een abductieve fase	135
3.4 Samenvatting	138
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	141
SAMENVATTING	149
SUMMARY	153

INLEIDING

Twee vormen van semiotiek

1. Vooraf

Filmonderzoek is herkenbaar aan zijn object: het verschijnsel 'film'. Benaderingen van dit onderzoeksobject zijn divers en een overeenkomst is niet gemakkelijk te geven. Misschien omdat er nog niet zo lang sprake is van het verschijnsel 'film', is bij andere wetenschapsdisciplines gezocht naar geschikte benaderingswijzen, zoals de linguïstiek, de geschiedeniswetenschap, de sociologie en de psychologie¹; een belangrijke groep van disciplines waarbij ook aansluiting is gezocht, is verwant aan het literatuuronderzoek: de semiotiek, de narratologie en de receptie-esthetica.

In deze studie beperk ik mij tot de wetenschapsdiscipline die wordt aangeduid met de term *semiotiek*: de wetenschap die de aard van tekens, de tekenverwijzing en de tekenvorming bestudeert. Terugkijkend op de ontwikkeling van deze wetenschapsdiscipline kunnen we een verschuiving van het onderzoekspara-digma opmerken. Jarenlang stond de filologische vraag centraal 'Wat betekent een teken?'². Sinds De Saussure (1857-1913) is onder invloed van de op hem geïnspireerde structuralistische linguïstiek de aandacht verschoven naar de vraag 'Hoe brengt een teken betekenis voort?'. De beantwoording van deze vraag door de algemene semiotiek vindt haar pendant in verschillende deeldisciplines, bijvoorbeeld de literatuursemiotiek en de filmsemiotiek, die de algemeen geformuleerde vraag specificeren met betrekking tot respectievelijk een literaire tekst en een film. De op de linguïstiek gebaseerde vorm van algemene semiotiek - die ik wil aanduiden met de term *structuralistische semiotiek*³ - heeft

¹ Voor een beschrijving van deze disciplines in verband met film-onderzoek zie o.a. Andrew (1976, 1984) en Lapsley & Westlake (1988).

² De beantwoording van deze vraag kreeg een diachronische invulling: hoe heeft de betekenis van een linguïstisch teken zich in de loop der eeuwen ontwikkeld?

³ Tot in de jaren zeventig was ook de term *semiologie* gangbaar.

binnen het filmonderzoek vanaf de jaren zestig⁴ een dominante plaats verkregen⁵ met haar onderzoeksvraag 'Hoe brengt film betekenis voort?', een vraag die in de jaren tachtig een pragmatische uitbreiding⁶ kreeg: 'Hoe brengt een film betekenis voort in een bepaalde context?'.

De volgende paradigmaverschuiving is recent ingezet door de Peirceaanse semiotiek die zich baseert op het gedachtengoed van de Amerikaanse filosoof Charles Sanders Peirce (1839 - 1914). Hierin wordt niet de filologische vraag beantwoord wát een teken betekent noch de structuralistische vraag hoe een teken betekenis voortbrengt. In de Peirceaanse semiotiek wordt de vraag beantwoord, hoe het proces van *betekenisvorming* kan worden beschreven, een proces waarbinnen mede een teken functioneert. In het filmonderzoek zijn slechts sporen te ontwaren van de Peirceaanse semiotiek⁷. Er lijken mij vier redenen te zijn, waarom de Peirceaanse semiotiek tot nu toe nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen⁸, hoewel er een kentering valt te bespeuren:

Peirce's ideas [...] may play a more prominent role for film studies in the future. (Lapsley & Westlake, 1988: 36)

De eerste reden zou de *onbekendheid* met het omvangrijke werk van Peirce kunnen zijn geweest. De hoeveelheid manuscripten die hij heeft nagelaten (ruim 80.000 dicht beschreven pagina's) staat in geen verhouding tot wat tijdens zijn leven is gepubliceerd, waardoor een kennismaking met en een bestudering van zijn gedachtengoed vrijwel onmogelijk is geweest. Een eerste gelegenheid wordt pas ver na zijn dood geboden, namelijk in 1935, na de

⁴ Met name het werk van de Franse filmtheoreticus Christian Metz is hiervoor baanbrekend geweest. Cf. Metz (1968 en 1973) en (1971).

⁵ Cf. Simons (1992).

⁶ Cf. Odin (1983).

⁷ Filmstudies die zich (deels) baseren op een Peirceaanse georiënteerde semiotiek zijn Wollen (1969), Bettetini (1973), Silverman (1983), Möller (1984), De Lauretis (1984) en de filosofisch georiënteerde studies van Deleuze (1983, 1985).

⁸ Uit Peirce's immense werk zijn alleen de door hem uitgewerkte termen *icon*, *index* en *symbol* doorgedrongen tot het filmonderzoek.

publikatie van een thematisch geordende selectie uit zijn geschriften in zes delen, in 1958⁹ aangevuld met twee nieuwe delen¹⁰. Inmiddels zijn vrijwel alle manuscripten die hij tussen 1857 en 1883 heeft geschreven in chronologische volgorde toegankelijk gemaakt, wat de start is geweest van een project dat minstens tot rond de eeuwwisseling zal voortduren, alvorens al zijn manuscripten gepubliceerd zullen zijn¹¹. Deze reden begint dus haar geldingskracht te verliezen.

Een tweede reden, de *ontoegankelijkheid* van Peirce's werk, heeft waarschijnlijk te maken met het feit, dat hij consequent weigerde aan de lezer concessies te doen wat zijn eigen filosofische en logische integriteit betreft. Alsof er niet iemand zou bestaan met een andere scholing dan hijzelf, behandelt Peirce vanuit een encyclopedische eruditie met logische gestrengheid elk van zijn onderwerpen, waarbij hij meestal de noodzaak zag om technische termen te introduceren die vreemd zijn aan het dagelijkse en het gangbare wetenschappelijke taalgebruik.

Een derde reden zou een misverstand binnen het filmonderzoek kunnen zijn, dat Peirce een semiotiek zou hebben ontwikkeld die van *dezelfde aard* is als de structuralistische semiotiek. Zou dat zo zijn, dan levert de semiotiek van Peirce weinig resultaten op.¹²

De belangrijkste reden lijkt mij het *karakter* van Peirce's denken te zijn. Hierin komt enerzijds geen complete en systematische theorie naar voren, maar anderzijds hangt alles architectonisch met elkaar samen.

⁹ Cf. Peirce (1931-1958).

¹⁰ Indien niet anders vermeld heb ik de Peirce-citaten ontleend aan Peirce (1931-1958). Ik noteer ze zoals internationaal gebruikelijk is: het cijfer voor de punt geeft het *volume* aan, de cijfers na de punt geven de *passage* aan. Het blijkt internationaal geen gewoonte om Peirce-citaten te dateren. Maar gezien de ontwikkeling van Peirce's eigen opvattingen lijkt mij deze informatie van belang. Daarom noteer ik achter de komma het *jaar*, waarin de passage is uitgegeven. Betreft het ongepubliceerd werk, dan duidt het jaartal het jaar aan waarin de passage is geschreven. De aanduiding 7.188, 1901 betekent dus, dat het tekstfragment kan worden gevonden in volume 7, passage 188, en dat het is geschreven of gepubliceerd in 1901.

¹¹ Cf. Peirce (1982), (1984), (1986) en (1989).

¹² Cf. Van Driel & Staat (1991: 289-290).

Deze studie wil bijdragen aan het doen verdwijnen van de laatste twee redenen¹³. Om te beginnen wil ik het misverstand uit de weg ruimen dat Peirce een semiotiek zou hebben ontwikkeld die van dezelfde aard is als de structuralistische semiotiek. Deze methodologische standpuntbepaling beargumenteer ik in dit inleidende hoofdstuk. Ik plaats Peirce's semiotiek *naast* de structuralistische semiotiek, omdat zowel het onderzoeksobject als de kennisopvatting die aan beide vormen van semiotiek ten grondslag ligt, wezenlijk verschillend zijn.

Tallose studies uit de afgelopen decennia getuigen ervan¹⁴ dat uit Peirce's werk geen complete en systematische theorie naar voren komt. Zoals gezegd lijkt dit mij de hoofdreden te zijn dat de Peirceaanse semiotiek binnen het filmonderzoek - en niet alleen daar - nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen. Het tweede doel van deze studie is dan ook een systematische beschrijving van Peirce's semiotiek af te leiden uit zijn werk. Dat gebeurt in hoofdstuk 1.

Daarmee is de weg vrijgemaakt voor toegepaste vormen van de Peirceaanse semiotiek. Hieraan een bijdrage te leveren vormt het derde doel van deze studie. De in hoofdstuk 1 in algemene termen geformuleerde semiotische theorie van Peirce kan worden toegepast door haar in verband te brengen met specifieke verschijnselen. Eén daarvan is het verschijnsel 'film'¹⁵. Een proeve van de Peirceaanse filmsemiotiek vormt hoofdstuk 2. Een tweede specifiek verschijnsel betreft de vraag naar de aanvaardbaarheid van gevormde kennis, bijvoorbeeld in verband met het verschijnsel 'film'. Een proeve van deze bijzondere vorm van toegepaste

¹³ Brent (1993) geeft aan hoezeer de eerste twee redenen ingebed liggen in het leven van Peirce.

¹⁴ Het vroege Peirce-onderzoek is (grotendeels) verzameld in Wiener & Young (1952) en in Moore & Robin (1964). Vanaf de jaren zestig neemt het Peirce-onderzoek een hoge vlucht. De microfiche-editie van Peirce's gepubliceerde werken (cf. Peirce, 1977) bevat als appendix een overzicht van bijna 2000 verwijzingen, hetgeen door Kloesel (1983) voor de periode 1976-1981 is aangevuld met 689 verwijzingen.

¹⁵ Hoewel ik mij beperk tot de filmsemiotiek, ben ik van mening dat de Peirceaanse semiotiek ook van belang is voor andere disciplines dan alleen het filmonderzoek.

Peirceaanse semiotiek - de Peirceaanse wetenschapssemiotiek - wordt gegeven in hoofdstuk 3.

2. Structuralistische semiotiek

De structuralistische semiotiek is gebaseerd op de structuralistische linguïstiek. Grondlegger hiervan is Ferdinand de Saussure die een taaltheorie opzette, waarvan hij meende dat deze het model zou kunnen zijn voor een toekomstproject, dat hij aanduidt met de term *sémiologie*, een nog niet bestaande wetenschap van alle uitdrukkingssystemen. In deze paragraaf beschrijf ik het onderzoeksobject van de structuralistische semiotiek en de kennistheoretische vooronderstelling die mijns inziens hieraan ten grondslag ligt.

2.1 Onderzoeksobject

Het onderzoeksobject van de structuralistische semiotiek heeft zich analoog ontwikkeld aan dat van de structuralistische linguïstiek. Een korte beschrijving van De Saussure's taaltheorie is in dit verband verhelderend. De taaltheorie van De Saussure kent een *structureel* en een *semiotisch* aspect, en is gebaseerd op twee *principes*.

Het *structurele* aspect betreft allereerst zijn onderscheid binnen het taalgebeuren (de *langage*) tussen het taalsysteem (*langue*), het algemene regelsysteem dat de relaties tussen de taalelementen vastlegt, en het taalgebruik (*parole*), de individuele taaluitingen. Ten tweede maakt De Saussure een onderscheid tussen een *diachronische* bestudering (een studie van de historische ontwikkeling) en een *synchronische* (de bestudering van een stand van zaken op een bepaald moment). Op basis van deze twee structurele aspecten bakent De Saussure het onderzoeksobject van de linguïstiek af tot het taalsysteem dat synchronisch bestudeerd wordt. Het diachronische onderzoek wijst hij af. Ook staat hij afwijzend tegenover bestudering van het individuele taalgebruik, omdat de tussenkomst van het sprekende individu het taalgebruik onsamenvattend en dus onbestudeerbaar maakt.

Ook het *semiotische* aspect heeft twee kenmerken. Het eerste is, dat een taalsysteem bestaat uit tekens (*signes*) die gekarakteriseerd worden door een verbinding tussen betekenaar (*signifiant*) en betekenis (*signifié*). Het tweede kenmerk is, dat het taalsys-

teem beheerst wordt door een geheel van *codes*, op afspraak gebaseerde relaties die communicatie mogelijk maken onder mensen, die deze codes beheersen.

Bij de synchronische beschrijving van het taalsysteem, dat wordt beschouwd als een geheel van tekens waarbinnen codes werkzaam zijn, zijn twee *principes* met name van belang.

Het eerste principe betreft het taalteken zelf. Het ene taalteken onderscheidt zich van het andere op grond van een verschil in *signifiant* (een formele onderscheiding), waaraan een verschil gekoppeld is in *signifié* (een semantische onderscheiding). Deze koppeling is willekeurig: er bestaat geen intrinsieke noodzaak om een *signifiant* te verbinden met een bepaalde *signifié*.

Het tweede principe heeft betrekking op de *combinatie van taaltekens*. Deze betreft twee niveaus. Het *paradigmatische*¹⁶ niveau slaat op de aanwezigheid van het ene taalteken dat de afwezigheid van andere taaltekens van dezelfde orde impliceert. In de Nederlandse taal bijvoorbeeld impliceert het gebruik van het lidwoord *de* de afwezigheid van het lidwoord *het*. Op het paradigmatische niveau is sprake van keuze. Naast dit paradigmatische niveau claimt De Saussure een *syntagmatisch* niveau dat de lineaire opeenvolging van de taaltekens regelt. In de Nederlandse taal bijvoorbeeld impliceert het lidwoord *de* een volgend mannelijk of vrouwelijk zelfstandig naamwoord; het lidwoord *het* een onzijdig zelfstandig naamwoord. Op het syntagmatische niveau is sprake van combinatie.

De structuralistische linguïstiek claimt derhalve een taalsysteem als een coherent geheel van regels dat de relaties binnen het taalteken, tussen de taaltekens, en tussen de taaltekens en het geheel vastlegt. Het zijn deze relaties die ook betekenis van taaltekens produceren.

De structuralistische semiotiek baseert zich in de jaren vijftig en zestig op deze uitgangspunten van de structuralistische linguïstiek. De structuralistische semiotiek ontwikkelt een systeembegrip dat de betekenisproductie van alle mogelijke verschijnselen zou kunnen beschrijven, niet alleen dat van taal. De nadere uitwerking van dit systeembegrip vormt het antwoord op de structuralistisch semiotische onderzoeksvraag 'Hoe brengt

¹⁶ Deze term is na De Saussure geïntroduceerd door de Deense linguïst Hjelmslev (1899-1965). De Saussure zelf spreekt van *association*.

object. Erkenning van een subject zou immers impliceren dat objectieve, generaliserende uitspraken problematisch worden, althans in kwalitatief opzicht¹⁹. De breuk met het Cartesianisme, dat vóór De Saussure dominant was in menige wetenschapsbeoefening, uit zich ook in wat onder *betekenis* wordt verstaan. Betekenis is niet langer wat het subject met behulp van zijn zintuigen aan een verschijnsel onttrekt, maar is het *resultaat* van een betekenisproduktie die in essentie binnen het verschijnsel aanwezig is. De aandacht van de structuralistische semiotiek is dus verschoven van het kennende subject naar het gestructureerde object.

Om de objectiviteit van haar kennisuitspraken te garanderen heeft de structuralistische semiotiek een methode ontwikkeld die tot kennisuitspraken omtrent het verschijnsel 'betekenisproduktie' leidt, met uitsluiting van de onderzoeker. Deze methode, met behulp waarvan de vraag 'Hoe brengt een verschijnsel betekenis voort?' kan worden beantwoord, wil ik toelichten aan de hand van een analyse van de klassiek geworden ontbijtsequentie uit *Citizen Kane* (1941) van O. Welles. De structuralistisch semiotische vraag luidt dan: hoe brengt deze sequentie betekenis voort?

2.3 Structuralistisch semiotische analyse van de ontbijtsequentie uit *Citizen Kane*

De krantenmagnaat Charles Kane is overleden. Het laatste woord op zijn lippen luidt "Rosebud". Journalist Thompson ondervraagt mensen uit het leven van Kane om te achterhalen wat "Rosebud" betekent, waarnaar dit woord verwijst. Eén van die mensen is Kane's oude studievriend Leland, die Thompson vertelt over Emily, de eerste vrouw van Kane. Het jarenlange huwelijk van Emily en Charles Kane wordt in een sequentie van zes eenheden²⁰ verbeeld. De sequentie is afgebakend door twee overvloeiers: aan het begin een overvloeier van Leland naar het eerste ontbijt van Kane en Emily, aan het slot een overvloeier van het laatste ontbijt terug naar Leland. De zes eenheden van deze

¹⁹ In kwantitatief opzicht zou het tegendeel het geval zijn, al leidt dit tot schijnzekerheden. Schuyt (1986) toont dit aan.

²⁰ Ik wil in dit kader voorbijgaan aan de discussie wat binnen een film als een eenheid moet worden beschouwd. Deze problematiek bespreek ik in paragraaf 1.3.2 van hoofdstuk 2.

sequentie zijn van elkaar onderscheiden door een snelle panbeweging van de camera van links naar rechts.

De vraag die de structuralistische semiotiek wil beantwoorden, luidt: hoe brengt deze sequentie betekenis voort? De methode waarmee deze vraag kan worden beantwoord, verloopt als volgt: beschrijf de relaties van overeenkomst en verschil tussen de eenheden die samen deze sequentie constitueren. Deze relaties kunnen in elk geval op narratologisch en op filmisch niveau worden beschreven²¹.

De eerste stap van de structuralistisch semiotische methode vormt de beantwoording van de vraag, waarin *alle* zes eenheden met elkaar overeenkomen. Ik beantwoord deze vraag op het narratologische niveau:

- Emily is eerst in beeld, daarna Kane.
- Dezelfde ruimte en dezelfde plaats: een ontbijttafel.
- Dezelfde personen: de ene links, de andere rechts in beeld.
- Hetzelfde tijdstip van de dag.

> Zesmaal wordt een ontbijt tussen man en vrouw gepresenteerd.

De tweede stap vormt de beantwoording van de vraag: waarin onderscheidt *elke* eenheid zich van de andere?

- Kleding van ieder van de twee personen.
- Kapsel van ieder van de twee personen.
- Uiterlijk van ieder van de twee personen.
- Onderwerp van gesprek.

> Er bevinden zich tijdsprongen tussen elk ontbijt.

Ten slotte vraagt de structuralistische semiotiek zich af, waarin *sommige* eenheden zich onderscheiden van andere. De vraag beantwoord ik op narratologisch en op filmisch niveau. Op narratologisch niveau zien we de volgende verschillen:

- De man draagt een ochtendjas in eenheid 2 en 3; de man is verder gekleed.
- In de eerste vijf eenheden wordt gesproken, in de laatste niet.

²¹ Cf. Bellour (1973: 220-221).

Op filmisch niveau zijn de volgende verschillen waarneembaar:

- De eenheden kennen een wisselend aantal opnamen.
- De eenheden verschillen in relatieve duur.
- De eerste eenheid wordt ingeleid met een inzoom; de laatste wordt afgesloten met een uitzoom.

Op filmisch niveau (inclusief het al dan niet voorkomen van een dialoog) is de ontbijtsequentie als volgt te schematiseren:

Eenheid	Opnamen	Duur	Camerabew.	Dialoog
Overvloeier				
1	7	+++	inzoom	+
2	4	+	-	+
3	8	++	-	+
4	4	+	-	+
5	2	.	-	+
6	2	++	uitzoom	-
Overvloeier				

Figuur 2. Ontbijtsequentie *Citizen Kane*.

Nadere analyse van dit schema laat een patroon zien. De eenheden 1 en 2 horen bij elkaar, evenals 3, 4 en 5: er is telkens sprake van een afnemend aantal opnamen en van een afnemende duur. Eenheid 6 - die uit weinig opnamen bestaat, relatief lang duurt en waarin niet wordt gesproken - krijgt zo een geprivilegieerde status ten opzichte van de andere eenheden.

> Verwijdering tussen twee huwelijkspartners is uitgebeeld.

Deze betekenisproductie van het fragment wordt versterkt door de camera-inzoom (benaderen) na de eerste overvloeier, en de camera-uitzoom (verwijderen) voor de tweede overvloeier.

In het bovenstaande heb ik geprobeerd het systeem van de sequentie dat volgens de structuralistische semiotiek de betekenis ervan zou produceren, bloot te leggen. Dit systeem wordt gecon-

stitueerd door eenheden die op narratologisch en filmisch niveau in een relatie van overeenkomst en verschil ten opzichte van elkaar staan. De structuralistische semiotiek claimt nu, dat aan elk verschijnsel een systeem ten grondslag ligt dat betekenis voortbrengt. Dit systeem kan volgens de hierboven beschreven methode worden blootgelegd, onafhankelijk van de onderzoeker die de methode hanteert.²²

3. Peirceaanse semiotiek

Peirce's opvattingen verschillen fundamenteel van die van de structuralistische semiotiek. De verschillen hebben betrekking op de kennistheoretische vooronderstelling en bijgevolg op het onderzoeksobject.

3.1 Kennistheoretische vooronderstelling

Anders dan de vooronderstelling van de structuralistische semiotiek impliceert (zie figuur 1), gaat in de ogen van Peirce kennis omtrent een verschijnsel *niet* vooraf aan onderzoeksactiviteiten. Volgens Peirce vormt elke kennisuitspraak het voorlopige resultaat van een *interactie* tussen enerzijds mogelijkheden en onmogelijkheden van de onderzoeker en anderzijds mogelijke tekens van een intrigerend verschijnsel waarover kennis zou kunnen worden verkregen.

Tot de *mogelijkheden* van een onderzoeker rekent Peirce de overtuigingen die zich hebben gevestigd binnen een gemeenschap van onderzoekers. Deze kunnen worden beschouwd als aanvaarde kennis, voor zover deze gemeenschap hierover (voorlopig) tot overeenstemming is gekomen. Tot de *onmogelijkheden* van een onderzoeker rekent Peirce de realiteit van nog niet geformuleerde kennis. Een verschijnsel is *intrigerend*, indien het niet overeenstemt met de consequenties die voortvloeien uit bepaalde gevestigde overtuigingen. Een dergelijke disharmonie kan het verlangen doen ontstaan naar een proces van kennisvorming - door Peirce *semiosis* genoemd - ten einde een aangepaste overtuiging te vestigen zodat we in de toekomst niet meer geïntrigeerd geraken door dat verschijnsel: we hebben

²² Fundamentele kritiek op deze vooronderstelling en derhalve op de consequenties ervan geeft ik in hoofdstuk 3 van deze studie.

hieromtrent immers kennis verkregen die voorspelt hoe we in de toekomst zouden kunnen handelen in ons omgaan met dat verschijnsel. Wat Peirce bij gevolg intrigeert, is een beantwoording van de vraag hoe wij, met alle overtuigingen die we hebben, zodanig kunnen omgaan met verschijnselen, dat op de lange duur harmonie kan ontstaan in ons handelen²³.

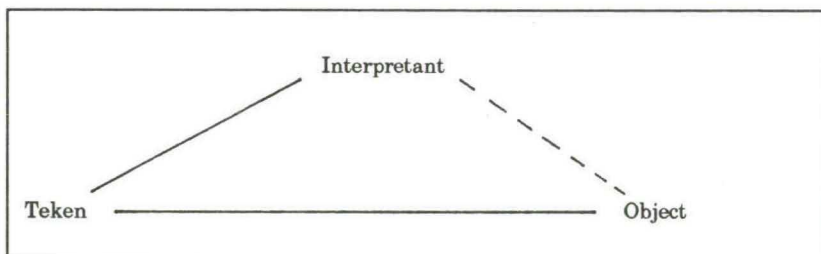
Met deze stellingname in verband met kennisvorming bestaat het klassieke probleem (hoe objectief een verschijnsel te kunnen onderzoeken dat deel uitmaakt van een omgeving waarvan ook de onderzoeker deel uitmaakt) niet meer. In Peirce's visie kan het niet anders zijn dan dat de onderzoeker (of gemeenschap van onderzoekers) mede deel uitmaakt van het verschijnsel dat wordt onderzocht. Een methode introduceren die het mogelijk maakt om een kloof te doen ontstaan tussen het verschijnsel en de onderzoeker, is in zijn ogen een schijnoplossing voor een probleem dat fundamenteel geen probleem is, omdat de vooronderstelling die er aan ten grondslag ligt, onjuist is. Een consequentie van Peirce's kennistheoretische vooronderstelling is derhalve, dat Peirce zowel de aard van een kennisuitspraak als de mate van aanvaardbaarheid ervan *niet* loskoppelt van de activiteiten die tot die uitspraak hebben geleid. Het tot stand komen van de kennisuitspraak is in grote mate afhankelijk van de gevestigde overtuigingen van de (gemeenschap van) onderzoeker(s). In zijn kennisopvatting is de *aard* van een nieuwe kennisuitspraak immers bepaald door het intrigerende karakter van een verschijnsel; dat karakter bepaalt in welk opzicht het verschijnsel zichtbaar heeft verrast in verband met welke gevestigde overtuigingen. En de mate van *aanvaardbaarheid* van kennisuitspraken stelt Peirce afhankelijk van de wijze waarop we zijn omgegaan met het intrigerende verschijnsel teneinde hierover kennis te verkrijgen.²⁴

Bovendien claimt Peirce, dat zijn opvatting over kennisvorming door deze interactieve vooronderstelling een *semiotische* basis

²³ Cf. Glastra van Loon (1991: 21).

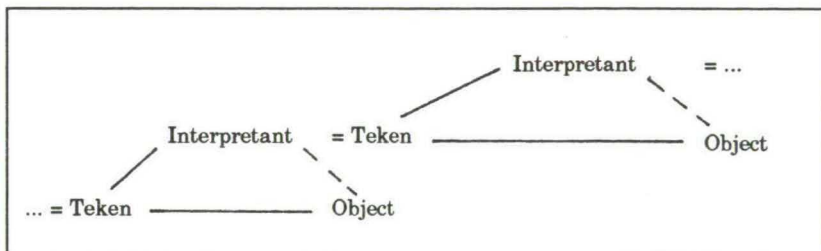
²⁴ Deze opvatting over kennisvorming ligt ten grondslag aan een wetenschapsfilosofische stroming die door Peirce met de term *pragmatisme* is aangeduid. Wetenschapsfilosofie probeert vragen te beantwoorden over *kennis* en de *wijze waarop* we kennis verwerven. Zij doet dit op pragmatistische wijze, indien ze nagaat wat de consequenties zijn van bepaalde opvattingen over de aard van het te onderzoeken object voor de aanspraak die vervolgens wordt gemaakt op kennis over dat object. Cf. Van Driel & Staat (1991: 284).

heeft gekregen. Deze semiotische basis houdt in, dat kennis omtrent een intrigerend verschijnsel nooit on-middel-lijk wordt gevormd. Tekens bemiddelen tussen het intrigerende verschijnsel en de kennis die zich daarover vormt. Anders dan via tekens is kennisvorming niet mogelijk. We kunnen deze semiotische basis ook anders formuleren. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Descartes is Peirce van mening, dat álle kennis inferentieel is, dat wil zeggen dat (voorlopig) aanvaarde kennis bemiddelt bij het ontwikkelen van nieuwe kennis (zie ook figuur 4). Het proces van kennisvorming (of *semiosis*) is dus een triadisch proces, waarbij kennis (door Peirce *interpretant* genoemd) omtrent een intrigerend deel van de werkelijkheid (het *object*) zich vormt via een bemiddelend *teken*. Schematisch:

Figuur 3. De semiosis.

De dynamiek van de semiosis, dat wil zeggen het *voorlopige* karakter van gevormde kennis, is bij Peirce gegarandeerd, doordat een interpretant zelf weer opgevat kan worden als een teken om een verder begrip omtrent dat intrigerende deel van de werkelijkheid in een volgend kennisvormingsproces mogelijk te maken. Schematisch:

Figuur 4. De voortdurende semiosis.

De kennistheoretische vooronderstelling van de structuralistische semiotiek luidt dat het mogelijk is om objectief formuleerbare

kennisuitspraken te doen onafhankelijk van de onderzoeker; de structuralistisch semiotische onderzoeksmethode schept hiertoe de voorwaarden. Peirce is evenwel van mening dat we de betrokkenheid van de onderzoeker fundamenteel dienen te accepteren en dat het kennisvormingsproces deze betrokkenheid in de vorm van gevestigde overtuigingen dan ook dient te incorporeren. Als consequentie van deze vooronderstelling verschilt de onderzoeksvraag van de Peirceaanse semiotiek wezenlijk van die van de structuralistische. De structuralistische vraag - hoe brengt een verschijnsel betekenis voort? - is voor Peirce een onmogelijke. Tegenover deze vraag formuleert Peirce de zijne: hoe kunnen we een betekenisvormingsproces zodanig beschrijven, dat zowel het verschijnsel als de overtuigingen van degene bij wie betekenis zich vormt, zijn geïncorporeerd?²⁵

Deze onderzoeksvraag heeft een recursieve consequentie. Een semiotische onderzoeker wil immers kennis verkrijgen omtrent het proces van betekenisvorming. Gezien Peirce's kennistheoretische vooronderstelling dienen dan ook de gevestigde overtuigingen van de onderzoeker te worden geïncorporeerd in diens proces van kennisvorming omtrent het verschijnsel 'betekenisvorming'. Met deze constatering duid ik al aan, dat in de ogen van Peirce het proces van kennisvorming analoog verloopt aan het proces van betekenisvorming.²⁶ Beide processen kunnen worden aangeduid met de term *semiosis*.

3.2 Onderzoeksobject

In de vorige subparagraaf heb ik het onderzoeksobject van de Peirceaanse semiotiek al aangegeven: het betekenisvormingsproces. Om het onderscheid met de structuralistische semiotiek

²⁵ De vooronderstelling achter deze onderzoeksvraag heeft verregaande consequenties voor het filmonderzoek. Structuralistisch georiënteerde vragen als 'Hoe produceert film een esthetisch beleven?', 'Hoe zet film aan tot handelen?' en 'Hoe positioneert film de toeschouwer?' passen niet in de Peirceaanse kennistheoretische vooronderstelling van kennisvorming als een interactief proces, waarbinnen film en toeschouwer beide actief zijn.

²⁶ In Van Driel (1991b) heb ik deze analogie uitgewerkt door enige voorstelbare praktische consequenties van beide concepten als zijnde identiek te beschrijven.

verder te verhelderen, licht ik in deze subparagraaf dit Peirceaans semiotische onderzoeksobject nader toe.

Een kernpunt van Peirce's gedachtengang is²⁷ dat de semiosis, i.c. het proces van kennis- c.q. betekenisvorming, moet worden opgevat als een proces van betekenisvol handelen. Eerdere ervaringen met een bepaalde situatie hebben een overtuiging gevestigd die voorstelbare handelingen tot gevolg heeft, waardoor mensen in een gelijksoortige situatie in de toekomst weten wat ze zouden moeten doen. In deze situatie wordt niet-bewust en voor-bewust gehandeld. Met andere woorden, er is niets aan de hand. Maar we kunnen ons niet bij elke situatie op basis van een overtuiging onmiddellijk een betekenisvolle handeling voorstellen.

Thus it is that all knowledge begins by the discovery that there has been an erroneous expectation of which we had before hardly been conscious. Each branch of science begins with a new phenomenon which violates a sort of negative subconscious expectation [...]. (7.188, 1901)

Op zo'n moment *verrast* een situatie en lijkt op een botsing met verwachtingen, die twijfel doet ontstaan. Deze twijfel komt volgens Peirce neer op een toegeven dat we iets niet weten. Ze impliceert een verlangen dat te leren kennen en vereist een inspanning om te ontdekken wat de waarheid daaromtrent werkelijk zou kunnen zijn²⁸. Is de kracht van de twijfel groot genoeg tegenover de weerstand die de gevestigde overtuiging uitoefent (is er sprake van inspiratie), dan start een *proces* (de bewuste vorm van betekenisvol handelen) dat een aanpassing betreft van de eerder gevestigde overtuiging om voortaan door gelijksoortige situaties niet meer verrast te worden. Deze verlangde aanpassing is op te vatten als de consequentie van een propositie die, indien

²⁷ De basis van de hier beschreven gedachtengang is te vinden in *The Fixation of Belief* (5.359-387, 1877/1893), *How to Make Our Ideas Clear* (5.388-410, 1878/1893) en *The Logic of Drawing History from Ancient Documents* (tekstpassage 7.183-207, 1901).

Het belang voor Peirce van met name *The Fixation of Belief* blijkt uit de 'Editorial Notes' in Peirce (1986: 527). Deze geven aan dat hij in 1909 nog de bedoeling had om *The Fixation of Belief* op te nemen als hoofd-artikel in een verzameling essays over het pragmatisme.

²⁸ "[...] a definite doubt [...] is [...] first, a sense that we do not know something; second, a desire to know it; and third, an effort - implying a willingness to labor - for the sake of seeing how the truth may really be." (5.584, 1898)

we er *kennis* van hadden gehad voordat de onverwachte situatie zich aan ons voordeed, de botsing had kunnen voorkomen. Een dergelijke uitspraak heeft dus als doel de overtuiging opnieuw te vestigen, nu in aangepaste vorm. Vanuit deze aangepaste overtuiging is er dan in soortgelijke situaties niets meer aan de hand.

Dit proces van betekenisvol handelen kan op de volgende wijze worden geschematiseerd:

1	..>	Overtuiging >	Handelingsgevolg	: niets aan de hand
2		Verrassing >	Twijfel	: iets aan de hand
3		Proces >	Kennis	: kennisvorming
1*	..>	Overtuiging* >	Handelingsgevolg*	: niets aan de hand

> = kan leiden tot

* = aangepast

Figuur 5. Betekenisvol handelen.

Het proces van betekenisvol handelen (ofwel *semiosis*) vormt het onderzoeksobject van de Peirceaanse semiotiek.²⁹ Dit onderzoeksobject komt voort uit de vraag van Peirce, hoe mensen zodanig met hun omgeving zouden kunnen omgaan, dat zij op de lange duur ermee in harmonie kunnen leven. In navolging van Peirce is het antwoord, dat een harmonieuze omgang met de omgeving mogelijk is, indien we *kennis* zouden hebben van onze omgeving. Maar omdat de aard van een kennisuitspraak en de mate van aanvaardbaarheid ervan afhankelijk zijn van *de wijze waarop* de kennisuitspraak tot stand is gekomen, is de Peirceaanse semiotiek niet zozeer geïnteresseerd in het uiteindelijke resultaat (de kennisuitspraak), als wel in het proces waarbinnen deze zich heeft gevormd. Met andere woorden, noch het *intrigerende verschijnsel* dat aanleiding is tot kennisvorming, noch de *tekens* die door het verschijnsel worden bepaald, noch de *kennisuitspraak* die hiervan het voorlopige resultaat is, vormen het onderzoeksobject van de Peirceaanse semiotiek. De Peirceaanse semiotiek richt zich op het *proces van betekenisvol*

²⁹ Ik wil er nadrukkelijk op wijzen dat ook het onderzoeken van dit proces van betekenisvol handelen is aan te duiden als een proces van betekenisvol handelen.

handelen, de semiosis, waarbinnen elk van de genoemde elementen een rol speelt.³⁰

Op grond van de fundamenteel verschillende kennistheoretische vooronderstelling en op grond van het fundamenteel verschillende onderzoeksobject zou ik de Peirceaanse semiotiek willen plaatsen *naast* de structuralistische semiotiek en niet als concurrerend er *tegenover*. Met deze constatering lijkt mij de derde reden voor het feit dat de Peirceaanse semiotiek tot nu toe nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen - de Peirceaanse semiotiek is van dezelfde aard als de structuralistische - van de discussietafel te zijn.

De vierde reden betreft het feit dat tot nu toe geen systematische en coherente semiotische theorie is afgeleid uit het werk van Peirce. Ik besluit dit hoofdstuk met het beschrijven van twee procedures, waarmee mijns inziens een dergelijke theorie kan worden geconstrueerd. De theorie zelf formuleer ik in het volgende hoofdstuk.

3.3 Procedures voor een semiosisbeschrijving

Peirce heeft verschillende aanzetten gegeven voor een beschrijving van zijn semiotisch onderzoeksobject, het proces van betekenisvol handelen ofwel de semiosis, overigens zonder ooit een coherente beschrijving te hebben voltooid. Een dergelijke beschrijving is mij ook niet bekend uit studies over Peirce³¹. De reden hiervoor lijkt mij te zijn, dat - voor zover mij bekend - niet één studie Peirce's opvattingen over de semiosis beschrijft aan de hand van een filosofische én een semiotische procedure. Alvorens in hoofdstuk 1 een zo volledig mogelijke beschrijving te geven van de semiosis bespreek ik de twee procedures die aan een dergelijke

³⁰ Een film of filmfragment kan dus *nooit* het onderzoeksobject vormen van de Peirceaanse filmsemiotiek. Het onderzoeksobject van de Peirceaanse filmsemiotiek is het proces via welke bijvoorbeeld een filmkijker, een filmcriticus of een filmonderzoeker betekenisvol omgaat met een film of filmfragment.

³¹ Cf. noot 14.

beschrijving ten grondslag zouden kunnen liggen. Ik doel op Peirce's categoriëenleer³² en zijn tekenclassificatie.

3.3.1 *De filosofische procedure: Peirce's categoriëenleer*³³

Vanaf het begin van zijn filosofische arbeid is en zijn gehele leven lang blijft Peirce ervan overtuigd dat een beschrijving van elk verschijnsel - dus ook van het verschijnsel 'semiosis' - gebaseerd zou moeten zijn op een beperkt aantal, relatief eenvoudige principes. Aan deze principes stelt hij de eis dat ze *recursief* zijn, dat wil zeggen dat ze opnieuw toegepast moeten kunnen worden op hun eigen resultaten. Deze principes - of categoriëen - duidt hij uiteindelijk aan met de meest abstracte termen die denkbaar zijn, namelijk *Firstness*, *Secondness* en *Thirdness*. In een brief aan Lady Welby schrijft Peirce hierover:

This sort of notion is as distasteful to me as to anybody; and for years, I endeavored to pooh-pooh and refute it; but it long ago conquered me completely. Disagreeable as it is to attribute such meaning to numbers, and to a triad above all, it is as true as it is disagreeable. (8.328, 1904)

Peirce hanteert de drie categoriëen om zijn semiotiek ook vorm te kunnen geven als een logische leer van de verschijnselen: fenomenologie. Het standpunt dat Peirce inneemt wanneer hij zegt de waarheid omtrent een verschijnsel na te streven, is bekend geworden onder de naam *pragmatisme*³⁴. Deze waarheid komt overeen met het volledige begrip dat we zouden kunnen hebben van alle praktische gevolgen in verband met een verschijnsel. Het gaat om de voorstelbare handelingsgevolgen van het object van onze gedachte, zoals wij denken dat ze een gevolg (kunnen) zijn van dat object. Peirce claimt nu, dat met de drie categoriëen elk verschijnsel dat kan dienen als object van onze gedachte, beschreven kan worden. *Firstness*, *Secondness* en *Thirdness* zijn de

³² Cf. Nauta (1986/87: 83): "Bij een introductie tot Peirce dient de categoriëenleer een centrale plaats te krijgen; al was het alleen om de praktische reden dat zijn triadische leer in al zijn geschriften doorwerkt [...]."

³³ Cf. Van Driel & Staat (1987: 53-56).

³⁴ Cf. noot 24.

termen van een logica die relaties beschrijft die aan de basis liggen van elk begrip dat we hebben van een verschijnsel.

Ten eerste gaat het om de mogelijkheid dat een verschijnsel object van onze gedachte wordt (kwaliteit); ten tweede gaat het om de kenmerken van de bestaande gedachte (reactie); en ten derde gaat het om de praktische gevolgen die de gedachte impliceert (representatie).

Bestaande objecten zijn voor Peirce realiteiten, maar niet alle realiteiten zijn bestaande objecten: realiteit (*reality*) wordt niet alleen geconstitueerd door bestaan (*existence*). Dit betekent enerzijds dat kwaliteiten realiteiten kunnen zijn, ook al bestaan ze niet - waarmee Peirce de realiteit van *Firstness* claimt - en anderzijds dat ook representaties die zijn geprojecteerd als kenbare concepten, behoren tot de realiteit, ook al zijn ze niet aanwijsbaar - waarmee Peirce de realiteit van *Thirdness* claimt.

De eis van recursiviteit die Peirce stelt aan de categorieën heeft twee consequenties. De eerste consequentie is dat een *Third* een *Second* veronderstelt en een *Second* een *First*, zonder dat een *First* een *Second* noodzaakt noch een *Second* een *Third*. Deze consequentie licht ik toe.

Firstness is een monade. Deze categorie duidt op een intrinsieke eigenschap die we beschouwen zonder deze in relatie te brengen met een tweede. Dit lijkt vreemd: iets op zichzelf beschouwen is actueel niet mogelijk. *Firstness* bestaat dan ook niet in de betekenis van existen. Maar *Firstness* is wel reëel, een realiteit. De kwaliteit 'kleur' is een voorbeeld. Deze is een vorm van *Firstness*, niet verwijzend naar dit of dat voorwerp, noch verwijzend naar een geactualiseerde kleur; ze is een intrinsieke eigenschap, een kwaliteit op zich.

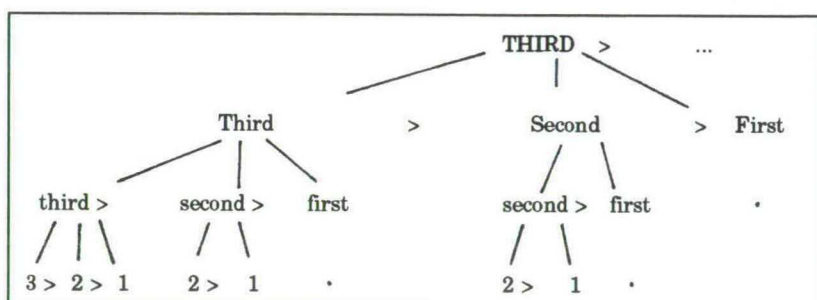
Secondness is een dyade. Deze categorie duidt op iets dat we beschouwen voor zover het in verband staat met iets anders zonder een derde te impliceren. Zij is de categorie waarin een verschijnsel niet meer onderzocht wordt met betrekking tot zijn kwaliteiten, maar met betrekking tot zijn *existence*, zijn *being actual*. Hieruit blijkt dat *Secondness* *Firstness* impliceert, omdat *Secondness* kwaliteiten of hoedanigheden (*Firstness*) actualiseert.

Thirdness is een triade. Deze categorie omvat de effectuering van iets dat twee termen met elkaar in verbinding brengt. Een dergelijke effectuering zouden we een mentale activiteit kunnen noemen. Een uitspraak als "Die steen valt" is een voorbeeld van een vorm van *Thirdness*, die een *First* (de kwaliteit 'het vermogen om te vallen') in verband brengt met een *Second* (de observatie van het feitelijke vallen). We kunnen *Thirdness* ook het wet-

matige noemen. Een wetmatigheid bepaalt immers hoe mogelijke en bestaande verschijnselen gekenmerkt moeten worden. *Thirdness* veronderstelt derhalve *Secondness* en *Firstness*.

De tweede consequentie van Peirce's eis van recursiviteit is dat een *Third* te onderscheiden is in een *third*, een *second* en een *first* (waarvan de *third* weer te onderscheiden is in drieën, etc.); een *Second* in een *second* en een *first* (waarvan de *second* weer te onderscheiden is in tweeën, etc.); en dat een *First* niet onderscheidbaar is.

De twee consequenties van Peirce's eis van recursiviteit aan de categorieën zijn aldus te schematiseren:

> = impliceert

Figuur 6. Twee consequenties van de eis van recursiviteit.

In het volgende hoofdstuk hanteer ik de drie categorieën³⁵ als eerste procedure om Peirce's semiotiek uiteen te zetten. Naast

³⁵ Een direkt begrip van Peirce's categorieën is onmogelijk. Nog in 1903 schrijft Peirce aan William James: "It is [...] inscrutable to me why my three categories have been made so luminous to me without my being given the power to make them understood by [...] fellow-pragmatists." (8.263, 1897/1909). Maar door in deze studie de handelingsgevolgen ervan te beschrijven die noodzakelijk volgen uit de opvatting dat deze categorieën aanvaardbaar zijn, zal, hoop ik, ook het begrip ervan toenemen.

deze filosofische procedure³⁶ geeft Peirce mijns inziens ook een semiotische indicatie³⁷ voor de beschrijving van de semiosis.

3.3.2 *De semiotische procedure: Peirce's tekenclassificatie*

Op diverse plaatsen³⁸ biedt Peirce een overzicht, waarin hij aangeeft in welke tien opzichten tekens verwijzen naar de drie elementen van de semiosis: teken, object en interpretant. Het meest uitgewerkte overzicht noemt Peirce in een brief aan Lady Welby. Van vier opzichten zegt Peirce een helder begrip te hebben³⁹, namelijk het tiende, het negende, het vierde en het eerste.⁴⁰ Het tiende opzicht luidt:

³⁶ In deze studie geef ik regelmatig opsommingen die overeenkomen met Peirce's drie fenomenologische categorieën. Indien dit het geval is, noteer ik de aanduidingen als (1), (2) en (3). Een uitzondering hierop vormt de aanduiding van de hoofdstukken, paragrafen en subparagrafen van deze studie, hoewel deze in vele gevallen er ook mee overeenkomen.

³⁷ Cf. Van Driel & Staat (1987: 63) en Staat (1990: 62).

³⁸ Bijvoorbeeld in de passages 4.536-538, 1905 en 8.344-376, 1908.

³⁹ 8.344, 1908.

⁴⁰ Het volledige overzicht luidt:

"1st, According to the Mode of Apprehension of the Sign itself,
2nd, According to the Mode of Presentation of the Immediate Object,
3rd, According to the Mode of Being of the Dynamical Object,
4th, According to the Relation of the Sign to its Dynamical Object,
5th, According to the Mode of Presentation of the Immediate Interpretant,
6th, According to the Mode of Being of the Dynamical Interpretant,
7th, According to the Relation of the Sign to the Dynamical Interpretant,
8th, According to the Nature of the Normal Interpretant,
9th, According to the Relation of the Sign to the Normal Interpretant,
10th, According to the Triadic Relation of the Sign to its Dynamical Object and to its Normal Interpretant."

In 8.346-376, 1908 geeft Peirce een summiere toelichting op deze 'opzichten'.

- 10th, According to the Triadic Relation of the Sign to its Dynamical Object and to its Normal Interpretant,

De (drievoudige) relatie van het teken tot zijn object en tot zijn interpretant vormt het tiende opzicht, waarmee een klasse van tekens kan worden aangeduid. Wanneer ik deze omschrijving vergelijk met mijn eerdere beschrijving van de semiotische basis van Peirce's kennisleer, dan blijken ze identiek te zijn. Als iemand de *dynamische werkelijkheid* ("Object") wil begrijpen, dan is het onmogelijk de dynamiek als geheel te bevatten en moet hij zich richten op *iets anders dat bepaald is* door de dynamische werkelijkheid ("Sign"). De semiosis is afgerond als er een propositie is geformuleerd die het *effect* ("Interpretant") is van het zich richten op die bijzondere verwijzing. Ook Peirce's eigen beschrijving van het begrip *semiosis* duidt op een (drievoudige) relatie tussen de drie elementen gezamenlijk:

It is important to understand what I mean by *semiosis*. All dynamical action, or action of brute force, physical or psychical, either takes place between two subjects [...] or at any rate is a resultant of such actions between pairs. But by "semiosis" I mean, on the contrary, an action, or influence, which is, or involves, a coöperation of *three* subjects, such as a sign, its object, and its interpretant, this tri-relative influence not being in any way resolvable into actions between pairs. (5.484, c. 1907)

Met andere woorden, ten behoeve van een beschrijving van de semiosis kan ik - op grond van Peirce's eigen gedachten - als eerste fase voorstellen een beschrijving te geven van de relaties tussen de *drie elementen gezamenlijk* die de semiosis constitueren, i.e. een interpretant die het effect is van het zich richten op een teken ten einde kennis te verkrijgen over een object. Deze fase is te beschouwen als een vorm van *Thirdness*.

Nadat ik de relaties heb beschreven tussen teken, object en interpretant gezamenlijk, is het mogelijk in de tweede fase van de beschrijving van de semiosis te analyseren welke relaties theoretisch mogelijk zijn tussen *telkens twee* van de drie elementen, conform Peirce's verdere overzicht:

- 9th, According to the Relation of the Sign to the Normal Interpretant,

- 4th, According to the Relation of the Sign to its Dynamical Object,

- 1st, According to the Mode of Apprehension of the Sign itself,

(8.344, 1908)

In deze tweede fase, die te beschouwen is als een vorm van *Secondness*, worden de volgende drie vragen⁴¹ beantwoord:

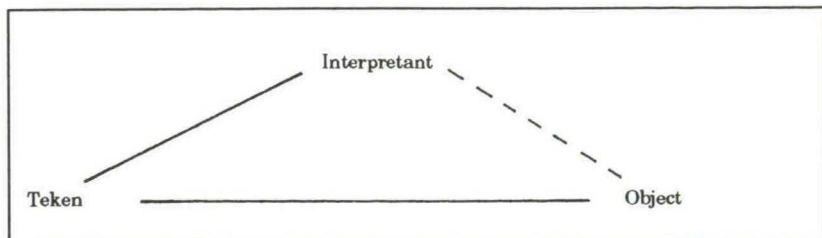
- (3) In welke opzichten kan een teken zich in theorie verhouden tot een interpretant?
- (2) In welke opzichten kan een teken zich in theorie verhouden tot een object?
- (1) Hoe kan in theorie de benoeming van een mogelijk teken tot een teken verlopen?

De beschrijving van de semiosis is mijns inziens voltooid, wanneer ten slotte de vraag wordt beantwoord wat in theorie de aard zou kunnen zijn van *elk van de drie elementen afzonderlijk*. Conform Peirce's eis van recursiviteit aan de fenomenologische categorieën zal een interpretant (een *Third*) een drieledig karakter hebben en een object (een *Second*) een tweeledig karakter; een teken (een *First*) is univalent.

Deze laatste fase van de semiosisbeschrijving is te beschouwen als een vorm van *Firstness*.

Ondersteuning voor deze volgorde van de beschrijvingsprocedure geeft ook Peirce. Volgens hem zou de beschrijving van een verschijnsel, in dit geval het verschijnsel 'semiosis', moeten beginnen bij een *Third* om uit te komen bij een *First*:

⁴¹ Omdat kennis (de interpretant) van een deel van de wereld (het object) slechts mogelijk is via een teken, is een directe relatie tussen interpretant en object ondenkbaar. Dit wordt uitgedrukt door de onderbroken lijn in het schema (zie ook figuur 3):

How [...] would you begin? [...] To get at the idea of a monad, and especially to make it an accurate and clear conception, it is necessary to begin with the idea of a triad and find the monad-idea involved in it. (1.490, 1896)

Met een beschrijving in drie fasen zal ik mijns inziens een coherente semiotische theorie over het proces van betekenisvol handelen hebben afgeleid uit het werk van Peirce. Binnen dit proces, dat zowel een proces van kennisvorming als een proces van betekenisvorming aanduidt, zijn zowel intrigerende aspecten van een verschijnsel als gevestigde overtuigingen van een onderzoeker respectievelijk van een persoon bij wie betekenis zich vormt, geïncorporeerd. Mocht ik hierin slagen, dan zou ook de belangrijkste reden, waarom de Peirceaanse semiotiek tot nu toe nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen, geen reden van bestaan meer hebben.

HOOFDSTUK 1

De semiosis 'in potentia'

In het vorige hoofdstuk heb ik laten zien in welke twee opzichten de Peirceaanse semiotiek fundamenteel verschilt van de structuralistische. De principieel verschillende kennistheoretische vooronderstelling leidt noodzakelijkerwijs tot een andere onderzoeksvraag. Waar de structuralistische semiotiek zich afvraagt hoe een systeem betekenis produceert, stelt de Peirceaanse semiotiek zich de vraag naar het proces van betekenisvol handelen, waarbinnen betekenis zich vormt. Met deze beschrijving in het vorige hoofdstuk is mijns inziens het misverstand, dat de Peirceaanse semiotiek van dezelfde aard zou zijn als de structuralistische, afdoende bestreden. Deze reden voor het feit, dat de Peirceaanse semiotiek nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen, heeft derhalve geen bestaansrecht meer.

De belangrijkste reden vormt evenwel het *karakter* van Peirce's denken, waarin geen complete en systematische semiotische theorie over dat proces van betekenisvol handelen - de semiosis - naar voren komt. In dit hoofdstuk wil ik deze reden doen verdwijnen door een dergelijke semiotische theorie af te leiden uit het werk van Peirce.

Peirce heeft getracht kennisleer te ontwikkelen met een filosofische en semiotische basis. Deze kennisleer wordt door hem *semiotic* genoemd:

[...] the doctrine of the essential nature and fundamental varieties of possible semiosis. (5.488, c. 1907)

De filosofische basis betreft drie universele categorieën - aan te duiden met de termen *Firstness*, *Secondness* en *Thirdness* - die gelijktijdig aanwezig zijn in elk proces van kennisvorming. Peirce's categorieën hanteer ik als eerste procedure voor mijn beschrijving van de semiosis - het onderzoeksobject van de algemene Peirceaanse semiotiek.

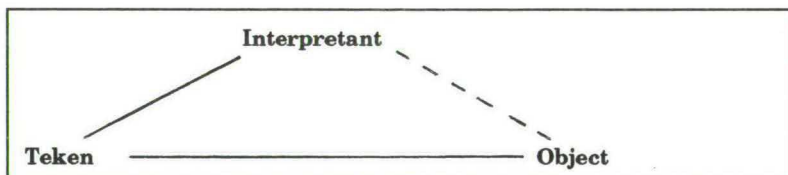
De semiotische basis betreft Peirce's claim dat kennisvorming en betekenisvorming niet anders mogelijk is dan via tekens, dat wil zeggen via vormen van infereren. Het overzicht van Peirce, waarin hij aangeeft in welke opzichten tekens verwijzen naar de drie elementen van de semiosis, heb ik genoemd als de tweede procedure voor een beschrijving van de semiosis. Deze procedure

betreft drie fasen. In de eerste fase worden de relaties tussen de drie elementen van de semiosis gezamenlijk beschreven. In de tweede fase abstraheer ik hiervan en beschrijf hoe in theorie de relaties tussen telkens twee van de drie elementen geduid kunnen worden. In de derde fase werk ik uit hoe in theorie de aard van elk van de drie elementen kan zijn.

De algemene beschrijving van de semiosis in dit hoofdstuk¹ maakt het mogelijk om vervolgens een daadwerkelijk proces van betekenisvol handelen te beschrijven, bijvoorbeeld een proces van esthetisch beleven, van filmanalyse of van wetenschappelijk onderzoek. Dit kwalitatieve karakter van de semiosis in haar algemeenheid brengt mij er toe deze als een vorm van *Firstness* te beschouwen, reden waarom ik haar aanduid met de term *semiosis 'in potentia'*.

Ik begin mijn beschrijving van de semiosis 'in potentia' met de *Third-fase* waarin ik de relaties uitwerk tussen de drie elementen gezamenlijk die de semiosis constitueren: teken, object en interpretant. Deze beschrijving zal blijken te bestaan uit een weergave van een bewuste, voor-bewuste en niet-bewuste vorm van betekenisvol handelen. Vervolgens abstraheer ik hiervan en geef ik in de *Second-fase* een beschrijving van de relaties die in theorie kunnen bestaan tussen telkens twee van de drie elementen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschrijving van de aard van elk van de drie elementen: de *First-fase*.

1. Relaties tussen de drie elementen gezamenlijk

De relaties tussen de drie elementen gezamenlijk kan ik ook aanduiden met de termen *vormen van betekenisvol handelen* of *inferentievormen*, gezien Peirce's opvatting dat alle kennis, i.c. het

¹ Bouwstenen voor gedeelten van dit hoofdstuk heb ik eerder aangedragen in Van Driel (1991a).

voorlopige resultaat van een semiosis, inferentieel is². Conform het *Third*-karakter van deze fase³ onderscheidt Peirce drie inferentievormen, namelijk een bewuste vorm (een *Third*), een voorbewuste vorm (een *Second*) en een niet-bewuste vorm (een *First*)⁴.

1.1 Bewust betekenisvol handelen

Wanneer er niets aan de hand is, verkeren we in een natuurlijke situatie waarin we als vanzelfsprekend⁵ reageren en inspelen op wat om ons heen gebeurt en zou kunnen gebeuren. Een dergelijke bevredigende situatie berust volgens Peirce op een overtuiging:

[A belief] is a calm and satisfactory state which we do not wish to avoid, or to change into a belief in anything else. (5.372, 1877/1893)

Deze situatie behoeft niet tot direct handelen te leiden⁶. Het is voldoende dat we kennis hebben van de voorstelbare praktische consequenties, indien een situatie zich zou voordoen. Gallie (1966: 86) benadrukt het hypothetische karakter van de overtuiging:

[...] if a situation of such and such a character ever arises, the person, or perhaps any person holding that belief, will regard that kind of situation, and will be inclined to react to it, in a characteristic way.

Deze comfortabele situatie kan worden bedreigd, wanneer we van buitenaf worden geconfronteerd⁷ met een verschijnsel waarmee

² Cf. *Some Consequences of Four Incapacities* (5.264-317, 1868).

³ Een *Third* is op zijn beurt onder te verdelen in drieën (zie het slot van het inleidende hoofdstuk).

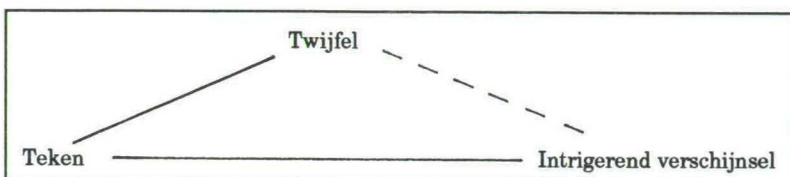
⁴ Cf. 5.441, 1905.

⁵ Cf. 5.480, 1907.

⁶ "[A belief] as that upon which a man is prepared to act." (5.12, c. 1907)

⁷ "It is important for the reader to satisfy himself that genuine doubt always has an external origin, usually from surprise; and that it is as impossible for a man to create in himself a genuine doubt by such an act of the will as would suffice to imagine the condition of a

we niet als vanzelfsprekend kunnen omgaan. Er ontstaat dan een tegenstrijdigheid, een blijkbaar gemis aan kennis. Het waarneembare aspect van het intrigerende verschijnsel vormt het eerste element van de semiosis, namelijk het *teken*. Dit teken is bepaald door het intrigerende verschijnsel, het *object* (het tweede element van de semiosis), waarover we onvoldoende kennis bezitten. Zo'n confrontatie mondt uit in twijfel, een onaangename en onbevredigende situatie:

Figuur 7. De aanvang van bewust betekenisvol handelen.

Uit deze situatie van twijfel willen we ons bevrijden om weer als vanzelfsprekend te kunnen handelen⁸, om weer in een situatie te kunnen verkeren waarin er niets aan de hand is. Overigens formuleert Peirce deze na te streven situatie, waarin een aangepaste overtuiging werkzaam is, dynamisch, dat wil zeggen niet enkel als een eindpunt maar ook als een mogelijk beginpunt:

[Belief] is the demi-cadence which closes a musical phrase in the symphony of our intellectual life. [...] It is [not only] a stopping-place, it is also a new starting-place for thought. (5.397, 1877/1893)

Om ons uit de onaangename situatie van twijfel te kunnen bevrijden kan een proces starten waarin we kennis willen verkrijgen omtrent het verschijnsel dat ons heeft verrast. Voorwaarde voor de aanvang van een proces van kennisvorming is dat de twijfel, in Peirce's woorden, moet inspireren:

mathematical theorem, as it would be for him to give himself a genuine surprise by a simple act of the will." (5.443, c. 1905)

"A proposition that could be doubted at will is certainly not *believed*. [...] The breaking of a belief can only be due to some novel experience [...]." (5.524, c. 1905)

⁸ "Doubt is an uneasy and dissatisfied state from which we struggle to free ourselves and pass into the state of belief [...]." (5.372, 1877/1893)

If that [doubt] inspires you, you will be sure to examine the instances; while if it does not, you will pass them without attention. (5.584, 1898)

De inspiratie putten we uit de kracht van de twijfel die op dat moment groot genoeg blijkt tegenover de weerstand die de gevestigde overtuiging uitoefent.

De semiosis is dus geworteld in ervaring (onze gevestigde overtuigingen die resulteren in niet-bewust en voor-bewust betekenisvol handelen, c.q. een situatie waarin er niets aan de hand is) en in observeren⁹. Bij observeren is sprake van een zelfbewuste handeling:

[...] of voluntarily attentive experience, usually with some, often with great, effort. (2.605, 1901)

In zijn artikel *A Neglected Argument for the Reality of God* (1908) geeft Peirce de volgende formulering voor het moment dat kennisvorming (door Peirce ook *inquiry* genoemd) aanvangt:

Every inquiry whatsoever takes its rise in the observation [...] of some surprising phenomenon, some experience which either disappoints an expectation, or breaks in upon some habit of expectation of the *inquisiturus* [...]. (6.469, 1908)

Dit is het eerste punt waaruit voor Peirce het belang blijkt om de betrokkenheid van de onderzoeker te incorporeren. De aanvang van een proces van bewust betekenisvol handelen is door hem afhankelijk gemaakt van gevestigde overtuigingen. Het zijn deze overtuigingen die uitmaken of een verschijnsel intrigeert en een proces van kennisvorming zal aanvangen.

De vorming van een waarschijnlijke verklaring voor het intrigerende verschijnsel - de interpretant - verloopt via de inferentievorm *logical argumentation*, de vorm van bewust betekenisvol handelen.¹⁰ Conform de drie fenomenologische categorieën kent de inferentievorm *logical argumentation* als vorm van *Thirdness*

⁹ Op diverse plaatsen in de *Collected Papers* is deze gedachte terug te vinden: "All knowledge whatever comes from observation [...]" (1.238, c. 1902). Zie ook 5.392, 1878/1893, 6.522, 1901 en 5.611, 1906.

¹⁰ "[...] and if the reasoner is conscious, even vaguely, of what his guiding principle is, his reasoning should be called a *logical argumentation*." (5.441, 1905)

drie inferentieprocedures, namelijk abductie, deductie en inductie.¹¹ De relaties tussen de drie elementen gezamenlijk van de semiosis zijn wat het bewust betekenisvol handelen betreft gekarakteriseerd met deze drie inferentieprocedures. Ik beschrijf ze¹² met betrekking tot hun format en de bekritiseerbaarheid van hun resultaat.

1.1.1 *Abductie*

De inferentieprocedure die een vermoedelijke verklaring voor het intrigerende verschijnsel tot resultaat heeft, noemt Peirce *abductie*. Zij vereist verbeeldingskracht¹³: het intrigerende verschijnsel¹⁴ wordt verbonden met wat we al weten (onze gevestigde overtuigingen) en resulteert in een interpretant die, indien ze aanvaardbaar blijkt te zijn, de twijfel oplost die is ontstaan door de verrassende observatie. De categoriale status van dit abductieve resultaat - een *First*¹⁵ - is die van een

¹¹ Peirce onderkent meer wijzen waarop een verklaring tot stand kan komen (zie paragraaf 1 van hoofdstuk 3). Streven we evenwel naar een verklaring die een hoge mate van aanvaardbaarheid bezit, dan beschouwt Peirce de vorming ervan via *logical argumentation* als de minst slechte.

¹² Consequent zou zijn geweest te beginnen met de beschrijving van de inferentieprocedure die een *Third*-karakter heeft, namelijk *inductie*. De drie inferentieprocedures kennen evenwel een chronologische volgorde. Deze volgorde heeft mij er toe gebracht te beginnen met een beschrijving van *abductie*, de inferentieprocedure waarmee *logical argumentation* aanvangt.

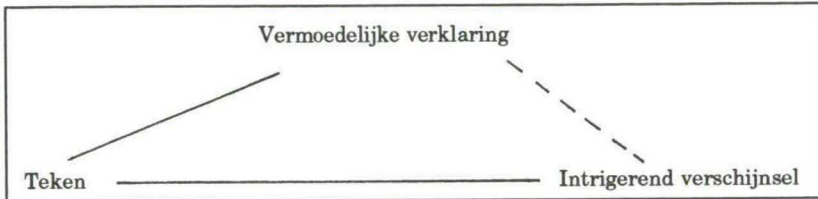
¹³ "When a man desires ardently to know the truth, his first effort will be to imagine what that truth can be [...] there is, after all, nothing but imagination that can ever supply him an inkling of the truth. He can stare stupidly at phenomena; but in the absence of imagination they will not connect themselves together in any rational way." (1.46, 1896)

¹⁴ Waarvan één of meer van de mogelijke tekens zijn geactualiseerd tot tekens, namelijk die aspecten van het verschijnsel die hebben gebotst met een gevestigde overtuiging.

¹⁵ Indien gesproken wordt van drie *onafhankelijke* inferentieprocedures, dan komen Peirce's fenomenologische categorieën Firstness, Secondness en Thirdness overeen met respectievelijk abductie, inductie

bekritiseerbaar vermoeden. Het format van deze creatieve, want misschien *nieuwe* kennis opleverende procedure ziet er als volgt uit:

- a. Intrigerend verschijnsel C.
- b. Maar als A waar zou zijn, dan zou C vanzelfsprekend zijn.
- c. *Misschien* is A de voorspelling van C.¹⁶

Figuur 8. De abductieve relatie tussen de drie elementen gezamenlijk.

De aard van het intrigerende verschijnsel wordt dus bepaald door gevestigde overtuigingen. Deze bepalen óf en in wélk opzicht een verschijnsel intrigerend is. En een vermoedelijke verklaring kan alleen op grond van gevestigde overtuigingen worden gevormd. Dit is het tweede punt, waaruit de betrokkenheid blijkt van de onderzoeker en het is opnieuw een bevestiging van Peirce's kennis theoretische vooronderstelling, dat kennis niet vooraf gaat aan het handelen, maar gevormd wordt in een interactieproces, waarbinnen zowel een onderzoeker als een intrigerend verschijnsel functioneren.

Nu kunnen we talrijke vermoedelijke verklaringen opperen die de situatie van twijfel zouden kunnen oplossen. Welke vermoedelijke verklaring verdient in eerste instantie de voorkeur om getoetst te worden? Peirce geeft in de loop van zijn leven verschillende antwoorden op deze vraag. Een eerste antwoord luidt: de mate van weerlegbaarheid.

en deductie. Spreken we over drie inferentieprocedures die *onlosmakelijk* met elkaar zijn verbonden - de invalshoek in deze studie - dan komen de categorieën overeen met respectievelijk abductie, deductie en inductie. Voor een nadere bespreking van de categoriale status van de drie inferentieprocedures, zie Staat (1989).

¹⁶ "The form of inference [...] is this:

The surprising fact, C, is observed;

But if A were true, C would be a matter of course,

Hence, there is reason to suspect that A is true." (5.189, 1903)

A hypothesis is something which looks as if it might be true and were true, and which is capable of verification or refutation by comparison with facts. The best hypothesis, in the sense of the one most recommending itself to the inquirer, is the one which can be the most readily refuted if it is false. (1.120, c. 1896)

De achtergrond van dit criterium is hierin gelegen, dat ook een verworpen verklaring bijdraagt aan kennisvorming omtrent het intrigerende verschijnsel.

Later geeft Peirce het volgende antwoord: "the simpler hypothesis". Aanvankelijk doelt hij in logische zin op *simpel*, analoog aan het scheermes van Ockham (1284-1349): die verklaring heeft de voorkeur die het geringste aantal elementen bevat¹⁷. Uiteindelijk verlaat Peirce dit standpunt. In *A Neglected Argument* verstaat Peirce onder *simple*:

[...] the more facile and natural, the one that instinct suggests. (6.477, 1908)

De keuze van een vermoedelijke verklaring is nu een *common sense*-activiteit geworden die aansluit op wat we als vanzelfsprekend ervaren.

We kunnen het laten bij de formulering van een vermoedelijke verklaring¹⁸. Maar als de confrontatie echt groot is geweest, dan zouden we ons vermoeden bevestigd willen zien; dan zouden we activiteiten willen ontplooiën die van ons vermoeden een aanvaardbare interpretant maken. Alleen indien de kracht van de confrontatie blijkbaar inspireert, komen de tweede en eventueel derde procedure van *logical argumentation* ter sprake.

¹⁷ "Occamism is governed by a very judicious maxim of logic, called *Ockham's razor*. It runs thus: *Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*, that is, "Try the theory of fewest elements first; and only complicate it as such complication proves indispensable for the ascertainment of truth." (4.35, 1893). Zie ook 4.1, 1898 en 5.26/60, 1903.

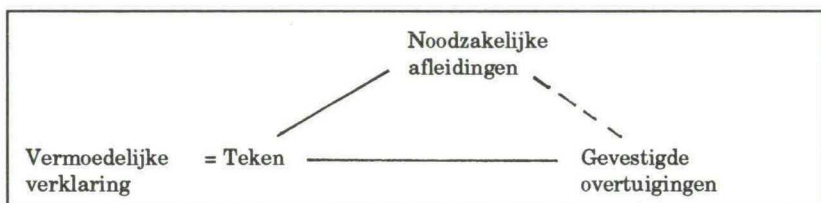
¹⁸ Abductie als vorm van *Firstness* noodzaakt niet de tweede en eventueel derde inferentieprocedure.

1.1.2 Deductie

De tweede inferentieprocedure van *logical argumentation* die onlosmakelijk is verbonden met de eerste, is *deductie*. Deze is uitsluitend gebaseerd op voorlopig aanvaarde kennis, op gevestigde overtuigingen.

[...] examination of the hypothesis, and a muster of all sorts of conditional experiential consequences which would follow from its truth [...] constitutes the Second Stage of Inquiry. (6.470, 1908)

Uit de abductief gevormde, vermoedelijke verklaring worden logisch noodzakelijke, voorstelbare consequenties afgeleid.¹⁹ Tijdens deze tweede procedure laten we het intrigerende verschijnsel voor wat het is en gaan we alleen te rade bij wat we al weten: onze gevestigde overtuigingen.

Figuur 9. De deductieve relatie tussen de drie elementen gezamenlijk.

Bij abductie doen we gedeeltelijk een beroep op voorlopig aanvaarde kennis. Bij deductie is dit uitsluitend het geval. Ook bij deze procedure stellen gevestigde overtuigingen dus een grens aan het proces van kennisvorming. Een ander verschil met abductie is, dat het abductieve resultaat bekritiseerbaar is, terwijl een deductief resultaat - vanwege zijn logische noodzakelijkheid - niet direct bekritiseerbaar is. Maar omdat de logisch noodzakelijke consequenties gebaseerd zijn op voorlopig

¹⁹ De procedure komt overeen met Peirce's *pragmatistisch maxime*, een regel waarmee de betekenis van een intellectueel concept kan worden bepaald. Eén van zijn omschrijvingen van dit maxime luidt: "In order to ascertain the meaning of an intellectual conception [bijvoorbeeld de abductief gevormde, vermoedelijke verklaring] one should consider what practical consequences might conceivably result by necessity from the truth of that conception; and the sum of these consequences will constitute the entire meaning of the conception." (5.9, c. 1907)

aanvaarde kennis die zelf principieel voor herziening vatbaar is, zijn ze wel indirect bekritiseerbaar.

Het format van de, uitsluitend op voorlopig aanvaarde kennis gebaseerde, inferentieprocedure deductie ziet er als volgt uit:

- a. A heeft die en die consequenties.
- b. Als A mogelijk het intrigerende verschijnsel C voorspelt,
- c. dan zouden we *noodzakelijkerwijs* die en die consequenties in de context van C moeten kunnen observeren.

Vanwege haar *Secondness*-karakter²⁰ impliceert deductie de inferentieprocedure abductie, wat tot uitdrukking komt in stap b: "Als A mogelijk het intrigerende verschijnsel C voorspelt". Maar deductie noodzaakt niet de derde procedure. Het is voorstelbaar dat we in staat zijn de consequenties te formuleren die we in de context van C zouden moeten kunnen observeren, maar dat we (nog) niet bij machte zijn een situatie te creëren, waarin observatie ervan mogelijk is. De logische mogelijkheid dat de consequenties zouden kunnen worden waargenomen, volstaat derhalve.

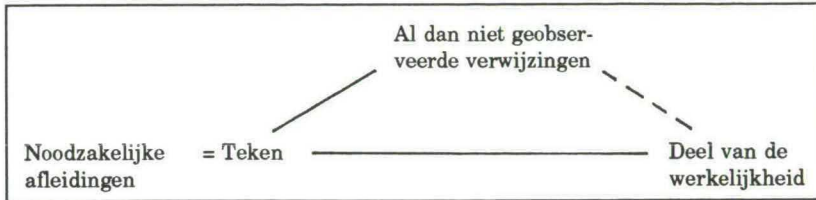
1.1.3 Inductie

Om ten slotte de mate van waarschijnlijkheid van de vermoedelijke verklaring te kunnen bepalen creëren we - voor zover dit materieel en financieel mogelijk is²¹ - een situatie die geëigend is om de voorspelde consequenties te kunnen observeren. We ontleenen in die situatie doelgericht verwijzingen aan een deel van de werkelijkheid. Het observeren van deze verwijzingen kan de waarschijnlijkheid van de vermoedelijke verklaring vergroten. De derde inferentieprocedure van *logical argumentation* die onlosmakelijk is verbonden met de eerste en de tweede, heet *inductie*.

²⁰ Dit *Secondness*-karakter impliceert dat we deductie moeten kunnen onderscheiden in twee subinferentieprocedures. Peirce duidt deze aan met de termen *explication* en *demonstration* (6.471, 1908).

²¹ "The doctrine of economy, in general, treats of the relations between utility and cost. That branch of it which relates to research considers the relations between the utility and the cost of diminishing the probable error of our knowledge." (7.140, 1879)

[...] the inquiry enters upon its Third Stage, that of ascertaining how far those consequents accord with Experience [...]. (6.472, 1908)

Figuur 10. De inductieve relatie tussen de drie elementen gezamenlijk.

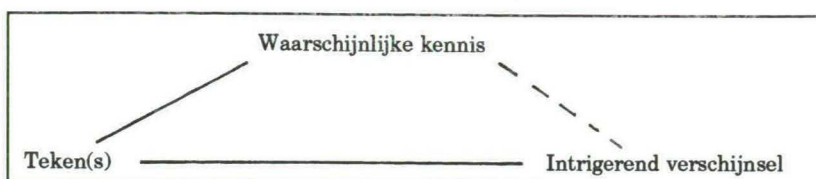
Het format van deze op gerichte observatie gebaseerde procedure ziet er als volgt uit:

- a. Ik creëer een situatie in de context van C, waarin ik verwijzingen kan ontleen aan een deel van de werkelijkheid ten einde die en die consequenties te observeren.
- b. Indien ik die consequenties observeer, is A waarschijnlijk waar.
- c. A is *waarschijnlijk* de voorspelling van C.

Vanwege haar *Thirdness*-karakter²² impliceert inductie de inferentieprocedure deductie wat tot uitdrukking komt in stap a: "Ik creëer een situatie in de context van C, waarin ik verwijzingen kan ontleen aan een deel van de werkelijkheid ten einde die en die consequenties te observeren". Ook wordt de inferentieprocedure abductie geïmpliceerd, wat tot uitdrukking komt in stap b: "Indien ik die consequenties observeer, is A waarschijnlijk waar".

Bewust betekenisvol handelen is voorlopig afgerond, indien we de voorspelde consequenties observeren. Op dat moment kan de vermoedelijke verklaring voor een intrigerend verschijnsel worden beschouwd als waarschijnlijke kennis en kan de oorspronkelijke overtuiging zich aanpassen.

²² Dit *Thirdness*-karakter impliceert dat we inductie moeten kunnen onderscheiden in drie subinferentieprocedures. Peirce duidt deze aan met de termen *classification*, *probation* en *sentention* (6.472, 1908).

Figuur 11. De (voorlopig) afgeronde semiosis.

Het resultaat van bewust betekenisvol handelen is een waarschijnlijke claim, niet een zekere. Zowel de vermoedelijke verklaring als de geobserveerde consequenties zijn immers geformuleerd naar aanleiding van de huidige stand van kennis. Maar deze is geen statisch gegeven: we moeten rekening houden met de mogelijkheid dat in de toekomst feiten inmiddels aanvaarde kennis zouden kunnen tegenspreken. Dit zou de status van de ooit geformuleerde vermoedelijke verklaring ter discussie kunnen stellen.

De eerste fase van de semiosisbeschrijving - een beschrijving van de drie relaties tussen de drie elementen gezamenlijk - betreft de activiteit *infereren*. Zij bestaat uit drie inferentievormen. Tot zover heb ik de eerste inferentievorm beschreven, namelijk *logical argumentation*. Deze heeft tot doel de situatie van twijfel op te lossen door de vorming van een aanvaardbare interpretant. *logical argumentation* bestaat uit drie procedures die onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden: de abductieve procedure suggereert nieuwe kennis, waarvan deductief voorstelbare consequenties worden afgeleid die inductief worden getoetst, waardoor de waarschijnlijkheid van de gesuggereerde nieuwe kennis kan worden vergroot. Indien deze logisch gevormde interpretant aanvaard is²³, behoort ze tot onze ervaring en versterkt zo de basis op grond waarvan we weer vanzelfsprekend, i.e. niet-bewust en voor-bewust betekenisvol, zouden kunnen handelen.

²³ Het criterium voor aanvaardbaarheid legt Peirce bij de *gemeenschap* van onderzoekers. Kennis is aanvaardbaar, indien deze gemeenschap op de lange duur hierover tot overeenstemming zou kunnen komen.

Het proces van *logical argumentation* geeft dus aan op welke wijze zich een aanvaardbare interpretant vormt²⁴ omtrent een intrigerend verschijnsel. Deze inferentievorm geeft nadrukkelijk de betrokkenheid van een persoon weer bij het proces van kennisvorming, omdat gevestigde overtuigingen de basis vormen van alle drie de inferentieprocedures. Met andere woorden, zowel de aard van kennis omtrent een verschijnsel als de mate van waarschijnlijkheid ervan zijn afhankelijk van de wijze waarop wij zijn omgegaan met dat verschijnsel.

1.2 Vanzelfsprekend betekenisvol handelen

Alledaags gedrag kent alleen in bijzondere situaties, namelijk de intrigerende, bewust betekenisvol handelen. In andere situaties is er niets aan de hand en handelen we niet-bewust en voor-bewust op grond van een situatie van overtuiging. Nu beschouwt Peirce een overtuiging als een bijzondere vorm van een gewoonte (*habit*):

[Readiness] to act in a certain way under given circumstances and when actuated by a given motive is a habit; and a deliberate, or self-controlled, habit is precisely a belief. (5.480, c. 1907)

Deze aanduiding van gewoonte en overtuiging roept de vraag op hoe we een overtuiging kunnen onderscheiden van een gewoonte. Naar mijn weten geeft Peirce hierop nergens een uitdrukkelijk antwoord, maar ik meen een antwoord uit zijn werk te kunnen afleiden: aan een overtuiging wil ik de inferentievorm *acritical*

²⁴ In de traditionele filosofie wordt *logical argumentation* gezien als een cognitief proces, dat wordt uitgedrukt in *arguments* - twee onafhankelijk van elkaar opererende procedures die een valide of een waarschijnlijke conclusie opleveren (respectievelijk deductie en inductie). Deze procedures zijn onderworpen aan regels, waarmee kan worden beoordeeld of de waarheid van de premissen is bewaard in de formulering van de conclusie. Deductie en inductie worden daarom ook wel waarheidsvoorwaardelijke redeneringen genoemd. Een aaneenschakeling van waarheidsvoorwaardelijke redeneringen zou dan een sterke keten zijn die steeds verder de 'waarheid' in het algemeen zou onthullen.

Peirce acht deze opvatting over *logical argumentation* te beperkt, omdat zij 'weigert' de vorming van nieuwe kennis te verantwoorden. Dit postulaat van Peirce maakt het dubieus in hem een voorloper van de neo-positivisten te herkennen. Waar de neo-positivisten het terrein van de hypothesevorming kwalificeren als voor-wetenschappelijk, claimt Peirce juist wel een wetenschappelijke basis voor dit terrein.

inference koppelen en aan een gewoonte de inferentievorm *associational suggestion*. Peirce beschrijft deze inferentievormen, zoals ook die van *logical argumentation*, met betrekking tot twee aandachtspunten, namelijk het ons bewust zijn van het inferentiele karakter ervan enerzijds en het ons bewust zijn van een leidend principe anderzijds²⁵. Een leidend principe verwoordt Peirce aldus:

[...] a proposition of which the antecedent should describe all possible premisses upon which it could operate, while the consequent should describe how the conclusion to which it would lead would be determinately related to those premisses [...] is called the "leading principle" of the reasoning. (2.588, 1901)

1.2.1 *Acritical inference*

De tweede inferentievorm die de eerste fase van de semiosis-beschrijving constitueert, is *acritical inference*. Deze koppel ik aan een situatie van overtuiging. In een situatie van overtuiging worden we niet geconfronteerd met een verschijnsel. We zijn in staat op harmonieuze wijze om te gaan met de omgeving waarin we verkeren. Semiotisch uitgedrukt: alle mogelijke tekens, die de omgeving constitueren, behouden hun status van *mogelijk* teken. We behoeven niet bewust betekenisvol te handelen, maar kunnen handelen als vanzelfsprekend.

Uit het *Secondness*-karakter van deze inferentievorm zijn twee noodzakelijke consequenties af te leiden. De eerste consequentie is, dat *acritical inference* de inferentievorm impliceert met het *Firstness*-karakter (= *associational suggestion*), maar niet *logical argumentation* noodzaakt, de inferentievorm met een *Thirdness*-karakter. Ook zou *acritical inference* conform Peirce's fenomenologische categorieën in twee inferentieprocedures onderscheiden moeten kunnen worden²⁶.

²⁵ Ook Peirce's visie op de aard van het leidende principe onderscheidt hem van de traditionele logica. Waar de traditionele logica aan een leidend principe een a priori-karakter toedicht en dit principe dus onbekritiseerbaar acht, stelt Peirce dat een leidend principe kan worden begrepen vanuit het proces waarbinnen het werkzaam is, waardoor er sprake kan zijn van bekritiseerbaarheid.

²⁶ Ik heb dit onderscheid tot nu toe niet gevonden in het werk van Peirce.

Bij *acritical inference* zijn we ons *bewust* van het inferentiële karakter van de handeling en we handelen wat een leidend principe betreft *voor-bewust*.²⁷ Dit principe is wel werkzaam, alleen niet als een expliciete regel maar als deel van onze alledaagse logica waarvoor Peirce de term *logica utens* gebruikt.²⁸ Van een situatie van voor-bewustzijn is sprake, wanneer we ons iets bewust zouden kunnen zijn. De aanleiding tot het ons bewust worden ligt in de confrontatie met een gevestigde overtuiging²⁹.

Het resultaat van een *acritical inference* zou Peirce een *perceptual judgment*³⁰ hebben kunnen noemen, is mijn suggestie. Direct legt Peirce een verband tussen handelen op grond van een overtuiging en een *perceptual judgment*, wanneer hij zegt dat een *perceptual judgment* betrouwbaar is, gezien de kracht van de overtuiging die het laat ontstaan, maar dat de mogelijkheid van vergissen blijft bestaan. Een *perceptual*

²⁷ "There are [...] cases in which we are conscious that a belief has been determined by another given belief, but are not conscious that it proceeds on any general principle. [...] Such a process should be called [...] an *acritical inference*." (5.441, 1905)

²⁸ Cf. 2.204, 1901 en 2.187, c. 1902 voor een beschrijving van de *logica utens*, door Peirce onderscheiden van de *logica docens* die in mijn visie werkzaam zou zijn bij de bewuste vorm van betekenisvol handelen. "In all reasoning, therefore, there is a more or less conscious reference to a general method, implying some commencement of such a classification of arguments as the logician attempts. Such a classification of arguments, antecedent to any systematic study of the subject, is called the reasoner's *logica utens*, in contradistinction to the result of scientific study, which is called *logica docens*." (2.204, 1901)

²⁹ Een voorbeeld is het voor-bewust omgaan met grammaticale regels. We zijn ons deze niet bewust, maar we zouden ons deze regels bewust kunnen zijn, bijvoorbeeld wanneer we worden geconfronteerd met een spellingsprobleem. Een ander voorbeeld is het als vanzelfsprekend stoppen wanneer een stoplicht op rood staat. De regel die aan dit handelen ten grondslag ligt, zijn we ons niet bewust, maar we zouden ons deze wel bewust kunnen maken.

³⁰ Het *perceptual judgment* wordt door Peirce ook wel *perceptive judgment* genoemd.

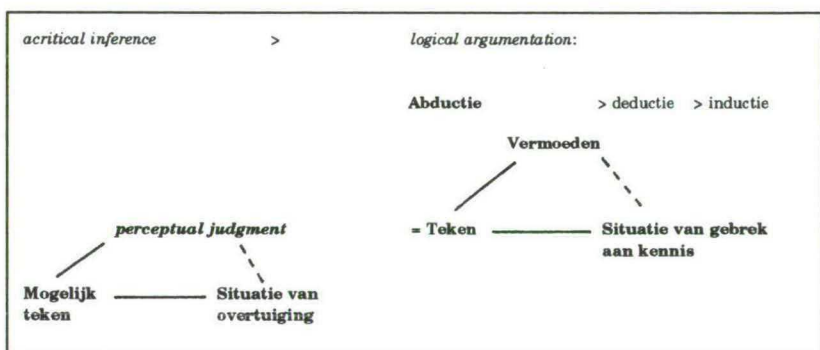
judgment is dan ook niet *direct* onderworpen aan toetsing, tenzij we alsnog een leidend principe expliciteren³¹.

[...] the perceptive judgment is the result of a process, although of a process not sufficiently conscious to be controlled or, to state it more truly, not controllable and therefore not fully conscious. (5.181, 1903)

Een *perceptual judgment* is wel indirect controleerbaar, namelijk via de voorstelbare consequenties die we kunnen afleiden, indien we een leidend principe zouden hebben geëxpliciteerd. Is dit het geval, dan is het *perceptual judgment* overgevloeid in een abductief gevormd vermoeden, het resultaat van de eerste inferentieprocedure van *logical argumentation*.

[...] abductive inference shades into perceptual judgment without any sharp line of demarcation between them; or, in other words, our first premisses, the perceptual judgments, are to be regarded as an extreme case of abductive inferences, from which they differ in being absolutely beyond criticism. (5.181, 1903)

Schematisch kan deze samenhang tussen de inferentievorm *acritical inference* met een *perceptual judgment* als resultaat en de inferentieprocedure abductie met een vermoeden als resultaat aldus worden uitgedrukt:

> = wordt gevolgd door

Figuur 12. De samenhang tussen *acritical inference* en *abductie*.

³¹ Deze indicatie van Peirce ondersteunt mijn suggestie om het *perceptual judgment* te koppelen aan de inferentievorm *acritical inference*: zowel bij het *perceptual judgment* als bij *acritical inference* is sprake van voor-bewustzijn in verband met een leidend principe.

Een *perceptual judgment* vormt dus de overgang naar bekritiseerbaar en gecontroleerd denken i.c. *logical argumentation*³² en kan ervan worden onderscheiden op grond van het criterium 'bekritiseerbaarheid': we kunnen ons niets voorstellen bij de ontkenning van een *perceptual judgment*, terwijl we vragen kunnen stellen bij een abductief gevormd vermoeden³³.

1.2.2 *Associational suggestion*

De derde inferentievorm die de eerste fase van de semiosis-beschrijving constitueert, is *associational suggestion*. Deze koppelt ik aan de situatie van gewoonte. Bij deze inferentievorm zijn we ons niet bewust van het inferentiële karakter ervan noch van een leidend principe³⁴. Zonder ze te noemen als voorbeelden van deze inferentievorm lijkt Peirce mijns inziens in zijn tweede anti-Cartesiaanse artikel³⁵ voorbeelden te geven van *associational suggestions* - o.a. het herkennen van kleur en vorm -, wanneer hij op bepaalde gronden³⁶ laat zien dat het moeilijk is uit te maken of kennis intuïtief is (de claim van Descartes) of inferentieel (de claim van Peirce), waarna hij op andere gronden³⁷ aantoont dat alle kennis enkel en alleen inferentieel van aard is.

Mijn suggestie is dat Peirce het resultaat van een *associational suggestion* een *percept* zou kunnen hebben genoemd. Immers, waar Peirce spreekt over het *percept* verzekert hij, dat

³² "[...] a *perceptual judgment*, the starting point or first premiss of all critical and controlled thinking." (5.181, 1903)

³³ "[...] it is necessary to form a clear notion of the precise difference between abductive judgment and the perceptual judgment which is its limiting case. The only symptom by which the two can be distinguished is that we cannot form the least conception of what it would be to deny the perceptual judgment." (5.186, 1903)

³⁴ "There are cases in which one belief is determined by another, without our being at all aware of it. These should be called *associational suggestions* [...]." (5.441, 1905)

³⁵ *Some Consequences of Four Incapacities* (5.264-317, 1868).

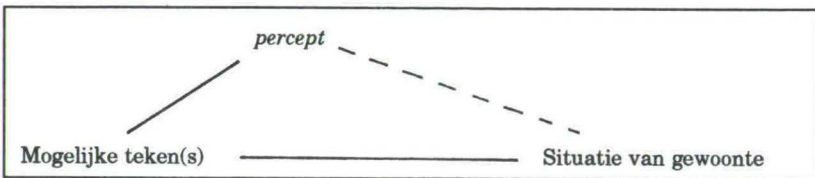
³⁶ Hier blijft Peirce binnen de redenering van Descartes.

³⁷ Hier stelt Peirce zijn redenering tegenover die van Descartes.

het buiten elke rationele controle staat³⁸. Het maakt deel uit van onze *common-knowledge*, een aspect van gewoonte zoals alle aanvaarde kennis is, hetgeen ook wordt beklemtoond door Hookway³⁹ (1985: 172), die noteert:

We build up a store of common-sense knowledge about how things look, about what sorts of perceptual interactions we can have with things [...].

Het proces van *associational suggestion* kan aldus worden geschematiseerd:

Figuur 13. Het proces van *associational suggestion*.

1.3 Samenvatting

De eerste fase van de semiosisbeschrijving bestaat uit het weergeven van de relaties tussen de drie elementen gezamenlijk die de semiosis constitueren. Deze relaties kunnen worden gekarakteriseerd als drie vormen van betekenisvol handelen. Ik heb een bewuste vorm van betekenisvol handelen onderscheiden - cf. situatie van twijfel - met *logical argumentation* als inferentievorm, onder te verdelen in de inferentieprocedures abductie, deductie en inductie, en een aanvaardbare *interpretant* als resultaat. Verder heb ik een voor-bewuste vorm van betekenisvol handelen onderscheiden - cf. situatie van overtuiging - met *acritical inference* als inferentievorm en een *perceptual judgment* als resultaat. Ten slotte is er de niet-bewuste vorm van betekenisvol han-

³⁸ "[...] it seems as completely beyond the control of rational criticism as any percept is [...]" (5.183, 1903). Peirce's zienswijze op het percept doet hij uitvoerig uit de doeken in het manuscript *Telepathy* (7.597-688) uit 1903.

³⁹ Steun voor deze veronderstelling geeft ook Anderson (1987: 42) in zijn lezing van Peirce. Hij beschouwt het percept als een niet-bewuste vorm van abductie: "What perception is, then, is unconscious abduction."

delen - cf. situatie van gewoonte - met *associational suggestion* als inferentievorm en een *percept* als resultaat.

Mijn beschrijving van de relaties tussen de drie elementen gezamenlijk die het proces van betekenisvol handelen uitmaken, kan als volgt worden geschematiseerd:

Inferentievorm	Bewust van inferentiële karakter	Bewust van leidend principe	Resultaat
logical argumentation (twijfel) - inductie - deductie - abductie	+	+	Interpretant - Geobserveerde verschijnselen - Noodzakelijke consequenties - Vermoedelijke verklaring
acritical inference (overtuiging)	+	\pm	<i>perceptual judgment</i>
associational suggestion (gewoonte)	-	-	<i>percept</i>

Figuur 14. Eerste fase van de semiosisbeschrijving: de relaties tussen de drie elementen gezamenlijk.

Hiermee is de eerste fase van de beschrijving van de semiosis afgerond. In de tweede fase worden de relaties beschreven die in theorie kunnen bestaan tussen telkens twee van de drie elementen die een semiosis constitueren.

2. Relaties tussen telkens twee van de drie elementen

De semiosis is een actie tussen teken, object en interpretant. Na in paragraaf 1 de relaties tussen deze drie semiosiselementen gezamenlijk te hebben beschreven, abstraheer ik van deze beschrijving. Ik vraag me nu af hoe in theorie de relaties beschreven zouden kunnen worden tussen telkens twee van de drie

elementen die de semiosis constitueren. Wanneer ik in deze paragraaf aangeef hoe de drie semiosiselementen zich twee aan twee ten opzichte van elkaar zouden kunnen verhouden, dan worden concreet⁴⁰ de volgende vragen⁴¹ beantwoord:

- (3) In welke opzichten kan een teken zich in theorie verhouden tot een interpretant?
- (2) In welke opzichten kan een teken zich in theorie verhouden tot een object?
- (1) Hoe kan in theorie de benoeming van mogelijk teken tot teken verlopen?

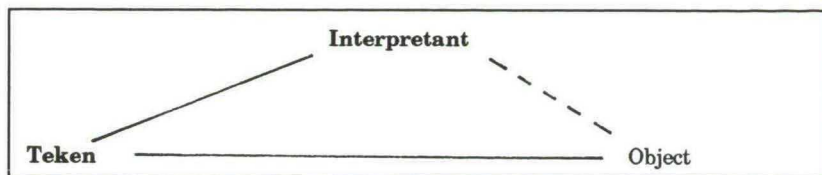
Peirce kent aan het antwoord op elk van deze vragen een drieduidig karakter toe conform zijn drie fenomenologische categorieën:

Signs are divisible by three trichotomies; first, according as the sign in itself is a mere quality, is an actual existent, or is a general law; secondly, according as the relation of the sign to its object consists in the sign's having some character in itself, or in some existential relation to that object, or in its relation to an interpretant; thirdly, according as its Interpretant represents it as a sign of possibility or as a sign of fact or a sign of reason. (2.243, 1903)

⁴⁰ Bij de beantwoording van deze vragen gebruikt Peirce een groot aantal nieuwe termen. Deze paragraaf heeft hierdoor onvermijdelijk een vrij technisch karakter gekregen.

⁴¹ Aan het slot van het inleidende hoofdstuk heb ik Peirce geciteerd (8.344, 1908), waar hij aangeeft in welke opzichten tekens verwijzen naar de drie elementen van de semiosis. De drie door mij geformuleerde vragen komen respectievelijk overeen met het negende opzicht: "According to the Relation of the Sign to the Normal Interpretant"; het vierde opzicht: "According to the Relation of the Sign to its Dynamical Object" en het eerste opzicht: "According to the Mode of Apprehension of the Sign itself". Omdat kennis (een interpretant) van een deel van de wereld (een object) slechts mogelijk is via tekens, is een directe relatie tussen interpretant en object ondenkbaar.

2.1 Teken in relatie tot interpretant

Onderdeel van de tekendefinitie van Peirce⁴² is dat een teken een nieuw interpreterend teken (een interpretant) bepaalt. Conform Peirce's fenomenologische categorieën wil ik drie mogelijke relaties formuleren die een teken in theorie zou kunnen onderhouden met de te vormen interpretant. We kunnen zeggen dat (1) een teken een kwaliteit bezit om een relatie aan te gaan met een interpretant; dat (2) deze relatie daadwerkelijk kan worden geactualiseerd; en dat (3) deze relatie als vanzelfsprekend kan worden geactualiseerd.

Er zijn tekens voorstelbaar waarvan de relatie met een te vormen interpretant kan worden gekarakteriseerd als vanzelfsprekend (een *Third*-relatie). Elk *woordteken* bijvoorbeeld *zal*, zo leert ons de ervaring, in de context van andere woorden betekenisvormend zijn, zoals bijvoorbeeld ook een verkeersbord in een geëigende verkeerssituatie betekenisvormend zal zijn. Zonder dat we een interpretant formuleren - dat wil zeggen, geabstraheerd van de semiosis -, kunnen we dit stellen op grond van onze ervaring. Peirce spreekt hier van een *argument*-relatie tussen teken en te vormen interpretant:

An *Argument* is a Sign which, for its Interpretant, is a Sign of law.
(2.252, 1903)

Bij een *argument*-relatie vormen gewoonten en overtuigingen de basis op grond waarvan we weten dat een bepaald teken moet kunnen worden verbonden met een interpretant.

⁴² "I define a Sign as *anything which* on the one hand is so determined by an Object and on the other hand so determines an idea in a person's mind, that this latter determination, which I term the *interpretant* of the sign, is thereby mediately determined by that Object." (8.343, 1908; cursivering HvD)

Wanneer de relatie tussen een teken en een te vormen interpretant zou zijn geactualiseerd (een *Second*-relatie), spreekt Peirce van een *dicisign*-relatie:

A *Dicent Sign* [i.e. a *dicisign*] is a Sign, which, for its Interpretant, is a Sign of actual existence. (2.251, 1903)

Een *dicisign*-relatie geeft de situatie weer dat we daadwerkelijk een relatie leggen tussen een teken en een te vormen interpreterend teken. Wordt deze relatie herhaaldelijk gelegd, dan verschuift op de lange duur de aard van de relatie tussen dát teken en een te vormen interpretant van *dicisign* naar *argument*: de basis van de relatie krijgt dan het karakter van een vanzelfsprekendheid.

De kwaliteit van een teken, die uitmaakt dat deze kan worden verbonden met een te vormen interpretant (een *Firstness*-relatie), benoemt Peirce als een *rheme*-relatie:

A *Rheme* is a Sign which, for its Interpretant, is a Sign of qualitative Possibility, that is, is understood as representing such and such a kind of possible Object. (2.250, 1903)

Deze relatie is de meest abstracte, want we kunnen haar uitsluitend veronderstellen. Elk teken is in een bepaalde kwaliteit betekenisvormend zonder dat deze kwaliteit geactualiseerd behoeft te worden, dat wil zeggen, zonder dat daadwerkelijk een verband wordt gelegd met een te vormen interpretant.

Een voorbeeld. Op Kreta en het Griekse vasteland zijn tabletten gevonden waarvan de inscripties zijn aangeduid met de termen 'lineair A' en 'lineair B'. In 1952 werd 'lineair B' ontcijferd als syllabisch Grieks, en wel Myceens (1450-1200 B.C.). In elk geval tot 1962⁴³ is lineair A niet ontcijferd. Maar kennis van de aard van dit teken (een tablet met inscripties) is voldoende om aan te geven *dat* de inscripties betekenisvormend *zouden kunnen* worden. Deze mogelijkheid (i.c. de *rheme*-relatie tussen teken en te vormen interpretant) is kwalitatief van aard en past binnen het concept *Firstness*.

De beschrijving van de drie relaties tussen teken en interpretant conform de drie fenomenologische categorieën van Peirce maakt

⁴³ Cf. Lehmann (1962) aan wie ik deze inhoud ontleen.

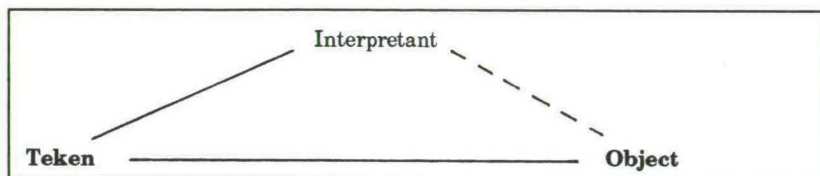
het *recursieve* karakter duidelijk van de beschreven relaties.⁴⁴ Een teken kan uitsluitend een als vanzelfsprekende relatie onderhouden met een te vormen interpretant (een *argument*-relatie), indien we eerdere actualiseringen van deze relatie hebben voorondersteld. En een daadwerkelijke actualisering van de relatie teken/interpretant (de *dicisign*-relatie) vooronderstelt een kwaliteit die deze relatie mogelijk heeft gemaakt. Maar een bepaalde actualisering behoeft zich niet te ontwikkelen tot een als vanzelfsprekende relatie. Met andere woorden, niet elke *dicisign*-relatie behoeft uit te groeien tot een *argument*-relatie. Ten slotte, elk teken veronderstelt in een bepaald aspect een *rheme*-relatie met een te vormen interpretant, maar het is volledig afhankelijk van (een gemis aan) gewoonten en overtuigingen óf een relatie zal worden geactualiseerd.

Ook maakt de beschrijving duidelijk dat de relatie tussen teken en te vormen interpretant een *dubbele beweging* kent. Aan de ene kant is een *Third*-karakter noodzakelijk om ooit een *rheme*-aspect als zodanig te kunnen onderkennen. Aan de andere kant is alles principieel kenbaar (een *First*) zonder dat het gekend behoeft te worden (het *Third*-aspect).

Deze dubbele beweging geeft ook het *dynamische* karakter van de relaties aan. Afhankelijk van een eerdere confrontatie met een intrigerend verschijnsel, i.e. het *First*-aspect, die kan resulteren in een semiosis en vervolgens in de vestiging van een aangepaste overtuiging, kan een *argument*-relatie ontstaan tussen teken en te vormen interpretant, die aanvankelijk als een *dicisign*-relatie zou zijn aangeduid.

⁴⁴ Een *Third* veronderstelt een *Second* en een *First*; een *Second* veronderstelt een *First*. Maar een *Second* veronderstelt geen *Third*, zoals een *First* geen *Second* veronderstelt.

2.2 Teken in relatie tot object

Onderdeel van de tekendefinitie van Peirce is ook dat een teken wordt bepaald door een object. Ik kan nu, conform Peirce's fenomenologische categorieën, drie mogelijke relaties formuleren die een teken in theorie kan onderhouden met een object. We kunnen zeggen dat (1) een teken een kwaliteit bezit om een relatie aan te gaan met een object; dat (2) deze relatie daadwerkelijk wordt geactualiseerd; en dat (3) deze relatie met een object als vanzelfsprekend kan worden geactualiseerd.

De relatie tussen een teken en een object kan gebaseerd zijn op een vanzelfsprekendheid die het karakter heeft van een afspraak. Een dergelijke relatie noemt Peirce *symbolisch*:

A *Symbol* is a sign which refers to the Object that it denotes by virtue of a law, usually an association of general ideas, which operates to cause the Symbol to be interpreted as referring to that Object. (2.249, 1903)

We kunnen ook zeggen, dat bij een symbolische relatie het object zelf nauwelijks van invloed is geweest op de aard van het teken⁴⁵:

Any ordinary word, as "give", "bird", "marriage", is an example of a symbol. It is *applicable to whatever may be found to realize the idea connected with the word*; it does not, in itself, identify those things. It does not show us a bird, nor enact before our eyes a giving or a marriage, but supposes that we are able to imagine those things, and have associated the word with them. (2.298, 1893)

Een symbolische relatie is gebaseerd op een gevestigde overtuiging die het mogelijk maakt een relatie tussen een teken en een object als vanzelfsprekend te actualiseren.

Wanneer een relatie tussen teken en object daadwerkelijk is geactualiseerd, spreekt Peirce van een *indexicale* relatie:

⁴⁵ Cf. Van Wolde (1989: 25).

An *Index* is a sign which refers to the Object that it denotes by virtue of being really affected by that Object. (2.248, 1903)

We kunnen ook zeggen, dat bij een indexicale relatie het object zelf van invloed is geweest op de aard van het teken. Deze relatie past in het concept van *Secondness*. Een indexicale relatie vooronderstelt dus een relatie met *Firstness*-karakter, maar noodzaakt niet een symbolische relatie.

De relatie tussen teken en object kan ten slotte kwalitatief van aard zijn, dat wil zeggen dat we een mogelijke relatie tussen teken en object veronderstellen, zonder dat deze geactualiseerd behoeft te worden, ook niet als vanzelfsprekend. Peirce benoemt deze kwalitatieve relatie tussen teken en object als *iconisch*:

An *Icon* is a sign which refers to the Object that it denotes merely by virtue of characters of its own, and which it possesses, just the same, whether any such Object actually exists or not. (2.247, 1903)

We kunnen ook zeggen, dat zowel het object als het teken zelf bijdragen aan de aard van het teken dat ontstaat. Een object behoeft niet te bestaan om toch een kwalitatieve relatie met een teken te kunnen bepalen. Een voorbeeld is de bouwtekening van een huis. Een dergelijke tekening bezit kwaliteiten die een relatie met een (nog) niet bestaand object mogelijk maken, bijvoorbeeld aangaande de relatieve verhoudingen, de plaats van deuren en ramen, etc.

Ook de beschrijving van de drie relaties tussen teken en object conform Peirce's drie fenomenologische categorieën maakt het *recursieve* karakter van de relaties duidelijk. Een teken kan uitsluitend een als vanzelfsprekende relatie onderhouden met een object, indien we eerder actualisering van deze relatie hebben voorondersteld. En een actualisering van de relatie teken/object vooronderstelt een kwaliteit die deze relatie mogelijk heeft gemaakt. Maar een actualisering behoeft zich niet te ontwikkelen tot een als vanzelfsprekende relatie. Met andere woorden, niet elke *indexicale* relatie behoeft uit te groeien tot een *symbolische* relatie. Ten slotte, elk teken veronderstelt in een bepaald aspect een *iconische* relatie met een object, maar het is volledig afhankelijk van (een gemis aan) gevestigde gewoonten en overtuigingen of een relatie zal worden geactualiseerd.

Ook maakt de beschrijving duidelijk dat de relatie tussen teken en object een *dubbele beweging* kent. Aan de ene kant is een *Third*-karakter noodzakelijk om ooit een iconisch aspect als

zodanig te kunnen onderkennen. Aan de andere kant bezit alles principieel de mogelijkheid om verbonden te worden met een object zonder dat deze verbinding, al dan niet als vanzelfsprekend, gelegd behoeft te worden.

Deze dubbele beweging accentueert ook het *dynamische* karakter van de relaties. Afhankelijk van een eerdere confrontatie met een intrigerend verschijnsel (die kan resulteren in een semiosis en vervolgens in de vestiging van een aangepaste overtuiging) kan een *symbolische* relatie tussen teken en object ontstaan die aanvankelijk als een *indexicale* relatie zou zijn aangeduid.

Met behulp van het voorbeeld van een verkeersbord illustreer ik hoe deze drie relaties tussen teken en object kunnen functioneren. De brede witte pijl op *elk* vierkant, blauw bord bezit iconische aspecten in zoverre dat er onder andere sprake is van de kwaliteit 'richtingsgelijkenis'. In elk *geplaatst* bord wordt deze kwaliteit gerealiseerd: zijn plaats aan het begin van een straat realiseert deze gelijkenis met betrekking tot dit bord in *dé* straat; verder verwijst het naar het actuele bestaan van een rood, rond bord met een horizontale witte balk aan het andere einde van de straat. De symbolische aspecten hebben betrekking op *kennis* bij de weggebruiker op grond waarvan hij weet dat dit bord verwijst naar een bepaalde passage uit het verkeersreglement, waardoor de indexicale aspecten gerealiseerd konden worden; hij zal de pijl niet als verticaal lezen (de lucht in), maar als horizontaal (de straat in), etc. Met andere woorden, ervaring is noodzakelijk om verwijzende kwaliteiten te kunnen effectueren.

In 4.531 (1905) geeft Peirce aan hoe deze teken/object-relaties kunnen functioneren in verband met de semiosis⁴⁶. *Symbolische* relaties maken het mogelijk te denken, abstracties te creëren. Maar zij dragen niet bij aan nieuwe kennisvorming, omdat symbolische relaties gebaseerd zijn op gevestigde gewoonten en overtuigingen:

[...] since symbols rest exclusively on habits already definitely formed but not furnishing any observation even by themselves, and since knowledge is habit, they do not enable us to add to our knowledge even so much as a necessary consequent, unless by means of a definite preformed habit. (4.531, 1905)

⁴⁶ Cf. Van Wolde (1989: 24-26).

Hiermee legt Peirce een nadrukkelijk verband tussen de symbolische relatie van de twee semiosiselementen teken/object en de inductieve relatie tussen de drie semiosiselementen 'teken', 'object' en 'interpretant' gezamenlijk, waarbij ook geen nieuwe kennis wordt geformuleerd.

Indexicale relaties geven positieve zekerheid over de realiteit en de nabijheid van een object. Maar ze geven geen inzicht in de aard van het object. Dat alleen zou de kwaliteit kunnen doen die het leggen van een verband mogelijk heeft gemaakt, dat wil zeggen de iconische kwaliteit:

Indices [...] furnish positive assurance of the reality and the nearness of their Objects. But with the assurance there goes no insight into the nature of those Objects. (4.531, 1905)

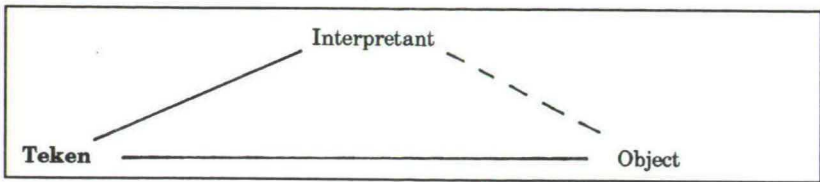
Hiermee legt Peirce een nadrukkelijk verband tussen de indexicale relatie van de twee semiosiselementen teken/object en de deductieve relatie tussen de drie semiosiselementen 'teken', 'object' en 'interpretant' gezamenlijk, waarbij ook positieve zekerheid bestaat over de geformuleerde consequenties.

Iconische relaties geven aan dat een teken iets heeft overgenomen van een object. Dat object kan ook pure fictie zijn, nauwelijks iets gewoonlijks hebben, tot dan toe onbekend zijn. Iconische relaties dragen dan ook bij aan nieuwe kennisvorming:

[Icons] have more to do with the living character of truth than have either Symbols or Indices. (4.531, 1905)

Hiermee legt Peirce nadrukkelijk een verband tussen de iconische relatie van de twee semiosiselementen teken/object en de abductieve relatie tussen de drie semiosiselementen 'teken', 'object' en 'interpretant' gezamenlijk, waarbij nieuwe kennis wordt geformuleerd in de vorm van een vermoedelijke verklaring.

2.3 Benoeming tot teken

De ervaring en de verrassende tegenspraak met de ervaring vormen de basis voor de aanvang van een semiosis. De vraag is nu hoe we, geabstraheerd van de semiosis, een *mogelijk teken* kunnen onderscheiden van een *teken*, het element dat daadwerkelijk een rol speelt binnen een semiosis naast een object en een te vormen interpretant. Peirce's antwoord luidt: gevestigde gewoonten en overtuigingen zijn de motor om van alle mogelijke tekens sommige een teken te laten zijn. De vanzelfsprekende basis op grond waarvan een (aspect van een) verschijnsel de status van teken krijgt, noemt hij het *legisign*-aspect:

A *Legisign* is a law that is a Sign. This law is usually established by men. [...] It is not a single object, but a general type [...]. (2.246, 1903)

Wanneer bijvoorbeeld in een filmopname nadrukkelijk wordt ingezoomd op een getal op een deur, dan krijgt dit getal op grond van onze kijkervaring als vanzelfsprekend de status van teken, dat wil zeggen het verkrijgt door het inzoomen als vanzelfsprekend de mogelijkheid verbonden te worden met een object en met een interpretant zonder dat we deze verbanden al hebben gelegd.

Wanneer daadwerkelijk sprake is van een teken, spreekt Peirce van een *sinsign*-aspect:

A *Sinsign* [...] is an actual existing thing or event which is a sign. It can only be so through its qualities [...]. (2.245)

Het *sinsign*-aspect is een vorm van *Secondness* en impliceert dus een aspect van *Firstness*, zonder dat het een *legisign*-aspect noodzaakt. Dat wil zeggen, een (aspect van een) verschijnsel hoeft niet als vanzelfsprekend benoemd te worden tot een teken; is dit laatste wel het geval dan functioneert het *legisign*-aspect.

De kwaliteit van een verschijnsel die uitmaakt dat het tot een teken zou kunnen worden benoemd, noemt Peirce het *qualisign*-aspect:

A *Qualisign* is a quality which is a Sign. It cannot actually act as a sign until it is embodied [...]. (2.244)

Het *qualisign*-aspect kan uitsluitend worden verondersteld. Elk verschijnsel bezit een oneindig aantal *qualisign*-aspecten, waarvan sommige, afhankelijk van gevestigde gewoonten en overtuigingen, kunnen worden geactualiseerd. Of deze actualisering daadwerkelijk plaatsvindt en welke kwaliteiten geactualiseerd worden, is afhankelijk van gevestigde gewoonten en overtuigingen die bepalen in welk opzicht een verschijnsel intrigeert en dus zou kunnen worden opgevat als een teken. Het belang van deze opmerking wordt duidelijk indien we ons de consequentie ervan realiseren. Omdat een verschijnsel ontelbare *qualisign*-aspecten bezit, is de kennis die we erover zouden kunnen bezitten ook onbepaalbaar. Elke vorm van kennis vormt zich naar aanleiding van een *qualisign*-aspect, en laat andere *qualisign*-aspecten onaangeroerd.

Ook deze beschrijving van de drie mogelijke aspecten van een verschijnsel conform Peirce's drie fenomenologische categorieën maakt het *recursieve* karakter duidelijk. Een mogelijk teken kan uitsluitend als vanzelfsprekend tot teken worden benoemd, indien we eerdere actualisering van deze benoeming hebben voorondersteld. En een actualisering vooronderstelt een kwaliteit die de benoeming mogelijk heeft gemaakt. Maar een actualisering behoeft zich niet te ontwikkelen tot een als vanzelfsprekende. Met andere woorden, niet elk *sinsign*-aspect behoeft uit te groeien tot een *legisign*-aspect.

Zoals bij de relatie tussen teken/interpretant en de relatie teken/object, kent ook de benoeming van mogelijk teken tot teken een *dubbele beweging*. Aan de ene kant is een *Third*-karakter noodzakelijk om ooit een *qualisign*-aspect als zodanig te kunnen onderkennen. Aan de andere kant bezit alles principieel de mogelijkheid om benoemd te worden als teken zonder dat een benoeming (al dan niet als vanzelfsprekend) geactualiseerd behoeft te worden.

Deze dubbele beweging geeft ook het *dynamische* karakter van de relaties aan. Afhankelijk van een eerdere confrontatie met een intrigerend verschijnsel (die kan resulteren in een semiosis en vervolgens in de vestiging van een aangepaste overtuiging)

kan het *legisign*-aspect worden versterkt van wat aanvankelijk als een *sinsign*-aspect zou zijn aangeduid.

In deze voorstelling van zaken bezit elk verschijnsel talloze *qualisign*-aspecten en kan elk (aspect van een) verschijnsel in theorie worden aangeduid als een mogelijk teken. Een bepaald aspect wordt in de context van 'botsen met bestaande ervaring' geactualiseerd waardoor het verschijnsel in dit opzicht als teken kan worden aangeduid. Peirce noemt dit aspect het *sinsign*-aspect; indien dit aspect op grond van een wetmatigheid is geactualiseerd, noemt Peirce het een *legisign*-aspect.

Een voorbeeld kan dit verduidelijken⁴⁷. In eerste instantie nemen we in *A Bout de Souffle* (1959) van J.L. Godard de handbeweging van het personage Michel over zijn mond slechts waar (een vorm van *acritical inference*, uitmondend in een *perceptual judgment*). Door de herhalingen van deze beweging in de loop van de film (er ontstaat een confrontatie met hetzelfde verschijnsel) wordt de kwaliteit van de vorige bewegingen (een *qualisign*-aspect, dat zonder de herhalingen niet als zodanig aangeduid zou kunnen worden) daadwerkelijk geactualiseerd tot mogelijk betekenisvormend. Met andere woorden, deze kwaliteit kan nu worden aangeduid als een *sinsign*-aspect. In dit licht bezien bezit dezelfde beweging van het personage Patricia in de slotscène een *legisign*-aspect. Zonder dat we een interpretant formuleren in verband met deze beweging (een teken) en zonder dat we een verband leggen met een object kan de handbeweging na verloop van tijd worden opgevat als een teken dat kan functioneren in een proces van kennisvorming. Start dit proces, dan actualiseren we de relaties tussen de drie elementen van de semiosis gezamenlijk conform de inferentievorm *logical argumentation*.⁴⁸

⁴⁷ Cf. Van Driel (1987: 121-122).

⁴⁸ Deze inferentievorm zou aldus ingevuld kunnen worden. We zouden kennis kunnen hebben van het feit dat de 'Nouvelle Vague'-beweging waarvan *A Bout de Souffle* een exponent is, intensief studie heeft gemaakt van de tot die tijd gebanaliseerde Hollywoodfilm, onder andere gepersonifieerd in de acteur Humphrey Bogart met zijn karakteristieke handbeweging over zijn mond. De handbeweging in *A Bout de soufflé* zou dan verklaard kunnen worden als een hommage aan de Hollywoodfilm. Indien dit abductief gevormde vermoeden juist zou zijn, dan moeten we in de context van *A Bout de soufflé* andere 'hommage'-kenmerken aan de Hollywoodfilm kunnen waarnemen dan alleen de handbeweging (deductie); waarna we de film herzien (inductie) ten einde deze 'hommage'-

2.4 Samenvatting

In deze paragraaf heb ik de relaties beschreven zoals deze in theorie kunnen bestaan tussen telkens twee van de drie elementen die de semiosis constitueren. Hiermee is de tweede fase van de semiosisbeschrijving voltooid. Deze relaties kunnen conform Peirce's fenomenologische categorieën als volgt worden samengevat:

	Relatie teken tot interpretant	Relatie teken tot object	Benoeming tot teken
Third	<i>argument</i> -relatie	Symbolische relatie	<i>legisign</i> -aspect
Second	<i>dicisign</i> -relatie	Indexicale relatie	<i>sinsign</i> -aspect
First	<i>rheme</i> -relatie	Iconische relatie	<i>qualisign</i> -aspect

Figuur 15. De relaties tussen telkens twee van de drie semiosiselementen.

3. De aard van de elementen van de semiosis

Een teken, een object en een interpretant vormen de elementen van de semiosis. In de vorige paragraaf heb ik een beschrijving gegeven van de theoretisch mogelijke relaties tussen telkens twee van deze elementen. Een beschrijving van de theoretisch mogelijke eigenheid van elk element vormt de derde en laatste fase van de semiosisbeschrijving.

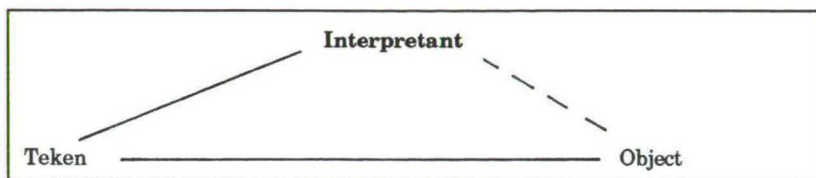
Peirce heeft zelf de categoriale status van elk van de drie elementen aangegeven:

A Sign, or Representamen, is a First which stands in such a genuine triadic relation to a Second, called its Object, as to be capable of determining a Third, called its Interpretant, to assume the same triadic relation to its Object in which it stands itself to the same Object. (2.274, 1903)

Een interpretant is een vorm van *Thirdness*, een object een vorm van *Secondness* en een teken een vorm van *Firstness*.

kenmerken gericht te kunnen observeren om de vermoedelijke verklaring een waarschijnlijke te laten zijn.

3.1 Aard van de interpretant

In het werk van Peirce vinden we enerzijds de classificatie van een *emotional*, *energetic* en *logical interpretant*⁴⁹ en anderzijds op vele plaatsen een classificatie van een *immediate*, *dynamical*, en *normal interpretant*⁵⁰. De secundaire Peirce-literatuur is niet eenstemmig in de beschrijving van de verhouding tussen deze twee classificaties. Er bestaan twee opties. In de ene optie worden beide classificaties aan elkaar⁵¹ gelijkgesteld. In de andere optie wordt de emotionele, energetische en logische interpretant beschouwd als een onderscheiding van de dynamische interpretant⁵².

Mijn beschrijving van de aard van de interpretant neemt een derde positie in. Ik beschouw de 'emotionele-energetische-logische interpretant'-classificatie als de basisonderscheiding. Een semiosis kan resulteren in een gevoel, een handeling en/of een propositie, drie interpretanten met respectievelijk een *First*-, *Second* en *Third*-karakter. Deze onderscheiding vindt steun in Peirce's uitspraak over een teken:

⁴⁹ Cf. 5.475, c. 1907.

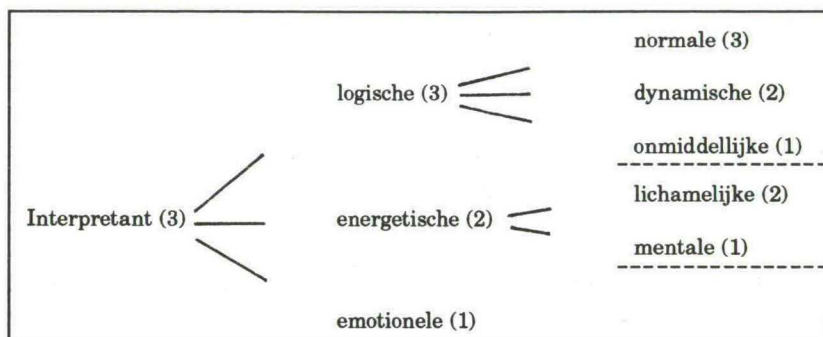
⁵⁰ Cf. 8.315, 1897/1909; 8.333, 1904; 4.536, 1905; 4.572, 1905; 5.491, c. 1907; 8.343, 1908 en 8.184, undated.

⁵¹ Greenlee (1973: 117) bijvoorbeeld spreekt over "[...] the 'emotional', the 'energetic' and the 'logical' interpretant", waarbij hij in een noot opmerkt: "Also called 'immediate', 'dynamical' and 'final' interpretant." Over de term *final interpretant*, zie noot 57.

⁵² Bijvoorbeeld Fitzgerald (1966: 76), en Almeder (1980: 28) die noteert: "And the dynamical interpretant itself divides nicely into the emotional, the energetic and the logical interpretant."

[...] a Sign has an Object and an Interpretant, the latter being that which the Sign produces in the Quasi-mind that is the Interpreter by determining the latter to a feeling, to an exertion, or to a Sign, which determination is the Interpretant. (4.536, 1905)

Conform de fenomenologische categorieën van Peirce is een *Third*, c.q. de logische interpretant, te verdelen in drieën, en wel in een onmiddellijke, een dynamische en een normale interpretant.⁵³ Bij gevolg is de interpretant met een *Second*-karakter, c.q. de energetische interpretant, te verdelen in tweeën⁵⁴. De emotionele interpretant, een *First*, is niet verder te verdelen⁵⁵. Schematisch:

Figuur 16. Classificatie van de interpretant.

3.1.1 *Logische interpretant*

De bewuste vorm van betekenisvol handelen heeft als (voorlopig) resultaat een interpretant. Ik kan nu zeggen: heeft als resultaat een *logische interpretant*. Deze interpretant is bepaald door een teken dat zelf is bepaald door een object. Een logische interpretant verwijst dus op bemiddelende wijze naar een bepaald

⁵³ Buczynska-Garewicz (1981: 40) accepteert deze optie ook, maar geeft een bizarre beschrijving van de *immediate* en *dynamic interpretant*: "The meaning in concreto [...] Peirce described as the immediate and dynamical interpretants [...]: what is meant by the utterer of the sign, and what is meant by its listener."

⁵⁴ Zie verder paragraaf 3.1.2 van dit hoofdstuk.

⁵⁵ Zie verder paragraaf 3.1.3 van dit hoofdstuk.

object: zij representeert dat object *als* het object van een teken dat door een logische interpretant is geïnterpreteerd.⁵⁶

Conform het *Third*-karakter van de logische interpretant onderscheid ik drie logische interpretanten.

Elk teken bezit een kwaliteit die de richting van de te vormen interpretant aangeeft. Deze kwaliteit noemt Peirce een *immediate interpretant*:

[...] i.e. the Interpretant represented or signified in the Sign. (8.343, 1908)

Deze onmiddellijke interpretant is:

the *Quality* of the Impression that the sign is fit to produce, not to any actual reaction. (8.315, 1897/1909)

Een onmiddellijke interpretant kan worden aangeduid als een hint van een teken in welke richting een semiosis zou kunnen verlopen. Neem bijvoorbeeld het schaakspel. Een schaakcomputer zal álle mogelijke zetten doorrekenen die kunnen volgen op de zet van een tegenstander. Een schaakspeler daarentegen sluit op grond van gevormde schaakervaring bij voorbaat een groot aantal mogelijke zetten uit; de daadwerkelijke zet van zijn tegenstander samen met de schaakervaring geven immers de 'richting' aan waarin de schaakspeler zou kunnen denken in verband met zijn tegenzet. Een onmiddellijke interpretant heeft dus een *First*-karakter. Enige kennis van de aard van het teken (de zet van de tegenstander) en van de aard van het object dat het teken bepaalt (de schaakervaring), is voldoende om de richting aan te geven waarin het mogelijke teken *zou kunnen* bijdragen aan het formuleren van een interpretant. Een ander voorbeeld. In paragraaf 2.1 heb ik in verband met de *rheme*-relatie tussen teken en interpretant het voorbeeld gegeven van het tablet met inscripties dat wordt aangeduid als 'lineair B'. De *rheme*-relatie duidt op de *kwaliteit* van de relatie tussen teken en interpretant, namelijk *dát* in verband met de inscripties betekenis gevormd zou kunnen worden; de onmiddellijk interpretant duidt *de richting* aan van de aard waarin deze betekenisvorming zou kunnen geschieden.

De kennisuitspraak die daadwerkelijk wordt gevormd in een semiosis is de *dynamic(al) interpretant*. Het is:

⁵⁶ "That determination of which the immediate cause, or determinant, is the Sign, and of which the mediate cause is the Object may be termed the *Interpretant*." (6.347, 1908)

[...] the actual effect which the Sign, as a Sign, really determines. (4.536, 1905)

Peirce formuleert de dynamische interpretant ook zo:

[the] effect actually produced on the mind by the Sign. (8.343, 1908)

Een dynamische interpretant heeft een 'hier-en-nu'-karakter, past binnen het concept *Secondness* en vooronderstelt derhalve een onmiddellijke interpretant. Een abductief gevormd vermoeden kan worden aangeduid als een dynamische interpretant. Deze vorm van kennis blijft de status van dynamische interpretant houden tot in de inductieve fase de waarschijnlijkheid ervan is getoetst en zij aanvaardbaar zou kunnen worden voor een gemeenschap van onderzoekers die zich met hetzelfde probleem bezighoudt.

De interpretant die een hoge mate van waarschijnlijkheid bezit, noemt Peirce de *normal interpretant*:

[...] that which *would finally* be decided to be the true interpretation if consideration of the matter were carried so far that an ultimate opinion were reached. (8.184, undated)

Met de normale interpretant verhoudt een teken zich drievoudig, namelijk in een *rheme*-, *dicisign*- en *argument*-relatie. De normale interpretant is voorlopig de hoogst ontwikkelde interpretant die mogelijk is. Wanneer de normale interpretant is geformuleerd, is de afronding van de semiosis voorlopig bereikt, is de situatie van twijfel opgelost en is een aangepaste overtuiging gevestigd. De normale interpretant past in het concept *Thirdness*. Als normale interpretant kunnen, in de eerste fase van de semiosisbeschrijving, ook de deductieve afleidingen worden aangeduid. Deze zijn immers gebaseerd op de huidige stand van kennis, dat wil zeggen, ze behoren tot wat als aanvaard wordt beschouwd in een gemeenschap.⁵⁷

⁵⁷ Soms gebruikt Peirce de term *final interpretant* (cf. 4.536, 1905), wanneer hij een normale interpretant lijkt te bedoelen. Mijns inziens is er evenwel geen sprake van een inconsistente woordkeuze bij Peirce. De term *final interpretant* reserveert hij voor de interpretant in de ideale situatie dat een gemeenschap van onderzoekers overeenstemming heeft bereikt over kennis omtrent een verschijnsel.

3.1.2 *Energetische interpretant*

De semiosis kan behalve een logische interpretant ook een *energetische interpretant* constitueren, een handeling die een krachtsinspanning vereist, door Peirce "an exertion" genoemd. Vanwege het *Secondness*-karakter kan de energetische interpretant worden onderscheiden in tweeën, namelijk de energetische interpretant die een *lichamelijke* inspanning vereist (stoppen voor een rood stoplicht, bijvoorbeeld) en een energetische interpretant die een *mentale* inspanning vereist:

an exertion upon the Inner World. (5.475, c. 1907)

Een energetische interpretant veronderstelt altijd de interpretant met het *Firstness*-karakter (de emotionele interpretant):

If a sign produces any further proper significate effect, it will do so through the mediation of the emotional interpretant [...]. (5.475, c. 1907)

3.1.3 *Emotionele interpretant*

De semiosis kan ten slotte een *emotional interpretant* of "feeling" bepalen:

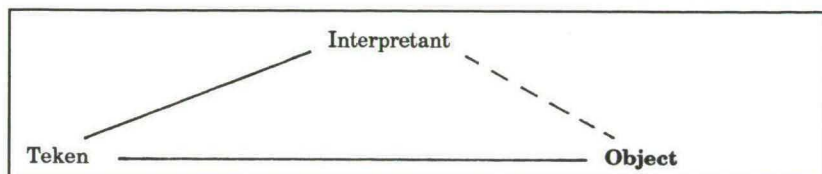
The first proper significate effect of a sign is a feeling produced by it. [...] This "emotional interpretant", as I call it, may amount to much more than that feeling of recognition; and in some cases, it is the only proper significate effect that the sign produces. (5.475, c. 1907)

Conform het *Firstness*-karakter wordt de emotionele interpretant niet verder onderscheiden.⁵⁸

Indien de semiosis een logische interpretant vormt, dan zal dit conform haar *Thirdness*-karakter altijd geschieden door bemiddeling van een energetische en dus van een emotionele interpretant. Hiermee is ook het *onlosmakelijke* karakter van de logische, energetische en emotionele interpretant gegeven.

⁵⁸ Peirce gaat in zijn tot nu toe gepubliceerde werk nauwelijks in op de energetische en de emotionele interpretant. Mijn vermoeden is, dat hij deze effecten laat behoren tot het domein van respectievelijk de ethica en de esthetica, en niet die van de logica, het domein van de filosofie waarop zijn aandacht met name is gevestigd.

3.2 Aard van het object

Het tweede element waardoor de semiosis wordt bepaald, is het object. Vele Peirce-commentatoren hebben moeite inzicht te verkrijgen in Peirce's onderscheid tussen het dynamisch (of "real") object en het onmiddellijk object⁵⁹. Ik geef eerst een citaat, waarin hij, conform het *Secondness*-karakter van het object, de twee genoemde objecten onderscheidt:

Namely, we have to distinguish the Immediate Object, which is the Object as the Sign itself represents it, and whose Being is thus dependent upon the Representation of it in the Sign, from the Dynamical Object, which is the Reality which by some means contrives to determine the Sign to its Representation. (4.536, 1905)

3.2.1 *Dynamisch object*

Een object waarover kennis *is* verkregen⁶⁰ in een voorlopig afgeronde semiosis en waarover we kennis *zouden kunnen* verkrijgen in een aan te vangen semiosis⁶¹, noemt Peirce het *dynamisch object*. In het eerste geval heeft het object een teken bepaald, in het andere geval zou het een teken kunnen bepalen.

Het *Secondness*-karakter van het dynamisch object blijkt uit de tweeledige omschrijving ervan: datgene waarover kennis is verkregen (*Second*) en waarover kennis zou kunnen worden verkregen (*First*).

⁵⁹ Cf. Hookway (1985: 139): "Relatedly, but more mysteriously, there is a distinction between real and immediate object".

⁶⁰ Cf. wat Peirce verstaat onder *existence* (zie het inleidende hoofdstuk).

⁶¹ Cf. wat Peirce verstaat onder *the real*: "The real is that which is not whatever we happen to think it, but is unaffected by what we may think of it." (8.12, 1871)

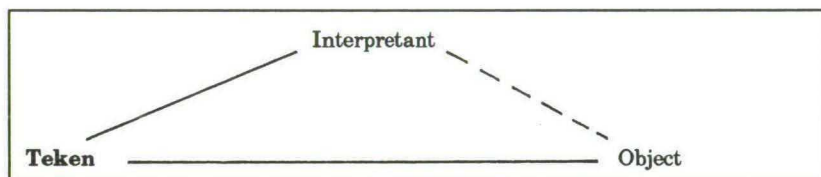
3.2.2 Onmiddellijk object

Van het onmiddellijk object wordt duidelijk uit het citaat op de vorige pagina, dat het wordt gerepresenteerd door het teken zelf. Het is kwalitatief van aard. Analooq aan de onmiddellijke interpretant zou ik het onmiddellijk object willen aanduiden als een kwaliteit van het teken die de richting aanduidt van het dynamisch object waardoor het is bepaald.

Deze omschrijving van de twee objecten vindt steun in een andere omschrijving van Peirce:

It is usual and proper to distinguish two Objects of a Sign, the Mediate without, and the Immediate within the Sign. Its interpretant is all that the Sign conveys; acquaintance with its Object must be gained by collateral experience. The Mediate Object is the Object outside of the Sign; I call it the *Dynamic* Object. The Sign must indicate it by a hint; and this hint, or its substance, is the *Immediate* Object. (Peirce & Welby, 1977: 83)

3.3 Aard van het teken

Het derde element waardoor de semiosis wordt geconstitueerd, is het teken. Een teken kan ik nu omschrijven als een entiteit, waarvan (vanwege het onmiddellijk object ervan) relaties kunnen worden beschreven met een dynamisch object; waarvan (vanwege de onmiddellijke interpretant ervan) relaties kunnen worden beschreven met een interpretant; en waarvan relaties kunnen worden beschreven met dynamisch object en normale interpretant gezamenlijk. Conform het *Firstness*-karakter wordt een teken niet verder onderscheiden.

Om mede een semiosis te kunnen constitueren moet een teken waarneembaar zijn in het geval van *associational suggestion* en *acritical inference*, en observeerbaar in het geval van *logical argumentation*. Wanneer we een teken beschouwen in het opzicht van waarneembaarheid c.q. observeerbaarheid zou ik willen spreken van *representamen*. Het representamen draagt het

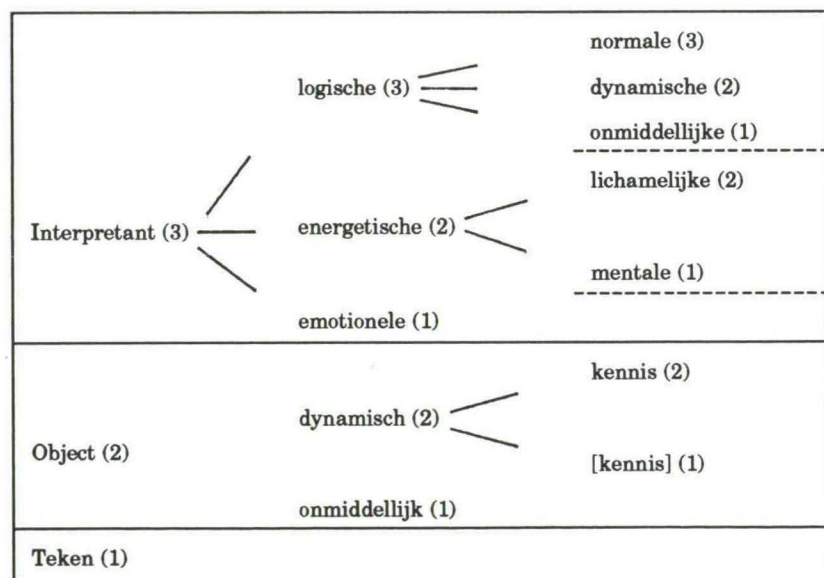
onmiddellijk object en de onmiddellijke interpretant en geeft ze vorm. Van het representamen is het derhalve afhankelijk *wat* en *hoe* we waarnemen. Schematisch:

(3) [Onmiddellijke interpretant]	
(2) [Onmiddellijk object]	
(1) Representamen	=
	a. drager van (3) en (2)
	b. vormgever van (3) en (2)

Figuur 17. Het teken.

3.4 Samenvatting

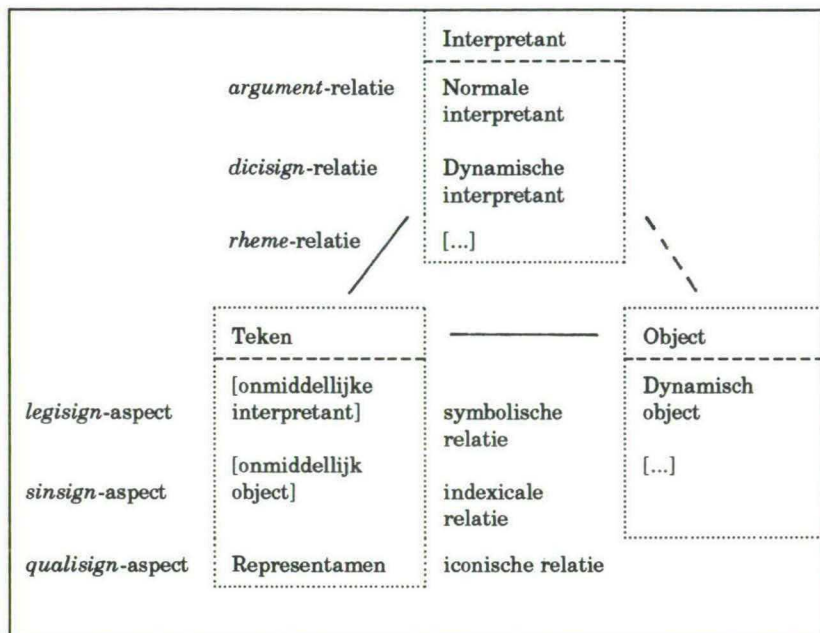
In deze paragraaf heb ik de eigenheid beschreven van de drie elementen afzonderlijk die de semiosis constitueren. Deze eigenheid kan ik als volgt samenvatten, waarbij ik tussen haakjes de (relatieve) categoriale status geef:

Figuur 18. Derde fase van de semiosisbeschrijving: de eigenheid van elk van de drie semiosis-elementen.

4. Schematische samenvatting van de laatste twee fasen van de semiosisbeschrijving

Nu ik in paragraaf 2 en 3 de beschrijving van de semiosis in de tweede en de derde fase heb voltooid, kan ik hiervan een schematische samenvatting geven, waarin ik de geïntroduceerde terminologie integreer.

Figuur 19. Beschrijving van de semiosis in de tweede en derde fase.

De omstippelde begrippen duiden de drie elementen aan die de semiosis constitueren. Omdat de onmiddellijke interpretant en het onmiddellijk object als kwaliteiten van het teken kunnen worden aangeduid, heb ik ze daar genoemd en bij de interpretant en het object aangegeven als [...].

De genoemde relaties en aspecten betreffen de verhouding tussen telkens twee van de elementen.

5. Ten slotte

In dit hoofdstuk heb ik een beschrijving gegeven van de semiosis 'in potentia'. Deze semiosis - een proces van betekenisvol omgaan

met (aspecten van) een verschijnsel - vormt het onderzoeksobject van de algemene Peirceaanse semiotiek. Met deze beschrijving heeft ook de laatste reden waarom de Peirceaanse semiotiek tot nu toe nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen, geen geldingskracht meer. Het is gebleken dat, indien we Peirce's teken-classificatie en zijn drie fenomenologische categorieën als leidraad nemen, uit het werk van Peirce een semiotische theorie valt af te leiden omtrent het proces van betekenisvol handelen.

Peirce's semiotische theorie heeft betrekking op betekenisvol handelen in verband met verschijnselen in zijn algemeenheid. De vraag die Peirce intrigeerde - hoe kunnen wij, met alle overtuigingen die we hebben, zodanig omgaan met verschijnselen dat op de lange duur harmonie kan ontstaan in ons handelen? - lijkt voorlopig in zijn algemeenheid beantwoord in paragraaf 1 van dit hoofdstuk; de beschrijving in paragraaf 2 en 3 abstraheert hiervan en geeft de theoretisch mogelijke relaties tussen telkens twee van de drie elementen die het proces van betekenisvol handelen constitueren alsmede de theoretisch mogelijke aard van elk van deze elementen.

Deze beschrijving van de semiosis kan worden opgevat als een *kwaliteit*. Hiermee kan vervolgens een daadwerkelijke semiosis worden beschreven, mijns inziens het onderzoeksobject van de toegepaste Peirceaanse semiotiek. In hoofdstuk 2 en 3 geef ik hiervan een proeve, wanneer ik mij richt op twee bijzondere vormen van toegepaste Peirceaanse semiotiek, namelijk de *film-semiotiek* en de *wetenschapsemiotiek*.

HOOFDSTUK 2

Een semiosis 'in actu'

Het proces van filmanalyse

Wanneer twee mensen uiteengaan, zal ieder voor zich een 'verhaal' formuleren om greep te krijgen op de situatie. Deze verhalen zullen zelden overeenkomen; en een maand later zal elk verhaal zich vermoedelijk onderscheiden van de eerste versie. Voor ieder zal het eigen verhaal het 'ware' zijn in die zin dat de eigen versie op dat moment de situatie van gescheiden zijn hanteerbaar heeft gemaakt. De aard van ieders verhaal en de aanvaardbaarheid ervan blijken afhankelijk van *gevestigde overtuigingen* van een ieder en van de *wijze waarop ieder is omgegaan* met de situatie van het samenzijn, de breuk en de periode hierna - een vorm van betekenisvol handelen die zich bewust, voor-bewust en/of niet-bewust heeft afgespeeld. In dit proces waarbinnen zich een verhaal vormt - een semiosis -, is de Peirceaanse semiotiek geïnteresseerd, niet in het uiteindelijke verhaal zelf. Dat is immers een neerslag van het vormingsproces dat de aard en aanvaardbaarheid¹ ervan heeft bepaald.

Het onderzoeksobject van de Peirceaanse semiotiek is dus de semiosis, het proces van betekenisvol handelen, en *niet* het (voorlopige) resultaat van een dergelijk proces. In hoofdstuk 1 heb ik, met behulp van Peirce's geschriften, dit proces *in zijn algemeenheid* beschreven aan de hand van twee procedures: een filosofische (Peirce's fenomenologische categorieën) en een semiotische (Peirce's tekenclassificatie). Deze beschrijving van de semiosis in haar algemeenheid kan worden beschouwd als een vorm van *Firstness*. De beschrijving vormt een kwaliteit die geactualiseerd zou kunnen worden in diverse daadwerkelijke processen van betekenisvol handelen. Vandaar de aanduiding *semiosis 'in potentia'*.

Een daadwerkelijke semiosis, de actualisering van deze kwaliteit, kent diverse vormen, zoals het genieten van kunst, het analyseren van een film of het onderzoeken van een verschijnsel. Een dergelijke *semiosis 'in actu'*, het onderzoeksobject van de

¹ Zou zo'n verhaal een grote mate van aanvaardbaarheid willen bezitten, dan zou het verhaal in Peirce's visie gevormd moeten zijn in een proces van bewust betekenisvol handelen, waarin zich elke kennisuitspraak heeft gevormd via de inferentieprocedures abductie, deductie en inductie.

diverse vormen van toegepast semiotisch onderzoek, is op te vatten als een vorm van *Secondness*. De beschrijving ervan noodzaakt een aanpassing van de beschrijving van de semiosis 'in potentia'. De eigenheid van het artefact (kunst, een film of een onderzoek, bijvoorbeeld) beïnvloedt als één van de drie elementen die in de desbetreffende semiosis 'in actu' een rol speelt, nadrukkelijk de semiosis. Na aanpassing is het mogelijk om de toegepaste Peirceaanse semiotische onderzoeksvraag te beantwoorden: hoe kan betekenisvol handelen verlopen, bijvoorbeeld tijdens het genieten van kunst, het analyseren van een film of het verrichten van wetenschappelijk onderzoek? Een semiosis 'in actu' kan worden afgerond en dan (voorlopig) zijn neerslag vinden in talige uitspraken, zoals een publikatie².

Nu kan een semiosis 'in actu' een bijzonder karakter hebben, namelijk wanneer zij gericht is op het proces van betekenisvol handelen in verband met een semiosis 'in actu'. Dit proces betreft dan met name de toetsing van de mate van aanvaardbaarheid van het voorlopig gevormde resultaat binnen een semiosis 'in actu'. Deze bijzondere vorm van daadwerkelijk betekenisvol handelen - *de semiosis 'in lege'*³ - beschouw ik als een vorm van *Thirdness*. Een dergelijk proces - de semiosis in verband met een voorlopig afgeronde semiosis, gericht op het onderzoeken van de mate van aanvaardbaarheid van gevormde kennis - wil ik aanduiden als het onderzoeksobject van de Peirceaanse wetenschapssemiotiek. Vanwege de specifieke doelgerichtheid van dit daadwerkelijke proces van betekenisvol handelen noodzaakt de beschrijving ervan een aanpassing van de beschrijving van een semiosis 'in actu'. De aanpassing heeft met name te maken met de methode die wordt gehanteerd om de mate van aanvaardbaarheid van het gevormde resultaat te toetsen.

² Ook hier geldt, dat de Peirceaanse semiotiek niet is geïnteresseerd in de (voorlopige) resultaten (de interpretanten), maar in de wijze waarop deze zich hebben gevormd. Kunst waarvan is genoten, een film die is geanalyseerd of een verschijnsel dat is onderzocht, vormt dus niet het onderzoeksobject noch de publikatie die hiervan het (voorlopige) resultaat is. Omdat de aard en de aanvaardbaarheid van het resultaat afhankelijk zijn van de wijze waarop is omgegaan met kunst, de film of het verschijnsel, is de Peirceaanse semiotiek geïnteresseerd in dat proces van betekenisvol omgaan.

³ Deze term is mij aangereikt door Aart van Zoest (Alkmaar).

Schematisch kan ik de drie disciplines van de Peirceaanse semiotiek en hun onderzoeksobject aldus weergeven:

	Discipline	Onderzoeksobject
(3)	Wetenschapsemiotiek	Semiosis <i>in lege</i>
(2)	Toegepaste semiotiek	Semiosis <i>in actu</i>
(1)	Algemene semiotiek	Semiosis <i>in potentia</i>

Figuur 20. De drie disciplines van de Peirceaanse semiotiek en hun onderzoeksobject.

Hoofdstuk 1 betrof de algemene semiotiek. Daar heb ik een beschrijving gegeven van de semiosis 'in potentia'. In dit tweede hoofdstuk richt ik mij op de semiosis 'in actu', in het bijzonder een filmsemiosis 'in actu', en in hoofdstuk 3 richt ik mij op de semiosis 'in lege', in het bijzonder de semiosis 'in lege' in verband met een filmwetenschappelijke publikatie.

Het onderzoeksobject van de *Peirceaanse filmsemiotiek* is de filmsemiosis 'in actu': het proces van kennisvorming in verband met het verschijnsel 'film'. Binnen het verschijnsel 'film' onderscheid ik drie categorieën:

- (1) Het voorwaarden scheppende circuit: de filmproductie, de filmdistributie en de filmvertoning.
- (2) Het artefact *film*: de beeld- en geluidsband die geprojecteerd worden.
- (3) Filmtheorie.

In dit hoofdstuk beperk ik mij tot het betekenisvol omgaan met het artefact *film*⁴. Met betrekking tot dit artefact kunnen mijns

⁴ Deze studie als geheel beoogt een bijdrage te leveren aan de 3e categorie: filmtheorie. De 1e categorie (het voorwaarden scheppende circuit) valt buiten het bereik van deze studie.

inziens⁵ drie vormen van betekenisvol handelen worden onderscheiden:

(1) *Het proces van filmkijken*. Een vorm van interactie tussen een bepaalde film en een individuele toeschouwer. Het (voorlopige) resultaat van dit proces kan overdraagbaar worden gemaakt, maar dit is meestal niet het geval.

(2) *Het proces van filmkritiek*. De individuele kijkervaring wordt overgedragen op anderen. Het (voorlopige) resultaat van dit proces vindt zijn neerslag in een filmrecensie of essay.

(3) *Het proces van filmanalyse*. Dit proces beoogt het individuele karakter van de kijkervaring los te laten en algemene uitspraken te formuleren die aanvaardbaar zijn voor een bepaalde gemeenschap. Het (voorlopige) resultaat van dit proces vindt zijn neerslag in een filmwetenschappelijke publikatie.

Ik ben mij ervan bewust dat de grenzen tussen deze drie vormen van betekenisvol handelen met betrekking tot het artefact *film* niet altijd even scherp te trekken zijn. Met name het onderscheid tussen filmkritiek en filmanalyse is tot het midden van de jaren zestig nauwelijks gemaakt⁶, wat ook geldt voor het onderscheid tussen filmanalyse en filmtheorie.

⁵ Binnen de Peirceaanse *literatuursemiotiek* maakt Sheriff (1989) een onderscheid dat verschilt van het mijne. Hij onderscheidt binnen het verschijnsel 'literatuur' de volgende drie categorieën: literatuurlezen, literatuurkritiek en literatuurtheorie. Met andere woorden, waar ik met betrekking tot het verschijnsel 'literatuur' zou spreken van het voorwaarden scheppende circuit, het artefact *literatuur* en literatuurtheorie en vervolgens van drie vormen van betekenisvol handelen met betrekking tot het artefact *literatuur*, maakt Sheriff dit onderscheid niet.

⁶ Cf. De Putter (1991: 167).

Schematisch kan ik het onderzoeksobject van de Peirceaanse filmsemiotiek nu in zijn geheel weergeven:

Figuur 21. Het onderzoeksobject van de Peirceaanse filmsemiotiek.

In dit hoofdstuk beperk ik mij verder tot het proces van filmanalyse⁷. Ik geef een beschrijving van dit proces, dat gericht is op de vorming van kennisuitspraken die een grote mate van aanvaardbaarheid bezitten, zoals dat volgens de Peirceaanse semiotiek zou kunnen verlopen. Deze beschrijving zal mijns inziens de meeste vormen van filmanalyse die binnen het filmonderzoek⁸ gangbaar zijn nuanceren.

De beschrijving van het proces van filmanalyse vereist een aanpassing van mijn beschrijving van de semiosis 'in potentia' vanwege de specificiteit van het artefact *film* dat een rol speelt binnen deze semiosis 'in actu'. De aanpassing resulteert, conform de drie fasen van de beschrijving van de semiosis 'in potentia', in een beantwoording van de volgende drie vragen:

⁷ In hoofdstuk 3 geef ik een beschrijving van het onderzoeksobject van de Peirceaanse wetenschapsemiotiek, namelijk *het proces van kennisvorming* omtrent het proces van analyseren.

⁸ Exemplarisch voor deze vormen van filmanalyse acht ik Bellour (1973). Hij gebruikt de resultaten van filmanalyse om filmtheoretische proposities te kunnen ondersteunen. Op diens publikatie pas ik dan ook mijn beschrijving van de semiosis 'in lege' toe in hoofdstuk 3.

- (1) Van welke aard zijn de drie elementen afzonderlijk die een proces van filmanalyse constitueren?
- (2) Van welke aard zijn de relaties tussen telkens twee van de drie de filmsemiosis constituerende elementen?
- (3) Van welke aard zijn de relaties tussen de drie elementen gezamenlijk? Met andere woorden, hoe verloopt het proces van filmanalyse als een proces van betekenisvol handelen?

Beantwoording van deze vragen staat in de volgende paragrafen centraal.

1. De elementen in verband met filmanalyse

De drie elementen die het proces van filmanalyse constitueren, zijn een interpretant, een object en een filmteken. In zijn algemeenheid zijn een interpretant en een object niet specifiek voor een semiosis 'in actu'. Dat is alleen het artefact dat binnen deze semiosis een rol speelt, bijvoorbeeld een film, een literair verhaal of - in meer algemene zin - een verschijnsel. Ik herhaal derhalve kort mijn beschrijving van de aard van de interpretant en het object uit hoofdstuk 1. Deze beschrijving illustreer ik met gegevens uit de praktijk van de Peirceaans semiotische filmanalyse. Vervolgens ga ik uitgebreid in op de aard van het filmteken.

1.1 Aard van de interpretant

Het triadische proces van de semiosis is voor Peirce een teleologisch proces. Hoewel dynamisch van aard en in theorie oneindig in zijn voortgang beoogt dit proces op de lange duur kennisvorming zodanig te beschrijven dat een gemeenschap hierover tot overeenstemming zou kunnen komen. De weg er naar toe wordt afgelegd via de *emotionele*, de *energetische* en de *logische interpretant*. De logische interpretant speelt uiteindelijk een rol in het proces van filmanalyse. Hieraan heb ik 'in potentia' een onmiddellijke, een dynamische en een normale interpretant onderscheiden.

De *aard* van een logische interpretant is niet willekeurig. Een filmteken geeft al de *richting* aan waarin een bepaalde vorm van kennis gezocht zou kunnen worden. Dit kwalitatieve aspect van

een filmteken duid ik aan met de term *onmiddellijke interpretant*. Conform het *Firstness*-karakter wordt de onmiddellijke interpretant als het ware door het filmteken zelf opgeroepen. Enige kennis van de aard van het filmteken en van het object dat door het filmteken wordt bemiddeld, is voldoende om de richting aan te geven waarin het filmteken geïnterpreteerd zou kunnen worden. Een onmiddellijke interpretant veronderstellen we derhalve; haar aanwijzen in een filmteken of haar formuleren is onmogelijk, aangezien ze op dat moment geactualiseerd zou zijn.

Nemen we als voorbeeld het mogelijke filmteken⁹ 'de naam van de filmregisseur', één van de gegevens in elke filmadvertentie en aanwezig in de *begincredits*¹⁰ van elke film. Dit mogelijke filmteken bezit een aantal kwaliteiten dat de aard van de te vormen kennis aangeeft. Een kwaliteit kan bijvoorbeeld richting geven aan kennis over het filmgenre, over de aard van het filmtheater waar films van de regisseur geprojecteerd zullen worden of over de aard van het verhaal dat verteld zal worden. Het zijn deze richtinggevende kwaliteiten van een mogelijk filmteken die worden aangeduid met de term *onmiddellijke interpretant*.

Welke kwaliteit geactualiseerd zou kunnen worden, is afhankelijk van het intrigerende karakter van een film(aspect) dat aanleiding is voor een proces van filmanalyse: het sluit niet geheel aan op gevestigde gewoonten en overtuigingen.

Dit laatste kan ik als volgt toelichten. Binnen een film presenteert opname *a* exterieur persoon A die aanbelt bij een huis; opname *b* presenteert interieur huis Z en het geluid van een deurbel. Deze opeenvolging van twee opnamen bezit een aantal kwaliteiten dat richting kan geven aan een proces van kennisvorming. Een kwaliteit kan de *ruimte* betreffen, namelijk dat persoon A vermoedelijk aanbelt bij huis Z. Een kwaliteit kan ook de *tijd* betreffen, namelijk dat opname *a* en opname *b* elkaar in chronologie gedeeltelijk overlappen. Deze verbanden met betrekking tot tijd en ruimte behoren mijns inziens tot de

⁹ Ik spreek van een *mogelijk filmteken*, indien het teken zou kunnen functioneren binnen een semiosis. Wanneer een mogelijk filmteken heeft gefunctioneerd binnen een semiosis - en er dus een verwijzing is gerealiseerd met een object en er zich een interpretant heeft gevormd - spreek ik van *filmteken*.

¹⁰ De *begincredits* van een film vormen de eerste ontmoeting met de film. Ze geven tegenwoordig informatie over titel, acteurs en enkele leden van het produktieteam.

gevestigde gewoonten en overtuigingen van een hedendaagse filmkijker. Om deze reden zal er tijdens het proces van filmkijken sprake zijn van de voor-bewuste en niet-bewuste inferentievorm. Er is geen reden om op een bewust betekenisvolle wijze om te gaan met dit fragment. De film *The Silence of the Lambs* (1991) van J. Demme, waaraan ik het voorbeeld ontleen, confronteert de kijker evenwel met diens gevestigde gewoonten en overtuigingen in verband met een dergelijke opeenvolging van opnamen: in de volgende opname c blijkt huis Z níet de woning te zijn waar persoon A aanbelt. Degene die daadwerkelijk aanbelt bij huis Z blijkt niet gepresenteerd te zijn in de voorafgaande opnamen. Op zo'n moment zal de kwaliteit met betrekking tot ruimte (een onmiddellijke interpretant) worden geactualiseerd. De kennisuitspraak die hiervan het gevolg is, duid ik aan met de term *dynamische interpretant*. Dit is de interpretant die zich in eerste instantie vormt tijdens het proces van filmanalyse: een vermoedelijke verklaring voor een intrigerend verschijnsel in verband met een film. De vorming ervan heeft een inspanning vereist, i.c. de bewuste vorm van infereren geïnitieerd, namelijk *logical argumentation*.

Een tweede voorbeeld. In de openingsscène van *The Servant* (1962) van J. Losey worden we geconfronteerd met een intrigerende situatie: de hiërarchische verhouding tussen meester en bediende is in de mise-en-scène op zijn kop gezet. De bediende ontmoet de meester, terwijl deze slaapt; hij staat boven de meester. De vermoedelijke verklaring, dat aan het begin van de film als een vorm van vooruitwijzing de eindsituatie is gepresenteerd van een ontwikkeling die het verdere verloop van de film zal presenteren, heeft de status van een dynamische interpretant. Een verdere analyse via deductie en inductie kunnen de status van deze interpretant veranderen in een meer waarschijnlijke.

De dynamische interpretant verandert van status, indien het mogelijk is geweest doelgericht observaties te doen (inductie) die betrekking hebben op logisch noodzakelijke, voorstelbare consequenties (deductie) die zijn geformuleerd naar aanleiding van een vermoedelijke verklaring. In dat geval duid ik de (voorlopig afgeronde) kennisuitspraak aan met de term *normale interpretant*. De normale interpretant is dus de kennisuitspraak die het resultaat is van een proces van filmanalyse en die (voorlopig) een intrigerend verschijnsel verklaart.

Anders dan in filmonderzoek gebruikelijk is, onderscheid ik drie mogelijke kennisuitspraken. De eerste, slechts te veronderstellen interpretant, geeft de richting aan van de twee overige. De aanname van deze onmiddellijke interpretant maakt de claim mogelijk dat meer kennisuitspraken geformuleerd kunnen worden in verband met eenzelfde film(aspect). In welke richting een kennisuitspraak zich zal ontwikkelen, is afhankelijk van gevestigde gewoonten en overtuigingen van een gemeenschap van filmonderzoekers.

De zich daadwerkelijk ontwikkelende kennisuitspraak, een dynamische interpretant, vindt binnen een proces van bewust betekenisvol handelen, c.q. filmanalyse, zijn voorlopige afronding in de normale interpretant, een kennisuitspraak die aanvaardbaar zou kunnen zijn binnen een gemeenschap van filmonderzoekers.

1.2 Aard van het object

In de Peirceaanse semiotiek is een object niet identiek aan wat gewoonlijk wordt aangeduid als het 'onderzoeksobject'. De term *object* duidt in Peirceaanse semiotische zin de werkelijkheid aan voor zover wij er kennis over hebben en voor zover wij er kennis over zouden kunnen verkrijgen. Het object functioneert binnen een semiosis dus enerzijds als kennis die (voorlopig) aanvaard is (de gevestigde gewoonten en overtuigingen waarop een beroep wordt gedaan in de abductieve, deductieve en inductieve fase van het proces van filmanalyse) en anderzijds in verband met datgene waarover we kennis willen verkrijgen: intrigerende aspecten van een verschijnsel. Aan een object onderscheidt Peirce een dynamisch en een onmiddellijk object.

Wat moeten we ons hierbij voorstellen in verband met het proces van filmanalyse? Het is onmogelijk om direct kennis te verkrijgen over een object, bijvoorbeeld over de reeks van gebeurtenissen die zich zouden kunnen hebben afgespeeld en waarvan de film een presentatie is of over het oedipale traject dat een hoofdpersonage in een film aflegt¹¹. Alleen via tekens kunnen hierover kennisuitspraken worden geformuleerd. Voor zover nu een filmteken een object representeert, dat wil zeggen de richting aanduidt van het object waarnaar het verwijst, spreek

¹¹ Twee intrigerende verschijnselen, waarin respectievelijk de filmnarratologie en de psychoanalyse geïnteresseerd zijn.

ik van een *onmiddellijk object*. Een onmiddellijk object moet dus worden beschouwd als een kwaliteit van het filmteken. Het *dynamisch object* is dan het object waarnaar door het filmteken daadwerkelijk wordt verwezen. Het komt overeen met voorlopig aanvaarde kennisuitspraken, met gevestigde gewoonten en overtuigingen, en het komt overeen met intrigerende aspecten van een verschijnsel waarover we kennis willen verkrijgen en waarvan het onmiddellijk object de richting aangeeft.

Met de uitspraak aan een filmteken twee *kwaliteiten* toe te kennen (een onmiddellijke interpretant en een onmiddellijk object) naast een waarneembaar aspect (zie hiervoor de volgende paragraaf) wordt stelling genomen tegen de structuralistisch semiotische visie op een filmteken. Op de eerste plaats erkent de Peirceaanse semiotiek de realiteit van een object, hetgeen door de structuralistische semiotiek geheel wordt buitengesloten. Binnen deze vorm van semiotiek bestaat het object slechts als betekenis-effect dat wordt voortgebracht door het filmteken. Poppe (1991: 243) formuleert dit aldus:

[...] de film is [...] een constructie en een bundeling van een aantal tekstuele elementen die door hun interactie als een verwijzing naar de werkelijkheid gelezen kunnen worden.

Anders gezegd, voor het object in Peirceaanse zin is binnen de structuralistisch semiotische filmanalyse geen plaats.

Daarbij onderscheidt deze vorm van semiotiek, naast de signifiant van een filmteken, een *signifié* die door het filmtekensysteem geproduceerd zou worden met uitsluiting van de onderzoeker. De Peirceaanse semiotiek claimt echter binnen een filmteken de realiteit van een *onmiddellijke interpretant* die alleen geactualiseerd kan worden door een proces van betekenisvol handelen, waarbinnen ook een rol is toebedeeld aan de mogelijkheden van de filmonderzoeker.

1.3 Aard van het filmteken

Het filmteken dat functioneert in een semiosis 'in actu' - i.c. een proces van filmkijken, van filmkritiek en van filmanalyse -, vormt de discriminerende factor die de filmsemiosis 'in actu' onderscheidt van bijvoorbeeld een semiosis in verband met een literaire tekst - i.c. een proces van lezen van literatuur, van literatuurkritiek en van literatuuranalyse. Dit is de reden, dat ik uitgebreid de aard van het filmteken bespreek.

In algemene zin kan een teken worden omschreven als een waarneembaar artefact (het *representamen*) dat op een bepaalde wijze het dynamisch object representeert (en in dit opzicht is aan te duiden als het *onmiddellijk object*) en dat een interpretant bepaalt (waarvan de richting wordt aangegeven door de *onmiddellijke interpretant*). In verband met filmanalyse ligt het voor de hand om in eerste instantie (aspecten van) de geprojecteerde film of filmfragmenten als teken te duiden.

Analoog aan mijn beschrijving van een teken als een representamen dat een onmiddellijk object en een onmiddellijke interpretant belichaamt (zie hoofdstuk 1), wil ik ook aan het filmteken een *filmrepresentamen*¹² onderscheiden, naast een onmiddellijk object en een onmiddellijke interpretant (die ik in de twee vorige paragrafen heb beschreven).

Het filmrepresentamen is het filmteken beschouwd in het opzicht van zijn waarneembaarheid. Enerzijds *draagt* het filmrepresentamen onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant; anderzijds *geeft* het filmrepresentamen *vorm* aan onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant. Deze vormgeving is in het geval van filmanalyse principieel waarneembaar en observeerbaar.

Samengevat kan het filmteken als volgt worden weergegeven:

(3) [onmiddellijke interpretant]	
(2) [onmiddellijk object]	
(1) filmrepresentamen	=
	a. drager van (3) en (2)
	b. vormgever van (3) en (2)

Figuur 22. Het filmteken.

Dat het filmteken zowel drager als vormgever is van onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant, vindt zijn oorsprong in de eigenheid van het artefact *film*. Tijdens de filmproductie zijn opname-apparatuur (camera en celluloid, microfoon en geluidsdrager), laboratoriumactiviteiten, montage en mixage noodzakelijk. De sporen hiervan kunnen tijdens het proces van filmanalyse

¹² Een *filmrepresentamen* bepaalt dus de eigenheid van een semiosis 'in actu' waarin het artefact *film* een rol speelt, zoals bijvoorbeeld het representamen van een roman de eigenheid zou bepalen van een semiosis 'in actu' waarin het artefact *literaire tekst* een rol speelt.

waarneembaar¹³ en observeerbaar¹⁴ zijn dankzij de weergave-apparatuur (projector, projectiescherm, geluidsinstallatie).

Het filmrepresentamen bespreek ik aan de hand van Peirce's drie fenomenologische categorieën.¹⁵ Deze werkwijze impliceert dat ik aan het representamen *parameters* onderken (een vorm van *Thirdness*), mogelijke *variabelen* (een vorm van *Firstness*) en een situatie waarin van elke parameter één variabele *geactualiseerd* is (een vorm van *Secondness*). Elk van deze geactualiseerde variabelen kan tijdens filmanalyse worden opgevat als een filmteken. Dat wil zeggen, dat elke geactualiseerde variabele een verschijnsel zou kunnen zijn dat intrigeert omdat het niet geheel overeenkomt met wat wij gewoon zijn in verband met het artefact *film*¹⁶, en een bouwsteen zou kunnen zijn binnen de inferentieprocedures die leiden tot een aanvaardbare verklaring voor het intrigerende karakter ervan.

Aan een parameter ken ik twee eigenschappen toe¹⁷:

- a. Iets is een parameter, indien het in elk artefact van een verschijnsel *noodzakelijk aanwezig* is. Met andere woorden, de

¹³ Wat vanzelfsprekend betekenisvol handelen tot gevolg heeft, i.c. de inferentievormen *associational suggestion* en *acritical inference*.

¹⁴ Wat bewust betekenisvol handelen tot gevolg heeft, i.c. de inferentievorm *logical argumentation*.

¹⁵ Peirce's drie fenomenologische categorieën maken een precieze en uitputtende beschrijving van het filmrepresentamen mogelijk. De toevoeging "en dergelijke", veelvuldig gemaakt in de literatuur over filmanalyse wanneer gesproken wordt over de 'vormgeving', kan voortaan achterwege blijven.

¹⁶ De voorwaarden waaraan dan voldaan moet zijn, beschrijf ik in paragraaf 2.3, waar ik de benoeming tot filmteken bespreek.

¹⁷ Cf. Vandenbunder (1985: 13) die nog twee eigenschappen toekent aan een parameter. "Alle parameters zijn onderling afhankelijk: een wijziging in parameter /a/, wanneer alle andere parameters constant blijven, brengt in de *werking* van die andere parameters een wijziging." Omdat deze eigenschap betrekking heeft op het *effect* van een parameter, i.c. een interpretant, en niet op de eigenheid van een parameter in verband met het filmrepresentamen, laat ik haar hier buiten beschouwing. Over de vierde eigenschap "Parameters zijn eindig in getal" noteert Vandenbunder zelf dat deze voortkomt uit de vorige.

parameters duiden de eigenheid van een verschijnsel aan, omdat ze de noodzakelijke voorwaarden zijn waaraan moet zijn voldaan, alvorens we van een bepaald verschijnsel spreken.

Natuurlijk licht wordt in veel films gebruikt, maar is geen parameter, omdat het niet in elke film noodzakelijk voorkomt (sommige films zijn bijvoorbeeld - al dan niet gedeeltelijk - in een studio opgenomen).

- b. Een parameter is *niet herleidbaar* tot een andere parameter.

De *dieptescherpte* die in elke film voorkomt en dus voldoet aan de eerste eigenschap, is herleidbaar tot de parameters *brandpuntsafstand* en *diafragma*; derhalve valt de dieptescherpte buiten het overzicht van parameters.

Elke parameter bestaat uit variabelen, die oneindig in aantal kunnen zijn en waarvan er tijdens de filmproductie per parameter telkens één geactualiseerd wordt.

Ik beschrijf in verband met het filmrepresentamen eerst de *drager* van onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant; vervolgens de *vormgeving* van beide.

1.3.1 De drager

De beeld- en geluidsdrager staan borg voor de reproduceerbaarheid van een film.¹⁸ Wat de *beelddrager* betreft, onderscheid ik de volgende parameters en variabelen:

<i>Parameter</i>	<i>Variabelen</i>
1. aard:	nitraat, celluloid.
2. formaat:	aantal mm.: 8, 16, 35 of 70 mm.
3. kwaliteit:	emulsie (grof, gewoon, fijn - uitgedrukt in aantal ASA/DIN) en kleurenspectrum (zwart/wit, kleur, gefilterd).

¹⁸ In het geval van de zwiigende film kan er ook sprake zijn van geluid, maar dit is niet reproduceerbaar; bij elke projectie van de beeldband moet het geluid opnieuw geproduceerd worden.

Bij de *geluidsdrager* kennen we de volgende parameters en variabelen:

1. aard: optisch, magnetisch.
2. formaat: aantal mm.
3. kwaliteit: mono, stereo, dolby.

Elke geprojecteerde film biedt de mogelijkheid, dat de tijdens de filmproductie geactualiseerde variabele van elke parameter van de beeld - en geluidsdrager zou kunnen functioneren als teken.

1.3.2 *Vormgeving via camera, microfoon en montage*

Een geprojecteerde film is de presentatie van een uitbeelding die enerzijds richting geeft aan een dynamisch object en anderzijds aan een interpretant. Er is altijd een filmende instantie (camera en microfoon; montage) geweest die onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant heeft vormgegeven.

Bij de parameterbeschrijving van deze filmende instantie doet zich het probleem van segmenteren voor. Van een parameter wordt tijdens de filmproductie zelden één variabele ten behoeve van de gehele film geactualiseerd. Dat roept de vraag op, hoe we binnen de geprojecteerde film eenheden kunnen aanwijzen die dienen als basis voor de parameterbeschrijving. Het meest verantwoord zou zijn, wanneer de criteria hiervoor zouden liggen op een materieel aanwijsbaar vlak. Alleen dan is het mogelijk, dat een gemeenschap van onderzoekers dezelfde eenheden zou kunnen onderscheiden in een geprojecteerde film.

De kleinst aanwijsbare eenheid is het *fotogram*, het eenvoudige beeld waarvan er minimaal 16 per seconde worden geprojecteerd. Met betrekking tot deze eenheid bestaan er evenwel twee problemen in verband met het proces van filmanalyse. Het is een statisch gegeven, zoals een foto, en tijdens filmkijken niet observeerbaar. Pas de projectie van ongeveer 16 fotogrammen per seconde bewerkstelligt de suggestie van een vloeiende beweging en maakt de geluidsband hoorbaar. Aan één fotogram ontbreken dus beweging en geluid. Met andere woorden, in materiële zin kunnen we het fotogram als eenheid onderscheiden, maar in het kader van een beschrijving van het proces van filmanalyse is deze onderscheiding niet zinvol.

De volgende aanwijsbare eenheid is de opeenvolging van foto-

grammen, de *opname*¹⁹. De grenzen van de opname worden gemarkeerd door de montage-overgang: het beeld 'verspringt' van de ene camerapositie naar de andere. Anders dan bij het fotogram het geval is, is de opname observeerbaar en ontbreken beweging en geluid niet. Ik hanteer de opname derhalve als eenheid voor mijn parameterbeschrijving in verband met filmanalyse.

De cameraparameters

De vormgeving van onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant wordt mede bepaald door de *camera*. Ik onderscheid aan de camera, in navolging van Vandenbunder (1985: 15), autonome en relationele parameters.

A. Autonome cameraparameters

Sommige parameters van de camera kunnen autonoom beschreven worden, dat wil zeggen dat geen acht behoeft te worden geslagen op het uitgebeelde.

- a. *Het diafragma*. Via een regelbare lensopening wordt de hoeveelheid licht 'beregeld', zoals de pupil van het menselijk oog dit doet: bij weinig licht opent de pupil zich, bij veel licht verkleint deze zich.

De variabelen van het *diafragma* worden aangegeven met een getal dat de verhouding van de diameter van de lensopening aangeeft tot de *brandpuntsafstand*: hoe kleiner het getal, des te groter is de lensopening. De reeks van getallen is logaritmisch opgebouwd:

f: 1 1.4 2 2.8 4 5.6 8 11 16 22 32.

- b. *De brandpuntsafstand*. Het objectief van een camera wordt gevormd door een reeks lenzen die achter elkaar zijn opgesteld. Zij breken het teruggekaatste licht van het uitgebeelde zodanig dat op de drager een presentatie van het uitgebeelde ontstaat. De afstand tussen het centrum van het objectief en de beeldrager noemen we de *brandpuntsafstand*. Deze wordt uitgedrukt in millimeters. Een andere, veel voorkomende

¹⁹ De Engelse term voor de opname is het *shot*. In het Nederlands wordt ook wel de term *camera-instelling* gebruikt.

benaming is de benoeming van de lenssoort:

o.a. telelens - normale lens - groothoeklens.

- c. *De opnamesnelheid*. De beelddrager wordt in een bepaald, regelmatig tempo getransporteerd binnen de camera. Deze opnamesnelheid is bij de geluidsfilm gestandaardiseerd op 24 beelden per seconde. Om versnelling of vertraging van het geprojecteerde beeld te verkrijgen - ook de projectiesnelheid is gestandaardiseerd op 24 beelden per seconde - kan de opnamesnelheid worden gevarieerd.²⁰

B. Relationele cameraparameters

Relationele parameters worden beschreven in relatie tot het uitgebeelde. Een opname vindt plaats door een camera een uitbeelding te laten registreren. De camera neemt derhalve altijd een *positie* in ten opzichte van het uitgebeelde. Deze positie kunnen we aangeven door de driedimensionale *plaats* en de driedimensionale *hoek* van de camera ten opzichte van het uitgebeelde te beschrijven.

De *cameraplaats* wordt gedefinieerd door drie lijnen:

- a. De horizontale lijn bepaalt de *stand* van de camera ten opzichte van het uitgebeelde en kan variëren van links tot rechts.
- b. De dieptelijne bepaalt de *afstand* van de camera ten opzichte van het uitgebeelde; deze kan variëren van dichtbij tot veraf.
- c. De verticale lijn bepaalt de *hoogte* van de camera ten opzichte van het uitgebeelde en kan variëren van laag tot hoog.

²⁰ In de beginperiode van de film varieerde de opnamesnelheid tussen de 16 en 20 beelden per seconde, reden waarom projectoren tegenwoordig soms een variabele projectiesnelheid bezitten. Oude, originele copieën kunnen op de bedoelde snelheid vertoond worden.

Ook de *camerahoek*²¹ wordt gedefinieerd door drie lijnen:

- a. De horizontale lijn bepaalt de *rotatiehoek* ten opzichte van het uitgebeelde en kan variëren van schuin via recht tot schuin.
- b. De dieptelijn bepaalt de *kantelhoek* ten opzichte van het uitgebeelde; deze varieert van scheef via recht tot scheef - de camera is gedraaid via zijn diepte-as.
- c. De verticale lijn bepaalt de *clinatiehoek* ten opzichte van het uitgebeelde en kan variëren van naar beneden gericht via recht tot naar boven gericht.

Samenvattend kan ik de *camerapositie* ten opzichte van het uitgebeelde aldus beschrijven:

<i>Parameter</i>	<i>variabele</i>
Cameraplaats	
a. Camerastand	<i>van links tot rechts</i>
b. Camera-afstand	<i>van dichtbij tot veraf</i>
c. Camerahoogte	<i>van laag tot hoog</i>
Camerahoek	
a. Rotatiehoek	<i>van schuin via recht tot schuin</i>
b. Kantelhoek	<i>van scheef via recht tot scheef</i>
c. Clinatiehoek	<i>van naar beneden gericht via recht tot naar boven gericht</i>

Figuur 23. De camerapositie ten opzichte van het uitgebeelde.

Aldus vormt elke opname de realisatie van zes cameraparameters, waarvan per parameter telkens één variabele is geactualiseerd.

Binnen één opname kunnen de variabelen zich per parameter wijzigen. Er is dan sprake van *camerabeweging*:

²¹ In de filmliteratuur wordt de camerahoek vaak aangeduid met minder nauwkeurige termen als *kikkerperspectief* en *vogelperspectief*. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen de drie lijnen die een camerahoek definiëren.

- a. *Verplaatsing* van de camera. De camera verplaatst zich over de horizontale, de verticale of de dieptelijn die ik bij de cameraplaats heb onderscheiden, terwijl de camerahoek gelijkblijft.
- b. *Draaiing* van de camera. De cameraplaats blijft dezelfde, terwijl de camera draait via de horizontale, de verticale of de dieptelijn die ik bij de camerahoek heb onderscheiden.
- c. *Beweging in* de camera. Door variatie van de brandpuntsafstand kan het uitgebeelde dichterbij worden gehaald of worden verwijderd (in- en uitzoomen); door brandpuntsafstand en diafragma te variëren kan de dieptescherpte binnen één opname worden gewijzigd.
- d. *Samengestelde* camerabeweging. Deze beweging vormt een combinatie van verplaatsing en/of draaiing van de camera en/of beweging in de camera.

De microfoon

De geluidsdrager is niet specifiek voor een artefact *film*. Niettemin kunnen we ons bijna geen film meer voorstellen zonder een geluidsdrager, waarop de sporen van microfoongebruik waarneembaar zijn. In vergelijking met de camera bezit de microfoon dezelfde parameters. Maar anders dan de sporen van de camera-parameters zijn die van de microfoonparameters tijdens filmanalyse moeilijk traceerbaar. Om deze reden beschrijf ik de microfoonparameters niet verder.

Montage

Het ruwe materiaal dat tijdens de filmproductie is ontstaan, resulteert nog niet in de film die geprojecteerd wordt. Het materiaal bestaat uit een groot aantal *takes* van dezelfde opname. De juiste 'take' moet nog worden geselecteerd ten behoeve van de uiteindelijke film. Verder duren de meeste ruwe opnamen langer dan noodzakelijk is. De opname moet ook nog op lengte worden gesneden (*cutting* is de Engelse term). Ten slotte worden de geselecteerde en op lengte gesneden opnamen georganiseerd tot een reeks (in het Engels *editing* genaamd). Pas wanneer alle reeksen zijn samengevoegd, heeft de film zijn concrete vorm. In Europa wordt dit gehele proces van selecteren, op lengte snijden en organiseren *montage* genoemd. Hoewel ongemonteerde films voorkomen, zijn deze vrij zeldzaam. Daarom geldt voor de montagepara-

meters: *indien* montage voorkomt, *dan* kent montage de volgende parameters en variabelen:

- a. de *opnamelengte*: aantal seconden beeld-/geluidsdrager²².
- b. de *montage-overgang*: hard; in-, uit- of overvloeier; wipe; etc.

In deze paragraaf heb ik de aard van de drie elementen die het proces van filmanalyse constitueren, besproken. Ik vervolg met een beschrijving van de relaties tussen telkens twee van de drie elementen.

2. Relaties tussen telkens twee van de drie elementen in verband met filmanalyse

Een Peirceaans semiotische beschrijving van het proces van film-analyse kent drie fasen. Nu ik de aard van elk van de drie elementen van het proces van filmanalyse heb beschreven, kom ik toe aan de tweede fase. In deze fase worden de relaties beschreven tussen telkens twee van de drie elementen:

- (3) Van welke aard kan de relatie tussen een filmteken en een interpretant zijn?
- (2) Van welke aard kan de relatie tussen een filmteken en een object zijn?
- (1) Hoe verloopt de benoeming van mogelijk filmteken tot filmteken? Met andere woorden, wanneer functioneert welk aspect van het artefact *film* binnen een proces van filmanalyse?

²² De opnamelengte binnen een zwijgende film wordt gewoonlijk uitgedrukt in meters; binnen een geluidsfilm in aantal seconden.

2.1 Filmteken in relatie tot interpretant

	Relatie filmteken tot interpretant	Relatie filmteken tot object	Benoeming tot filmteken
Third	Argument-relatie	Symbolische relatie	<i>Legisign</i> -aspect
Second	Dicisign-relatie	Indexicale relatie	<i>Sinsign</i> -aspect
First	Rheme-relatie	Iconische relatie	<i>Qualisign</i> -aspect

Er zijn filmtekens voorstelbaar waarvan de relatie met een te vormen interpretant een wetmatig karakter heeft (een *Third*-relatie). Een voorbeeld hiervan is het wetmatige karakter waarmee een relatie kan worden gelegd tussen de opeenvolging van twee opnamen - opname *a* (persoon A belt aan) en opname *b* (in huis Z horen we een bel gaan) - en een te formuleren interpretant. De wetmatigheid ervan is bepaald door onze kijkervaring. Ik spreek hier van een *argument*-relatie tussen een filmteken en een interpretant. Bij een *argument*-relatie bestaat een op gevestigde gewoonten en overtuigingen gebaseerd fundament op grond waarvan we een filmteken zouden moeten kunnen verbinden met een interpretant²³.

Wanneer de relatie tussen een filmteken en een te vormen interpretant eenmalig zou zijn geactualiseerd (een *Second*-relatie), spreek ik van een *dicisign*-relatie. In *The Silence of the Lambs* (1991) van J. Demme blijkt persoon A verrassenderwijs aan te bellen bij huis Y. In dit voorbeeld is sprake van een eenmalige actualisering van de relatie bij de filmkijker. Wordt een relatie herhaaldelijk gelegd, dan verschuift op de lange duur de aard van de relatie van *dicisign* naar *argument*: de basis van de relatie heeft dan een gewoontekarakter gekregen.

De relatie tussen een filmteken en een te vormen interpretant die we veronderstellen - een kwaliteit - benoem ik als een *rheme*-relatie. Een mogelijk filmteken blijft hier haar karakter van betekenisvormende kwaliteit behouden. Deze kwaliteit is (nog) niet geactualiseerd, dat wil zeggen dat er (voorlopig) geen verband wordt gelegd met een interpretant. In de openingsscène van *Rear Window* (1953) van A. Hitchcock zien we drie rolgordijnen die een

²³ Een voor de hand liggend voorbeeld is de talige informatie die de begin- en eindgeneriek van een film geven, de eventuele ondertiteling of de dialogen op de geluidsband.

voor een opgaan. Deze kwaliteit van opgaan kan een verband leggen met een mogelijke verklaring hiervoor. Dit verband behoeft niet gelegd te worden: het is voorstelbaar dat filmkijkers dit opgaan waarnemen en niet observeren; is dit het geval, dan behoudt het opgaan van de rolgordijnen zijn *rheme*-status.

Deze Peirceaans semiotische onderscheiding van drie mogelijke relaties tussen filmteken en te formuleren interpretant werpt een nieuw licht op het proces van filmanalyse. Zij garandeert in theoretische zin de voortgang van de filmsemiosis 'in actu' door haar claim van een *rheme*-relatie: altijd zullen er, naast de relaties die al zijn gelegd (de *dicisign*-relaties), relaties kunnen worden geactualiseerd tussen aspecten van een filmteken en een te formuleren interpretant. En opnieuw wordt de betrokkenheid van de gemeenschap van filmonderzoekers duidelijk. Haar dynamische fundament van gevestigde gewoonten en overtuigingen bepaalt immers de mogelijkheid van een *argument*-relatie tussen film-teken en interpretant, en bepaalt of er daadwerkelijk een verband wordt gelegd tussen filmteken en interpretant (de *dicisign*-relatie).

2.2 Filmteken in relatie tot object

	Relatie filmteken tot interpretant	Relatie filmteken tot object	Benoeming tot filmteken
Third	Argument-relatie	Symbolische relatie	<i>Legisign</i> -aspect
Second	Dicisign-relatie	Indexicale relatie	<i>Sinsign</i> -aspect
First	Rheme-relatie	Iconische relatie	<i>Qualisign</i> -aspect

De *iconische* aspecten van een teken beschrijven de kwaliteiten van het teken die een verwijzing naar een object mogelijk maken. Deze kwaliteiten zijn gebaseerd op minstens één eigenschap die het teken gemeenschappelijk heeft met het object waarnaar het kan verwijzen. Om terug te komen op het voorbeeld uit *Rear Window*: het opgaan van de rolgordijnen zou, op grond van gelijkenis, in verband gebracht kunnen worden met het opengaan van het doek in het theater. In dat geval vormt deze kwaliteit van gelijkenis het iconische aspect van dit filmteken.

De *indexicale* aspecten betreffen de omstandigheden van de verwijzing(en): één of meer van de kwaliteiten zijn gerealiseerd. Het formuleren van de relatie van gelijkenis van het opgaan van

de rolgordijnen met het opengaan van het doek in een theater is hiervan een voorbeeld. Ook het daadwerkelijk leggen van een verband tussen de zweetdruppels op het hoofd van de hoofdpersoon in *Rear Window* met het object 'hoge temperatuur' is een voorbeeld van een indexicale relatie.

En zijn we ten slotte geïnteresseerd in de wetmatige kanten van de verwijzing, zaken die gegrond zijn op ervaring, dan beschouwen we de *symbolische* aspecten van het teken. Het voorbeeld van de zweetdruppels geeft al aan hoezeer indexicale relaties aanleunen tegen symbolische relaties. Afhankelijk van de kijkervaring zullen sommigen de relatie met 'hoge temperatuur' als vanzelfsprekend leggen en is er dus sprake van een symbolische relatie.

Peirce onderscheidt dus drie aspecten aan een teken in relatie tot een object: de kwaliteiten die kunnen worden benoemd, de omstandigheden die deze actualiseren en de ervaring die actualisering bewerkstelligt. Ter illustratie citeer ik Peirce met een fragment waarin hij spreekt over een portretschilderij:

We say that the portrait of a person we have not seen is *convincing*. So far as, on the ground merely of what I see in it, I am led to form an idea of the person it represents, it is an Icon. But, in fact, it is not a pure Icon, because I am greatly influenced by knowing that it is an *effect*, through the artist, caused by the original's appearance, and is thus in a genuine Obsistent [een andere term om 'indexicaal' aan te duiden] relation to that original. Besides, I know that portraits have but the slightest resemblance to their originals, except in certain conventional respects, and after a conventional scale of values, etc. (2.92, c. 1902)

In verband met een filmteken kan dit citaat als volgt worden geparafraseerd. Wát een filmopname presenteert, kan leiden tot een idee over wat ooit voor camera en microfoon is uitgebeeld. Deze kwaliteit betreft het *iconische* aspect. Het bewustzijn dat deze presentatie is beïnvloed door het produktieteam van de film, dat het een effect is van zijn handelingen, maakt het *indexicale* aspect uit. En tegelijkertijd weten we dat de presentatie slechts in heel weinig opzichten gelijkt op de uitbeelding. Alleen vormen en kleuren komen overeen, wat conventionele opzichten zijn, gebaseerd op gevestigde gewoonten en overtuigingen. Hiermee is het *symbolische* aspect van de relatie aangeduid.

2.3 Benoeming tot filmteken

	Relatie filmteken tot interpretant	Relatie filmteken tot object	Benoeming tot filmteken
Third	Argument-relatie	Symbolische relatie	Legisign-aspect
Second	Dicisign-relatie	Indexicale relatie	Sinsign-aspect
First	Rheme-relatie	Iconische relatie	Qualisign-aspect

De realiteit, i.e. alles wat (voorlopig) gekend is en gekend zou kunnen worden, is als één groot meer van mogelijke tekens, waarvan het kwalitatieve aspect door Peirce wordt benoemd als een *qualisign*. In wezen zou alles aanleiding kunnen zijn voor het initiëren van een semiosis. Dit geldt ook voor de geprojecteerde film. Alle aspecten van het filmteken kunnen elk voor zich worden opgevat als een mogelijk filmteken: ze hebben de status van *qualisign*. Of een filmsemiosis daadwerkelijk geïnitieerd wordt (het aspect krijgt de status van *sinsign*) en van welke aard deze semiosis zal zijn, is afhankelijk van wat niet geheel overeenkomt met bepaalde gevestigde gewoonten en overtuigingen in verband met het artefact *film*.

Deze opmerking is mijns inziens van groot belang. Vele publikaties over filmanalyse²⁴ nemen niet een intrigerend verschijnsel als uitgangspunt voor de filmanalyse, maar presenteren filmanalyse als een proces van filmonderzoek dat uiteindelijk een verrassende kennisuitspraak tot resultaat heeft. Mijns inziens heeft zich bij deze onderzoekers evenwel eerst een verzwegen proces van betekenisvorming afgespeeld. Het resultaat hiervan - de verrassende kennisuitspraak, bijvoorbeeld betreffende de gebeurtenissen die zich zouden kunnen hebben afgespeeld of het oidipale traject van de hoofdpersoon - wordt vervolgens stilzwijgend onderbouwd met gegevens uit de analyse van de film. De publikatie - de presentatie van het proces van filmanalyse - expliciteert vervolgens dat de verrassende kennisuitspraak het resultaat is van een proces van filmanalyse.

Binnen een Peirceaans semiotische filmanalyse zou de motiva-

²⁴ Een literatuurverwijzing in verband met deze publikaties kan ongebreideld worden uitgebreid. Ik geef een willekeurig aantal, verspreid over jaren en landen: Séminaire du Film et du Cinéma (1962), Nichols (1976, 1985), Marie (1980), Armes (1981), Faulstich (1980, 1988), Williams (1981), Doane (1987), Potter (1990) en Fleishman (1992).

tie van dit proces geëxpliciteerd zijn. Met andere woorden, aangegeven zou zijn welk aspect van de film (aanvankelijk nog met de status van *qualisign*) intrigeert (en dan de status van *sinsign* zou hebben). Hiermee is de aanvang van het proces van filmanalyse gemotiveerd, inclusief de gevestigde overtuiging of gewoonte waarmee dit aspect niet geheel overeenkomt, en zo is ook de aard van het analyseresultaat gemotiveerd.

Na deze beschrijving van de relaties tussen telkens twee van de drie elementen die het proces van filmanalyse constitueren, kan ik ten slotte het proces van filmanalyse zelf beschrijven als drie relaties tussen de drie elementen gezamenlijk.

3. Filmanalyse als proces van betekenisvol handelen

In de Peirceaanse semiotiek is de aanvang van het proces van bewust betekenisvol handelen - bijvoorbeeld een proces van filmanalyse - gemotiveerd, wanneer de comfortabele situatie van gevestigde gewoonten en overtuigingen op een bepaald punt wordt bedreigd, omdat we niet meer als vanzelfsprekend kunnen handelen. Er is een tegenstrijdigheid ontstaan, waarvan de oorzaak een gebrek aan kennis is omtrent datgene waarmee we geconfronteerd zijn. De twijfel die hiervan het gevolg is, vormt de motor om kennis te vormen omtrent het intrigerende verschijnsel; de aard van die kennis en de aanvaardbaarheid ervan zouden zodanig moeten zijn, dat we in gelijksoortige situaties in de toekomst niet meer verrast worden.

Analoog aan de motivatie van de algemene semiosis en de wijze waarop deze in Peirceaanse zin verloopt, kunnen motivatie en procedure in verband met het proces van filmanalyse aldus worden beschreven:

- (1) Van welke aard kan een verrassend verschijnsel zijn dat twijfel teweeg zou kunnen brengen?
- (2) Hoe kan betekenisvol handelen worden aangeduid in verband met filmanalyse?
- (3) Wanneer kan het proces van filmanalyse als afgesloten worden beschouwd? Met andere woorden, wanneer is een aangepaste overtuiging gevestigd?

3.1 Confrontatie en twijfel

Om aan te kunnen geven wat het proces van filmanalyse in gang zou kunnen zetten, welke de intrigerende verschijnselen zouden kunnen zijn, beschrijf ik wat mijns inziens voor een hedendaagse filmkijker *niet intrigerend* zou zijn. Een dergelijke beschrijving maakt duidelijk wanneer het proces van filmanalyse *niet* zal aanvangen - de film of filmfragmenten sluiten aan op gevestigde gewoonten en overtuigingen, waardoor niet-bewust en voor-bewust zal worden gehandeld. Hiermee geef ik tevens aan wanneer een proces van filmanalyse, een vorm van bewust betekenisvol handelen, wel aangevangen zou kunnen worden. Overigens zal duidelijk zijn dat deze synchrone beschrijving van gewoonten en overtuigingen een voorlopig karakter heeft. Gewoonten en overtuigingen breiden zich uit en passen zich aan. Hiermee veranderen ook de mogelijke aanleidingen voor een proces van filmanalyse.

De gewoonten en overtuigingen in verband met het artefact *film* hebben mijns inziens van doen met twee aspecten: filmspecifieke en niet-filmspecifieke.

3.1.1 Filmspecifieke gewoonten en overtuigingen

Filmspecifieke gewoonten en overtuigingen kunnen worden gedefinieerd als gewoonten en overtuigingen die betrekking hebben op wat specifiek is voor het artefact *film*. Deze aspecten hebben geen betrekking op bijvoorbeeld een literaire tekst of een schilderij. Ze hebben te maken met het *filmrepresentamen*: de beeld- en geluidsband die onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant dragen en vormgeven.

(3) [onmiddellijke interpretant]	
(2) [onmiddellijk object]	
(1) filmrepresentamen	=
	a. drager van (3) en (2)
	b. vormgever van (3) en (2)

Figuur 24. Het filmteken.

In deze filmspecifieke gewoonten en overtuigingen ligt de bijzonderheid van de vorming van een interpretant naar aanleiding van

het analyseren van een *film*²⁵. Metz (1980: 66-67) geeft een beschrijving van het specifieke, waarin het artefact *film* zich onderscheidt van andere artefacten. Dit onderscheid heeft te maken met een parallelle tussen filmproductie, filmprojectie en filmkijken. Ik zou deze parallelle als volgt willen weergeven:

- a. Tijdens filmproductie richten camera en microfoon de blik op het uitgebeelde, hetgeen sporen achterlaat op de beeld- en geluidsdrager.
- b. Tijdens filmprojectie richt de projector de blik op de beeld- en geluidsdrager, hetgeen sporen achterlaat op het projectiescherm en (als het ware) op de geluidsboxen.
- c. Tijdens filmkijken richt de filmkijker de blik op het projectiescherm en de geluidsboxen, hetgeen sporen achterlaat op het netvlies en het trommelvlies.

Deze beschrijving maakt duidelijk, dat het *filmrepresentamen* is aan te duiden als een *kwaliteit* die de specifieke situatie van filmproductie, filmprojectie en filmkijken mogelijk maakt. Hierop hebben dan ook filmspecifieke gewoonten en overtuigingen betrekking. Mijn aanvankelijk geformuleerde vraag naar filmspecifieke gewoonten en overtuigingen kan ik nu herformuleren: van welke aard zou het filmrepresentamen zijn, zodat waarneming ervan *niet* verrast, omdat zij aansluit op gewoonten en overtuigingen en dus vanzelfsprekend handelen, i.c. de inferentievormen *acritical inference* en *associational suggestion*, tot gevolg heeft?

De aard van het filmrepresentamen heeft betrekking op de parameters die ik eerder in dit hoofdstuk heb besproken met betrekking tot beeld- en geluidsdrager; de plaats, hoek en beweging van camera en microfoon; de montage. Mij is geen empirisch onderzoek bekend naar wat tegenwoordig als vanzelfsprekend wordt ervaren met betrekking tot het filmrepresentamen. Alle mij bekende literatuur is evenwel unaniem in de suggestie hieromtrent. Ze verwijst naar het filmrepresentamen, zoals dat door het Hollywood-studiosysteem in de jaren dertig en veertig is ontwik-

²⁵ Lotman (1976: 42) is een van de velen die dit ook onderstreept. Met nadruk formuleert hij: "*Cinematic meaning is meaning expressed by the resources of cinematic language, and it is impossible outside that language.*"

keld²⁶. Samengevat komt de suggestie²⁷ hier op neer:

- *De beelddrager* is van celluloid met een 35 mm. formaat. Ze bezit een gewone emulsielaag en het spectrum omvat kleur.
- *De geluidsdrager* is optisch van aard en geeft het geluid in dolby-stereo weer. Overigens wordt de geluidsdrager nauwelijks verder aangeduid, enerzijds vanwege de snelle technische ontwikkelingen, anderzijds vanwege de relatieve verwaarlozing van de geluidsband bij filmanalyse.
- *De cameraplats* wordt dramatisch gemotiveerd, dat wil zeggen dat deze wordt bepaald door wat belangrijk is binnen het gepresenteerde.
- *De camerahoek* is personage-afhankelijk. Dit houdt in dat de camera op ooghoogte is geplaatst ten opzichte van het personage dat wordt gepresenteerd. Er is sprake van een afwijkende camerahoek, indien meer personages zich niet in een rechte lijn ten opzichte van elkaar bevinden, bijvoorbeeld wanneer de één zit en de ander staat.
- Ook *de camerabeweging* is dramatisch gemotiveerd, dat wil zeggen dat deze erop is gericht personages en objecten centraal in beeld te houden. Wat belangrijk is binnen het gepresenteerde, is centraal in beeld.
- Het *geluidsvolume* is onafhankelijk van de plaats waar de personages zich bevinden ten opzichte van de camera. Het volume is eerder gericht op verstaanbaarheid voor de toeschouwer.
- *De montage* is gericht op continuïteit, dat wil zeggen dat deze beoogt dat een filmkijker zich niet bewust is van het feit dat er gemonteerd is.

²⁶ Cf. Mascelli (1965); Reisz & Millar (1968) en Bordwell e.a. (1985). Met name Salt (1983) geeft in zijn benadering van het artefact *film* een nadere kwantitatieve aanduiding van deze suggestie.

²⁷ Voor een meer uitgebreide beschrijving hiervan, zie Reisz & Millar (1968).

Natuurlijk bezitten ook deze variabelen een mogelijk tekenkarakter. Maar zolang de waarneming ervan als gewoonlijk of als vanzelfsprekend is, is er sprake van niet-bewust en voor-bewust betekenisvol handelen en zal het proces van filmanalyse niet aanvangen²⁸.

Met deze beschrijving is geen scherpe grens getrokken in die zin, dat andere variabelen als vanzelfsprekend een proces van filmanalyse in gang zouden zetten. Mijn suggestie is wel, dat andere variabelen minder overeenkomen met wat zich in de loop van de filmgeschiedenis als gewoonte heeft gevestigd. Ze zouden derhalve twijfel kunnen veroorzaken en een proces van filmanalyse in gang kunnen zetten.

Dat deze gewoonte dynamisch van aard is, aan verandering onderhevig, toont een historisch voorbeeld met betrekking tot montage. Eisenstein (1981: 241) schrijft over een fragment uit *After Many Years* (1908) van D.W. Griffith:

In die periode getuigde het van grote moed om in de scène waarin Annie Lee op de terugkeer van haar man wacht, *alleen haar gezicht in close-up* te laten zien. Alleen dat al riep protesten op van de kant van de bazen van de *Biograph Studio*, waar Griffith toentertijd werkte. Maar het getuigde van nog veel grotere moed om direkt na deze close-up een kamera-instelling²⁹ te laten volgen van de man over wie Annie Lee mijmert en op wie zij wacht - een instelling van haar man Enoch, die ergens ver weg op het strand van een onbewoond eiland aanspoelt.

Dat riep gewoonweg een storm van verontwaardiging en verwijten op, want geen mens zou deze snelle verplaatsing van de handeling [...] begrijpen.

Deze opeenvolging van twee opnamen bracht toentertijd twijfel teweeg, omdat ze botste met de kijkervaring tot dat moment en zou derhalve een proces van filmanalyse in gang hebben kunnen zetten. Een hedendaagse filmkijker zou deze opeenvolging 'gewoon' vinden en als vanzelfsprekend een verband leggen tussen de twee opnamen.

²⁸ Er zal dus sprake zijn van de inferentievormen *acritical inference* en *associational suggestion* en niet van *logical argumentation*.

²⁹ In de vertaling van het boek van Eisenstein wordt de term *kamera-instelling* gehanteerd in plaats van de term *opname*.

3.1.2 Niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen

De motivatie voor de aanvang van een proces van filmanalyse op grond van gewoonten en overtuigingen die niet-filmspecifiek zijn, beschrijf ik eerst in haar algemeenheid. Vervolgens licht ik haar toe aan de hand van het tijdsaspect, onderdeel van het onderzoeksobject van de filmnarratologie.

3.1.2.1 Algemeen

Filmspecifieke gewoonten en overtuigingen hebben betrekking op het filmrepresentamen. Niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen hebben te maken met onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant van een filmteken. Deze heb ik als volgt beschreven. Het *onmiddellijk object* moet worden beschouwd als een kwaliteit van het filmteken die de richting aanduidt van het dynamisch object. Het filmteken, dat bemiddelt ten einde kennis te kunnen verkrijgen, geeft ook de richting aan waarin deze kennis gezocht zou kunnen worden. Dit kwalitatieve aspect van een filmteken is de *onmiddellijke interpretant*. Conform hun *Firstness*-karakter zijn onmiddellijke interpretant en onmiddellijk object beide kwaliteiten. We veronderstellen ze; ze aanwijzen in een filmteken of ze formuleren is onmogelijk, aangezien ze op dat moment geactualiseerd zouden zijn.³⁰

Hoe kan nu de vraag naar niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen worden beantwoord, wanneer ik deze koppel aan onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant, twee begrippen met een *Firstness*-karakter? De Peirceaanse filmsemiotiek is op dit punt op zoek naar kwaliteiten van een filmteken die niet geactualiseerd worden, die hun status van kwaliteit behouden. Uitspraken hierover hebben derhalve het karakter van een

³⁰ Deze Peirceaans georiënteerde opvatting staat haaks op de gangbare praktijk van filmanalyse (en van kunstanalyse in haar algemeenheid). Traditioneel wordt aan een filmteken een vormgeving onderscheiden - vergelijkbaar met wat ik het filmrepresentamen heb genoemd - en een filminhoud. Deze filminhoud zou het waarneembare aspect betreffen van *wat* wordt gepresenteerd. In een structuralistisch semiotische visie zou dit *wat* (of signifié) worden geproduceerd door het systeem dat aan film ten grondslag ligt. In de interactieve opvatting van Peirce is elk betekenseffect evenwel het (voorlopige) resultaat van betekenisvol handelen en kan in een Peirceaans semiotische opvatting dan ook alleen gesproken worden van *kwaliteiten* van een filmteken.

perceptual judgment of het karakter van een *percept*. De processen die hieraan voorafgaan heb ik aangeduid als de inferentievormen *acritical inference* en *associational suggestion*³¹. Mijn voorbeeld van een fragment uit *After Many Years* kan dit verduidelijken. Een opeenvolging van opname *a* waarin het gezicht van Annie Lee wordt getoond en opname *b* waarin haar man Enoch aanspoelt op een onbewoond eiland, leidt tegenwoordig niet tot verwarring. Als vanzelfsprekend zou tegenwoordig de volgende relatie tussen deze twee opnamen worden onderkend: de plaats van handeling verspringt van Annie Lee's woning naar het eiland waar haar man aanspoelt. Deze onderkenning is - vanwege het vanzelfsprekende karakter ervan - op te vatten als een *perceptual judgment*. De kijkervaring in 1908 was evenwel beperkt en de sequentie zou, volgens Eisenstein, verbijstering teweeg hebben gebracht. De sequentie botst met wat toentertijd als gewoon en als vanzelfsprekend werd ervaren.

Mijn vraag naar niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen kan ik nu als volgt parafraseren: wanneer behouden onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant hun status van kwaliteit, omdat ze aansluiten op gewoonten en overtuigingen? Met de beantwoording van deze vraag geef ik ook aan, wanneer het proces van filmanalyse zou kunnen starten, namelijk op het moment dat ze niet geheel overeenkomen. In plaats van een *percept* en een *perceptual judgment* zou een *abductief* vermoeden worden geformuleerd³². Elke beschrijving van een filmanalyse zou in de optiek van de Peirceaanse filmsemiotiek dan ook moeten aanvangen met een beschrijving van het aspect dat niet geheel overeenkomt met bepaalde gewoonten en overtuigingen. Immers, door dit aspect is de *aard* van het analyseresultaat bepaald; en door de beschrijving van gewoonten en overtuigingen met betrekking tot dit aspect wordt mede de mate van *aanvaardbaarheid* van het analyseresultaat bepaald.

Het al dan niet gemotiveerd zijn van een proces van filmanalyse licht ik toe aan de hand van het tijdsaspect, een onderdeel van het onderzoeksobject van de filmnarratologie.

³¹ Cf. paragraaf 1.2.1 van hoofdstuk 1.

³² Cf. paragraaf 1.2.1 van hoofdstuk 1, met name figuur 12.

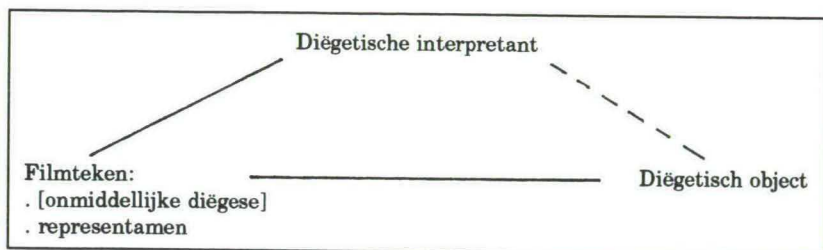
3.1.2.2 Toelichting aan de hand van het tijdsaspect

Een Peirceaans georiënteerde filmnarratologie³³ zou gericht zijn op het beantwoorden van de vraag naar de logisch en chronologisch geordende gebeurtenissen in een film, veroorzaakt en/of ondergaan door personages in een bepaalde tijd en ruimte, zoals deze zich *zouden kunnen hebben afgespeeld*. Wanneer ik dit analysedoel³⁴ formuleer in termen van de semiosis, dan kan ik ook zeggen, dat de narratologische filmanalyse kennis wil verkrijgen over een object, ook wel *diëgese*³⁵ of *diëgetisch object* genoemd. Kennis hierover kan alleen worden verkregen via het *filmteken*, i.c. het filmrepresentamen, onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant. De kennis die zich vormt tijdens een narratologische filmanalyse heeft dus een specifiek karakter, omdat zij betrekking heeft op de diëgese. Vandaar dat ik deze kennis aanduid met de term *diëgetische interpretant*. Omwille van de eenvoud van de terminologie duid ik onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant, twee kwaliteiten van een filmteken, tezamen aan met de term *onmiddellijke diëgese*. Het onderzoeksobject van de Peirceaanse narratologie is als volgt te schematiseren:

³³ Mij is geen Peirceaans georiënteerde vorm van narratologisch onderzoek bekend. De traditionele filmnarratologie is over het algemeen een voortzetting van het Russisch Formalisme, een literatuurwetenschappelijke stroming aan het begin van deze eeuw die gebaseerd is op dezelfde kennistheoretische vooronderstelling als de structuralistische semiotiek.

³⁴ Bordwell (1985: 50) duidt het analysedoel van de filmnarratologie aan met de term *fabula*: "The fabula embodies the action as a chronological cause and effect chain of events occurring within a given duration and a spatial field." Met deze omschrijving lijkt Bordwell te suggereren dat een fabula eenduidig te formuleren is. Mijn omschrijving - met de termen *zich zouden kunnen hebben afgespeeld* - komt meer overeen met de Peirceaanse zienswijze, dat een analyseresultaat een voorlopige status heeft.

³⁵ In de filmtheorie is de term *diëgese* - oorspronkelijk gebruikt door Plato om narratieve teksten te onderscheiden van mimetische teksten - nieuw leven ingeblazen door Souriau (1953: 7). De term wordt thans gebruikt om in algemene zin 'de wereld, gepresenteerd door een artefact' aan te geven.

Figuur 25. Het onderzoeksobject van de Peirceaanse filmnarratologie: de diëgetische semiosis.

De vraag is nu, welke aspecten van een diëgetisch object gebaseerd zijn op gewoonten en overtuigingen. Immers, wanneer de onmiddellijke diëgese deze aspecten presenteert, zal niet-bewust en voor-bewust worden omgegaan met het fragment. Uit de omschrijving van het narratologische analysedoel³⁶ kunnen we afleiden, dat niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen betrekking hebben op *tijd* en *ruimte* waarbinnen *gebeurtenissen* in een *logisch* en *chronologisch* verband ten opzichte van elkaar staan. Vanwege het illustratieve karakter van deze subparagraaf beperk ik mij tot een bespreking van gewoonten en overtuigingen met betrekking tot het aspect 'tijd'.

Wat de tijd betreft, hebben gewoonten en overtuigingen betrekking op³⁷:

- a. De opeenvolging van gebeurtenissen.
- b. De frequentie waarmee een gebeurtenis wordt gepresenteerd.
- c. De lengte van een gebeurtenis.

De opeenvolging van gebeurtenissen

Gebeurtenissen zouden *na elkaar* en *gelijktijdig* kunnen plaatsvinden. In relatieve zin sluit 'na elkaar' meer aan op gevestigde gewoonten en overtuigingen. Gewoonlijk presenteert de onmiddellijke diëgese in dat geval in een n-aantal opnamen de opeenvolging van een n-aantal gebeurtenissen, die overeenkomt met de volgorde zoals die als een *perceptual judgment* beschouwd zou kunnen worden: er is sprake van een chronologische presentatie.

³⁶ I.e. de logisch en chronologisch geordende gebeurtenissen in een film, veroorzaakt en/of ondergaan door personages in een bepaalde tijd en ruimte, zoals deze zich zouden kunnen hebben afgespeeld.

³⁷ Cf. Bordwell (1985: 74-98) en Vandenbunder (1987: 20-25).

Wijkt de presentatie van de onmiddellijke diëgese af van de chronologie, dan kan dat op twee manieren:

- De onmiddellijke diëgese presenteert een gebeurtenis, waarvan geconcludeerd kan worden dat ze eerder heeft plaatsgevonden dan de gebeurtenis die ervoor is getoond (flash-back).
- De onmiddellijke diëgese presenteert een gebeurtenis, waarvan geconcludeerd kan worden dat deze nog zou moeten plaatsvinden (flash-forward).

Mijn suggestie is dat deze situatie van a-chronologie eerder een proces van bewust betekenisvol handelen in gang zal zetten dan een van chronologie, omdat de eerst genoemde afwijkt van gewoonten en overtuigingen. Volstrekt afwijkend van gewoonten en overtuigingen is de (theoretische) mogelijkheid, dat de onmiddellijke diëgese in één opname een n-aantal gebeurtenissen gelijktijdig presenteert (bijvoorbeeld via de split-screen techniek), waarvan niettemin geconcludeerd zou kunnen worden dat ze na elkaar plaatsvinden.

De opeenvolging van gebeurtenissen die na elkaar plaatsvinden kan ik als volgt schematiseren, waarbij ik de situatie cursiveer die als een vanzelfsprekende interpretant, i.c. een *perceptual judgment*, kan worden beschouwd.

Filmrepresentamen	Onmiddellijke diëgese	Diëgetische interpretant
<i>meer opnamen</i>	<i>. chronologisch</i>	<i>na elkaar</i>
<i>meer opnamen</i>	<i>. a-chronologisch</i> <i>- flash-back</i> <i>- flash-forward</i>	<i>na elkaar</i>
<i>één opname</i>	<i>gelijktijdig</i>	<i>na elkaar</i>

cursief = aansluitend op gewoonten en overtuigingen

Figuur 26. Opeenvolging van gebeurtenissen die na elkaar plaatsvinden.

Ook kan worden geconcludeerd dat verschillende gebeurtenissen 'gelijktijdig' zouden kunnen hebben plaatsgevonden (bijvoorbeeld een dreigende situatie enerzijds en de reddende heldin in aantocht anderzijds). In relatieve zin sluit dit aan op gewoonten en overtuigingen, indien de gebeurtenissen in één opname zijn ge-

presenteerd. Ook deze situatie leidt tot een *perceptual judgment*. Ditzelfde betreft de situatie, dat de onmiddellijke diëgese in meer opnamen gebeurtenissen na elkaar presenteert (eerst de dreigende situatie, dan de heldin, etc.), terwijl geconcludeerd kan worden dat ze gelijktijdig plaatsvinden. Meer uitzonderlijk is de situatie van één opname, waarin het beeld de ene gebeurtenis presenteert en de geluidsband de andere; de bron van het geluid is dan 'off-screen'. Schematisch:

Filmrepresentamen	Onmiddellijke diëgese	Diëgetische interpretant
. één opname: beeld en geluid	. gelijktijdig	. gelijktijdig
. meer opnamen	. na elkaar	. gelijktijdig
. één opname: beeld en off-screen geluid	. gelijktijdig	. gelijktijdig

cursief = aansluitend op gewoonten en overtuigingen

Figuur 27. Opeenvolging van gebeurtenissen: gelijktijdigheid.

De niet-gecursiveerde situatie zou een proces van filmanalyse in gang kunnen zetten, omdat deze minder aansluit op gevestigde gewoonten en overtuigingen dan de gecursiveerde.

De frequentie

Op een bepaald moment gebeurt iets eenmaal. Binnen de presentatie door de onmiddellijke diëgese zijn hierop drie varianten mogelijk: de gebeurtenis wordt *niet* gepresenteerd, *eenmaal* of *meermalen*. Indien de onmiddellijke diëgese een personage presenteert dat een gebeurtenis *vertelt* zonder dat de gebeurtenis visueel wordt gepresenteerd, spreken we van 'recounting'. Indien de onmiddellijke diëgese een handeling presenteert die een personage *uitvoert/ondergaat*, spreken we van 'enactment'³⁸.

Aangezien een personage een gebeurtenis kan vertellen *en/of* kan uitvoeren/ondergaan, bestaan er negen mogelijkheden voor de presentatie door een onmiddellijke diëgese:

³⁸ Cf. Bordwell (1985: 78).

	a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.	i.
recounting	0	0	1	1	0	1	n	n	n
enactment	0	1	0	1	n	n	0	1	n

(0) niet presenteren

(1) eenmaal presenteren

(n) meermalen presenteren

cursief = aansluitend op gewoonten en overtuigingen

Figuur 28. Frequentie waarmee de onmiddellijke diëgese een gebeurtenis kan presenteren.

Mogelijkheid *b* (de onmiddellijke diëgese presenteert de gebeurtenis visueel) sluit mijns inziens aan op gewoonten en overtuigingen, evenals mogelijkheid *a* (een gebeurtenis wordt verteld noch gepresenteerd)³⁹. Hetzelfde geldt voor mogelijkheid *c* (de onmiddellijke diëgese presenteert eenmalig een personage dat vertelt over een gebeurtenis). In deze drie situaties heeft mijns inziens de diëgetische interpretant de status van een *perceptual judgment*. In de andere zes situaties zou een proces van filmanalyse in gang gezet kunnen worden.

De lengte van een gebeurtenis

Elke gebeurtenis waartoe kan worden geconcludeerd heeft een lengte (de *interpretantlengte*) die in een bepaalde relatie staat tot de exact uit te drukken lengte, die wordt gepresenteerd door de onmiddellijke diëgese (de *representamenlengte*)⁴⁰. We kennen de

³⁹ Deze mogelijkheid wordt gewoonlijk een 'ellipsis' genoemd. Deze behandel ik hierna.

⁴⁰ De lengte van een gebeurtenis is een meetbaar gegeven, uit te drukken in kloktijd of in het aantal meters celluloid dat aan de gebeurtenis is besteed. Maar deze representamenlengte behoeft weinig te zeggen over de interpretantlengte: de duur of beleefde tijd. Een saaie gebeurtenis met een representamenlengte van bijvoorbeeld 5 minuten kan naar het gevoel (de interpretantlengte) eindeloos duren; een boeiende van dezelfde representamenlengte lijkt snel te gaan. Ook de vormgeving van de onmiddellijke diëgese kan de interpretantlengte manipuleren, en wel via de montage. Stellen we ons een handeling voor die in 'werkelijkheid' 30 seconden lang is. Geprojecteerd in één opname zal de beleefde tijd redelijk overeenkomen met de gepresenteerde tijd. Maar de onmiddellijke diëgese kan die handeling ook anders presenteren: ze wordt opgesplitst in deelhandelingen die tijdens de productie van de film apart worden

volgende relaties⁴¹, waarbij ik de relaties die aansluiten op gewoonten en overtuigingen cursief aangeef:

<i>scène</i>	: representamenlengte	=	<i>interpretantlengte</i>
<i>versnelling</i>	: representamenlengte	<	<i>interpretantlengte</i>
<i>vertraging</i>	: representamenlengte	>	<i>interpretantlengte</i>
<i>pauze</i>	: representamenlengte = n		<i>interpretantlengte</i> = 0
<i>ellips</i>	: representamenlengte = 0		<i>interpretantlengte</i> = n

cursief = aansluitend op gewoonten en overtuigingen

Figuur 29. De mogelijke relaties tussen de lengte van een gebeurtenis, gepresenteerd door het filmrepresentamen, en de lengte waartoe kan worden geconcludeerd.

In overeenstemming met gewoonten en overtuigingen is de scenische relatie, waarbij de lengte van een gebeurtenis, gepresenteerd door het filmrepresentamen, overeenkomt met de lengte waartoe kan worden geconcludeerd, ook wel *duur* of *beleefde tijd* genoemd. Deze beleefde tijd heeft dan ook de status van *perceptual judgment*.

Een 'ellips' komt veel voor. Een filmrepresentamen van bijvoorbeeld 90 minuten presenteert meestal een gebeuren dat, geformuleerd als een diëgetische interpretant, meer dan 90 minuten in beslag neemt. Het moet derhalve bepaalde gebeurtenissen wél hebben gepresenteerd en andere niet⁴². Of een elliptische relatie als onproblematisch wordt ervaren, of zij aansluit op gewoonten en overtuigingen, is niet in zijn algemeenheid te formuleren. Ik licht dit toe. In *The French Lieutenant's Woman* (1981) van K. Reisz is een man tevergeefs op zoek naar zijn verdwenen geliefde. Dan volgt de tussentitel "Vier jaar later". Een ellips. Natuurlijk is er in die vier jaar van alles met hem gebeurd (hij blijkt zijn baard te hebben laten staan, is ouder geworden), maar wanneer de onmiddellijke diëgese vervolgens niets presenteert

opgenomen vanuit een verschillende camerapositie, waarna ze in logische volgorde achter elkaar worden gemonteerd tot een lengte van 30 seconden (de zgn. 'découpage'). De beleefde tijd kan nu aanzienlijk korter zijn dan de gepresenteerde tijd van 30 seconden.

⁴¹ Gebaseerd op Genette (1972).

⁴² Ook 'vertraagd' weergegeven kan een oorzaak zijn van de discrepantie.

waaruit het belang zou blijken van een bepaald voorval uit die vier jaar, dan lijkt het gerechtvaardigd die jaren weg te laten bij de formulering van een diëgetische interpretant. Ook in *Spoorloos* (1988) van G. Sluizer is een man op zoek naar zijn verdwenen geliefde. Na de tussentitel "Vier jaar later" presenteert de onmiddellijke diëgese evenwel informatie, waaruit we gebeurtenissen uit de niet-gepresenteerde periode kunnen afleiden die van belang zijn voor de diëgetische interpretant, o.a. het gegeven dat de man een nieuwe relatie is begonnen, maar dat zijn verdwenen geliefde nog steeds 'in de weg staat'.

De andere drie relaties, die van 'versnelling', 'vertraging' en 'pauze', sluiten mijns inziens minder aan op gewoonten en overtuigingen. De parameter *opnamesnelheid* maakt het mogelijk om de lengte van de gebeurtenis, gepresenteerd door het filmrepresentamen, te manipuleren. Normaal neemt een camera een gebeurtenis op met 24 beelden per seconde en draait de projector het filmrepresentamen met deze snelheid af. De verhouding is dan één op één. Wordt een film met minder dan 24 beelden per seconde opgenomen, dan ontstaat bij projectie met 24 beelden per seconde het effect van 'versnelling' (fast-motion): de gepresenteerde lengte is korter dan de lengte zoals geformuleerd in een diëgetische interpretant. Wanneer de film met meer dan 24 beelden per seconde wordt opgenomen en met 24 beelden per seconde geprojecteerd, spreken we van 'vertraging' (slow-motion): de gepresenteerde lengte is langer dan de lengte zoals geformuleerd in een diëgetische interpretant.

Van een relatie van 'pauze' is sprake, wanneer de lengte van de gebeurtenis, zoals geformuleerd in een diëgetische interpretant, tot vrijwel nul is gereduceerd en er toch sprake is van een gepresenteerde lengte. Een voorbeeld hiervan is het beeld dat bevroren blijft (een 'freeze-frame'): de diëgetische tijd is stilgezet, terwijl de gepresenteerde tijd voortduurt.

3.1.3 *Samenvatting*

In de algemene situatie van betekenisvol handelen noemt Peirce als startpunt van *bewust* betekenisvol handelen een bedreiging van buitenaf, waardoor we in de desbetreffende situatie niet meer als vanzelfsprekend kunnen handelen. Er ontstaat een tegenstrijdigheid vanwege een gebrek aan kennis omtrent het andere waarmee we geconfronteerd zijn. Het resultaat hiervan is twijfel, een onbevredigende situatie waaruit we ons willen bevrijden om weer te kunnen handelen als gewoonlijk of vanuit een overtui-

ging.

De twijfel als startpunt voor een proces van filmanalyse is tweevoudig van aard:

- A. *Filmspecifieke* twijfel: aspecten van het filmrepresentamen komen niet geheel overeen met gevestigde gewoonten en overtuigingen, die betrekking hebben op de drager en/of vormgeving van beeld en geluid.
- B. *Niet-filmspecifieke* twijfel: aspecten van onmiddellijk object en onmiddellijke interpretant botsen met gewoonten en overtuigingen.

Van de talloze mogelijke filmtekens die waarneembaar zijn, kunnen er een aantal geactualiseerd worden tot filmtekens. Welke deze zijn, is afhankelijk van gevestigde gewoonten en overtuigingen die al dan niet filmspecifiek van aard zijn. Indien er twijfel ontstaat, kan een proces van filmanalyse aanvangen, een vorm van *bewust* betekenisvol handelen. In hoofdstuk 1 heb ik deze aangeduid als de inferentievorm *logical argumentation*.

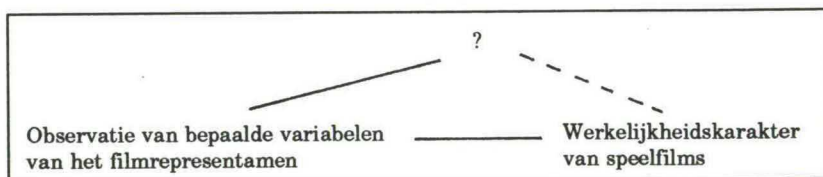
3.2 Filmanalyse als vorm van *bewust* betekenisvol handelen

Wanneer de kracht van de twijfel groot genoeg is, kan een proces van bewust betekenisvol handelen starten ten einde het gemis aan kennis op te lossen. Wil de interpretant die hiervan het voorlopige resultaat is, een hoge mate van aanvaardbaarheid hebben - het doel van een proces van filmanalyse -, dan zal dit proces binnen de Peirceaanse filmsemiotiek verlopen via de inferentieprocedures abductie, deductie en inductie⁴³. Ik licht deze procedures toe aan de hand van de twee vormen van twijfel die ik in de vorige paragraaf heb onderscheiden.

⁴³ Deze inferentieprocedures heb ik besproken in paragraaf 1.1 van hoofdstuk 1.

3.2.1 Infereren n.a.v. filmspecifieke twijfel

Vertoning van het executiefragment uit de speelfilm *Professione: Reporter* (1975) van M. Antonioni⁴⁴ kan verrassen. De variabelen van de parameters van het filmrepresentamen zijn zodanig geactualiseerd, dat de indruk wordt gewekt dat deze executie niet is nagespeeld, maar dat camera en microfoon getuige zijn geweest van een daadwerkelijke executie. Zo is de *kwaliteit* van de beelddrager grofkorrelig, lijkt het *formaat* van dit fragment te verschillen van dat van de rest van de speelfilm, en is er sprake van het gebruik van een *schoudercamera* die schokkerig beweegt. Mijn suggestie is, dat realisering van deze variabelen - in tegenstelling tot de variabelen die ik heb beschreven in paragraaf 3.1.1 van dit hoofdstuk - leiden tot de verrassende constatering dat de gepresenteerde executie daadwerkelijk is uitgevoerd. Het fragment zou dan haaks staan op bepaalde gevestigde gewoonten en overtuigingen met betrekking tot speelfilms, namelijk dat gebeurtenissen in speelfilms weliswaar 'echt' lijken, maar dat niet zijn. Er ontstaat twijfel omtrent een deel van de kennis die in de loop van de tijd is gevormd met betrekking tot 'het werkelijkheidskarakter van speelfilms'. Wanneer de kracht van die twijfel groot genoeg is, kan zo'n confrontatie tot bewust betekenisvol handelen motiveren. Dat wil zeggen, dat gezocht zal worden naar een verklaring voor de verrassende observatie om de situatie van twijfel, de ontstane tegenstrijdigheid, het gemis aan kennis, te kunnen oplossen. Schematisch ziet de aanvang van dit proces van filmanalyse er aldus uit:

Figuur 30. Het begin van filmanalyse n.a.v. filmspecifieke twijfel.

Een vermoedelijke verklaring, die door de *abductieve* inferentieprocedure wordt gegenereerd en die het meest aansluit bij gewoonten en overtuigingen, luidt: 'Onze eerste indruk was misleidend; misschien is het fragment toch geënceneerd'. Mocht deze verklaring waarschijnlijk zijn, dan behoeven onze gevestigde

⁴⁴ Dit fragment heb ik eerder behandeld in Van Driel (1990).

gewoonten en overtuigingen op dit punt bij nader inzien niet aangepast te worden.

Op grond van overtuigingen en gewoonten in verband met 'het geënceneerd zijn van een executiefragment' kunnen we *deductief* de volgende consequenties formuleren: dit fragment zou geënceneerd zijn, indien we geen bloed zien vloeien, indien we een klassiek narratieve montage⁴⁵ herkennen en indien de aftiteling van de speelfilm in verband met dit fragment geen bronverwijzing naar een documentaire geeft. Natuurlijk zouden er meer logisch noodzakelijke consequenties te formuleren zijn. Een nauwkeurig onderzoek met betrekking tot het geënceneerd zijn van een executiefragment zou uiteindelijk zoveel mogelijk consequenties kunnen opleveren waarover een gemeenschap (voorlopig) overeenstemming heeft bereikt.

Ten slotte kan een situatie worden gecreëerd waarin uit de talrijke mogelijke tekens die het executiefragment uitmaken doelgericht een beperkt aantal gericht geobserveerd wordt (*inductie*). Welke deze zijn, is ingegeven door de deductieve inferentieprocedure die ik in de vorige alinea heb besproken. Het fragment en de aftiteling kunnen opnieuw worden gezien om een andere dan de oorspronkelijk verrassende observatie te kunnen doen, en wel in verband met de afwezigheid van bloed, het aanwezig zijn van een klassiek narratieve montage en de afwezigheid van een bronvermelding in de aftiteling.

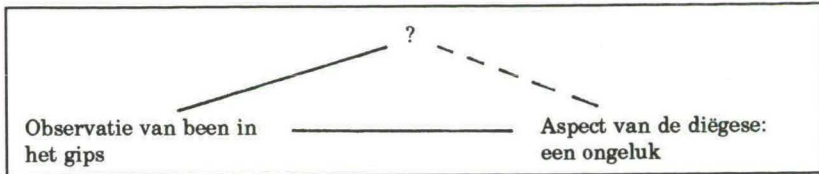
3.2.2 *Infereren n.a.v. niet-filmspecifieke twijfel*

In *Rear Window* (1954) van A. Hitchcock⁴⁶ presenteert de onmiddellijke diëgese het personage J.B. Jefferies met een been in het gips - een niet alledaags verschijnsel. Deze presentatie verwijst naar een (niet-gepresenteerde) gebeurtenis in het verleden, die we op grond van gevestigde gewoonten en overtuigingen kunnen aanduiden als een ongeluk. Van welke aard kan dit

⁴⁵ De klassiek narratieve montage is ontwikkeld door het Hollywood studiosysteem van de jaren dertig en veertig (zie ook paragraaf 3.1.1). Een scène begint met een opname waarin ruimte en personages worden gepresenteerd. Dan volgt een opname die de dramatische ontwikkeling verantwoordt, het zogenaamde motorisch moment. Ten slotte volgen opnamen die naar een climax van de scène voeren.

⁴⁶ Dit voorbeeld is een nuancering van mijn eerdere beschrijving in Van Driel & Westermann (1991: 58-61).

ongeluk zijn geweest? In Peirceaans semiotische termen: wat zou de diëgetische interpretant kunnen zijn van dit niet gerepresenteerde deel van de diëgesi, dat is bemiddeld door het teken 'been in het gips'?

Figuur 31. Het begin van filmanalyse n.a.v. niet-filmspecifieke twijfel.

Allereerst consulteren we gewoonten en overtuigingen in verband met 'ongelukken' en betrekken we bij de oplossing van dit probleem de context waarin Jefferies is gerepresenteerd. In zijn kamer zien we foto's, waarvan er één een ongeluk laat zien van een formule 1-wagen. Een vermoedelijke verklaring voor het been in het gips zou kunnen zijn, dat Jefferies autocoureur is en bij een auto-ongeluk betrokken is geweest.⁴⁷

Om de waarschijnlijkheid van het eerste deel van deze vermoedelijke verklaring (de man is autocoureur) te kunnen toetsen, leiden we op grond van gewoonten en overtuigingen - nu met betrekking tot de woonruimte van autocoureurs - logisch noodzakelijke, voorstelbare consequenties af. Deze deductieve fase leidt dan tot de constatering dat we, indien Jefferies autocoureur is, in zijn kamer verwijzingen hiernaar moeten kunnen observeren, zoals een prijzenkast of vakbladen⁴⁸.

Ten slotte proberen we doelgericht vakbladen en een prijzenkast te observeren.⁴⁹ Hierin slagen we niet, wat onze aanvanke-

⁴⁷ In deze *abductieve* procedure heb ik het intrigerende verschijnsel in verband gebracht met bepaalde gevestigde gewoonten en overtuigingen en hieruit mogelijk nieuwe kennis afgeleid omtrent een deel van de diëgesi.

⁴⁸ In deze *deductieve* procedure ben ik te rade gegaan bij aanvaarde kennis omtrent 'autocoureurs'.

⁴⁹ Het beginfragment kent ontelbare mogelijke tekens die elk aanleiding zouden kunnen zijn voor een semiosis of betrokken zouden kunnen worden binnen een semiosis. In de hier beschreven *inductieve* procedure actualiseren we een aantal van deze mogelijke tekens door nu doelgericht te observeren.

lijk geformuleerde, vermoedelijke verklaring voor het been in het gips onwaarschijnlijk maakt.

We kunnen het hierbij laten. Maar wanneer de kracht van de twijfel groot genoeg is - beantwoording van de vraag blijkt in het vervolg van de film noodzakelijk te zijn voor een formulering van een diëgetische interpretant, of gewoonten en overtuigingen in verband met eerdere films van Hitchcock tonen het belang aan van het beroep van zijn hoofdpersonen⁵⁰ - zetten we ons onderzoek voort. Het beginfragment presenteert in Jefferies' kamer ook een vernielde fotocamera - een mogelijk filmteken dat nu is geactualiseerd tot filmteken. Dit gegeven kan, gecombineerd met gewoonten en overtuigingen, leiden tot de vermoedelijke verklaring, dat Jefferies een ongeluk is overkomen tijdens het maken van foto's. Opnieuw worden deductieve afleidingen via inductie getoetst. Ditmaal vinden we een ondersteuning van de vermoedelijke verklaring: in zijn kamer bevindt zich een tweede camera en er hangen meer foto's aan de wand die alle een gevaarlijke situatie presenteren. Jefferies is waarschijnlijk fotograaf en oefent zijn beroep vermoedelijk uit in gevaarlijke situaties.⁵¹ Op dit moment is het proces van filmanalyse voorlopig afgerond.

3.3 Een aangepaste overtuiging

In de omschrijving van Peirce is een semiosis voorlopig afgerond, indien de gevormde kennis op de lange duur tot overeenstemming zou kunnen leiden binnen een gemeenschap die zich met hetzelfde probleem als waarover kennis is gevormd, heeft beziggehouden. Dit is niet anders voor het proces van filmanalyse. Het (voorlopige) resultaat ervan en de wijze waarop deze tot stand is gekomen vinden hun neerslag in wetenschappelijke publikaties die toegankelijk zijn voor vakgenoten.

Vanuit een Peirceaans georiënteerde filmsemiotiek zouden deze wetenschappelijke publikaties aan twee criteria moeten voldoen. Het is Peirce's overtuiging dat de *aard* van kennis bepaald wordt door het domein van gevestigde gewoonten en overtuigingen. Nauwkeuriger uitgedrukt, de kwaliteit van de botsing

⁵⁰ Cf. Truffaut & Scott (1966).

⁵¹ Een toetsing van dit laatste vermoeden via deductie en inductie laat ik verder achterwege.

met wat als gewoon en als vanzelfsprekend wordt ervaren, bepaalt de aard van de kennis die zich zou kunnen vormen. Deze kwaliteit motiveert derhalve dat ene, daadwerkelijke proces van filmanalyse en maakt duidelijk waarom zich geen anderssoortige kennis vormt. Om binnen een gemeenschap van onderzoekers ooit overeenstemming te kunnen bereiken over het resultaat van dat proces van filmanalyse moet derhalve zijn beschreven, welke gewoonten en overtuigingen zijn geconfronteerd met welk aspect van de film en moet het gevestigde karakter ervan binnen de bedoelde gemeenschap duidelijk zijn gemaakt. Met andere woorden, explicitering van het intrigerende karakter van een verschijnsel is de noodzakelijke eerste stap in de beschrijving van een proces van filmanalyse.

Het is ook Peirce's overtuiging dat de mate van *aanvaardbaarheid* van kennis voor een gemeenschap wordt bepaald door de wijze waarop met het intrigerende verschijnsel is omgegaan. Hoe explicieter en nauwkeuriger de beschrijving van de wijze van omgaan, des te hoger zal de mate van aanvaardbaarheid kunnen zijn binnen een gemeenschap. Peirce zelf stelt zijn wetenschappelijke methode⁵², in alle drie de fasen gebaseerd op gewoonten en overtuigingen, voor als de minst slechte wijze waarop kan worden omgegaan met een intrigerend verschijnsel. Explicitering van het gebruik van deze methode danwel het scheppen van de mogelijkheid deze af te leiden vormt derhalve het tweede criterium waaraan een beschrijving van het proces van filmanalyse zou moeten voldoen ten einde het resultaat ervan een hoge mate van aanvaardbaarheid te kunnen laten bereiken binnen een gemeenschap.

Wanneer aan deze twee criteria is voldaan, zou binnen de Peirce-aanse semiotiek een proces van filmanalyse (voorlopig) zijn afgerond met een resultaat dat een hoge mate van aanvaardbaarheid bezit. In hoofdstuk 3 bespreek ik eerst in zijn algemeenheid de wijze waarop de mate van aanvaardbaarheid van gevormde kennis, geformuleerd in een wetenschappelijke publikatie, zou kunnen worden getoetst. Ik besluit dat hoofdstuk met een daadwerkelijke toetsing aan de hand van een in filmonderzoek klassiek geworden wetenschappelijke publikatie.

⁵² Peirce's wetenschappelijke methode bespreek ik uitvoerig in paragraaf 1 van hoofdstuk 3.

HOOFDSTUK 3

De semiosis 'in lege'

De semiosis omtrent een afgeronde semiosis

Binnen de Peirceaanse semiotiek zijn de aard van kennis (een logische interpretant) en de mate van aanvaardbaarheid ervan afhankelijk van de aard van een intrigerend verschijnsel dat een proces van kennisvorming in gang heeft gezet en van de wijze waarop tijdens dat proces met het verschijnsel is omgegaan. In hoofdstuk 2 heb ik het artefact *film* centraal gesteld als intrigerend aspect van een verschijnsel en het proces van filmanalyse als bijzondere wijze van omgaan hiermee. Een filmonderzoeker is geïntrigeerd geweest door een specifiek aspect van het artefact *film*, waarover blijkbaar kennis ontbreekt. De leemte wordt gevuld door een proces van filmanalyse - een semiosis 'in actu'. Het resultaat van deze kennisvorming en de wijze waarop dit resultaat is gevormd, vinden hun neerslag in een wetenschappelijke publikatie.

Het proces van lezen van een wetenschappelijke publikatie, i.c. het kennisnemen van een logische interpretant en de wijze waarop deze is gevormd, is ook aan te duiden als een semiosis 'in actu'. Dit proces kan op een bijzondere wijze verlopen, indien het is gericht op de toetsing van de mate van *aanvaardbaarheid* van de gevormde kennis. Deze bijzondere semiosis - een vorm van *Thirdness* - heb ik de *semiosis 'in lege'* genoemd. Een dergelijk proces van betekenisvol handelen - de semiosis omtrent een (voorlopig) afgeronde semiosis, gericht op het onderzoeken van de mate van aanvaardbaarheid van gevormde kennis - heb ik aangeduid als het onderzoeksobject van de Peirceaanse wetenschapssemiotiek.

Vanwege de specifieke doelgerichtheid van deze vorm van toegepaste Peirceaanse semiotiek noodzaakt de beschrijving van een semiosis 'in lege' een aanpassing van de beschrijving van de semiosis 'in potentia' en de semiosis 'in actu'. Deze aanpassing heeft met name betrekking op de onderzoeksmethode die binnen de Peirceaanse wetenschapssemiotiek wordt gehanteerd om de mate van aanvaardbaarheid van gevormde kennis te toetsen.

Na een beschrijving van de Peirceaanse onderzoeksmethode geef ik een algemene beschrijving van de semiosis 'in lege'. Deze beschrijving kan worden toegepast op elke publikatie die beoogt

verantwoordbare kennis te formuleren. Een proeve hiervan geef ik in de laatste paragraaf, wanneer ik de algemene beschrijving van de semiosis 'in lege' toepas op een filmwetenschappelijke publikatie.

1. De onderzoeksmethode van de Peirceaanse wetenschapsemiotiek

Uit Peirce's kennistheoretische vooronderstelling dat kennis niet onafhankelijk van onderzoeksactiviteiten wordt gevormd, kan ik twee consequenties formuleren voor een onderzoeksmethode die beoogt een antwoord te formuleren op de vraag: hoe aanvaardbaar is kennis als het resultaat van een semiosis 'in actu'?

De vooronderstelling impliceert, dat het een illusie is te menen dat er afstand kan worden gecreëerd tussen de onderzoeker en het verschijnsel dat hij onderzoekt. De onderzoeksmethode moet dus garanderen dat de onderzoeker zelf *deel uitmaakt* van zijn proces van kennisvorming, van zijn semiosis 'in lege'.

Omdat door Peirce aanvaardbare kennis is omschreven als kennis waarover een gemeenschap op de lange duur tot overeenstemming zou kunnen komen, moet de onderzoeksmethode ook *zelfcorrigerend* zijn. Dat wil zeggen, dat de resultaten van haar toepassing telkens weer verbeterd kunnen worden, opdat het doel - aanvaardbare kennis over de mate van aanvaardbaarheid van kennis als het resultaat van een semiosis 'in actu' - op de lange duur steeds dichterbij kan worden benaderd.

De vraag is nu, welke onderzoeksmethode voldoet aan de twee genoemde consequenties van Peirce's kentheoretische vooronderstelling. De geschiedenis laat volgens Peirce¹ vier methoden zien die mensen toepassen om kennis te verwerven. Meestal werkt elke methode bevredigend, omdat ze alle in staat zijn de natuurlijke situatie van een aangepaste overtuiging te bereiken². Drie methoden brengen evenwel uitkomst voor een korte termijn. Deze

¹ Cf. *The Fixation of Belief*, met name passage 5.373-387, 1877/1893.

² Daarom maakt het niet uit of een aangepaste overtuiging 'waar' is of niet: "[...] we seek for a belief that we shall *think* to be true." (5.375, 1877/1893)

drie methoden zijn dan ook afdoende om 'zaken van levensbelang' op te lossen; alleen de vierde methode zou 'nutteloze zaken' kunnen verklaren en de garantie bieden dat een aangepaste overtuiging voor de lange termijn wordt gevestigd.³

De eerste methode die Peirce bespreekt, is die van *tenacity* (vasthoudendheid of vooroordeel). Deze methode vervangt de twijfel door een individuele overtuiging, waarna de ogen worden gesloten voor situaties die de overtuiging zouden kunnen doen wankelen; in plaats van twijfel toe te staan, wordt hardnekkig vastgehouden aan een eenmaal gevestigde overtuiging.

De methode van *authority* vervangt de twijfel niet door een individuele, maar door een institutionele overtuiging: een bepaalde institutie maakt uit wat mensen dienen te geloven. De overtuiging is beperkt, omdat dezelfde vraag door andere instituties of door dezelfde institutie in een andere gemeenschap verschillend beantwoord kan worden. Een consequentie van deze methode is, dat zij het vrije denken en het persoonlijke onderzoek ontmoedigt, omdat twijfel wordt vervangen op gezag van een institutie.

De *a priori*-methode vervangt de twijfel door een overtuiging die een gemeenschap op redelijke gronden aanhangt. De redelijkheid van de argumenten is evenwel niet afhankelijk van wat wordt geobserveerd, maar van wat 'goed uitkomt'. Elke *a priori*-gedachte is immers 'goed' en welke we kiezen, kunnen we laten afhangen van de toevallige en tijdelijke trend.

Peirce spreekt zijn voorkeur uit voor de methode die de twijfel niet voor het moment wegneemt, maar op de lange duur tot een gemeenschappelijke overtuiging zal leiden. Dit is de *wetenschappelijke* methode. Kortweg kan Peirce's visie op de wetenschappen

³ In *Lectures on Vitally Important Topics* (1.616-676, 1898) maakt Peirce een onderscheid tussen nutteloze zaken ("useless issues") en zaken van levensbelang ("vitally important issues"). Mijns inziens verschillen deze van elkaar op drie punten. Op de eerste plaats wat hun *aard* betreft: zaken van levensbelang betreffen actuele situaties die op korte termijn een oplossing vereisen. Nutteloze zaken daarentegen zijn 'op zichzelf' interessant en behoeven niet op korte termijn tot klaarheid te worden gebracht. Op de tweede plaats verschillen ze in *bereik*: de zaken van levensbelang gaan een individu aan of een beperkte gemeenschap. Nutteloze zaken betreffen de gemeenschap in zijn algemeenheid. Ten slotte verschillen deze zaken in de *methode* die klaarheid kan brengen; zaken van levensbelang verbindt Peirce met de eerste drie methoden, nutteloze zaken verbindt hij met de vierde methode.

lijke methode⁴ aldus worden uitgedrukt. (3) Er wordt een situatie gecreëerd waarin aan een deel van de werkelijkheid doelgericht bepaalde verwijzingen worden ontleend ten einde bepaalde consequenties te kunnen observeren. (2) Deze consequenties zijn gegrond op gevestigde gewoonten en overtuigingen. Observatie van deze consequenties vergroot de waarschijnlijkheid van (1) een vermoedelijke verklaring die is geformuleerd naar aanleiding van een intrigerend verschijnsel. Peirce's wetenschappelijke methode impliceert derhalve drie stappen die *onlosmakelijk* met elkaar zijn verbonden:

- (1) Naar aanleiding van een intrigerend verschijnsel wordt, in aansluiting op gevestigde gewoonten en overtuigingen, een vermoedelijke verklaring geformuleerd.
Deze stap noemt Peirce *abductie*.
- (2) Vervolgens worden, op grond van de aanname dat de vermoedelijke verklaring juist is, voorstelbare consequenties geformuleerd, gebaseerd op gevestigde gewoonten en overtuigingen.
Deze stap noemt Peirce *deductie*.
- (3) Ten slotte wordt, binnen de grenzen van gevestigde gewoonten en overtuigingen, een situatie gecreëerd die het mogelijk maakt om doelgericht deze consequenties te observeren via het ontleen van bepaalde verwijzingen aan een deel van de werkelijkheid.
Deze stap noemt Peirce *inductie*.

Het resultaat van toepassing van deze methode, een aanvaardbare verklaring voor een intrigerend verschijnsel, is een bekritiseerbare *propositie* die, indien we er eerder kennis van hadden gehad, het intrigerende verschijnsel voorspelbaar had gemaakt. In Peirce's woorden:

[...] a proposition which, if it had been known to be true before the phenomenon presented itself, would have rendered that phenomenon predictable, if not with certainty, at least as something very likely to occur. (7.192, 1901)

⁴ Voor een uitgebreide beschrijving van Peirce's wetenschappelijke methode, zie Tursman (1987).

De propositie die een hoge mate van waarschijnlijkheid bezit, komt overeen met het derde element van de semiosis, namelijk de *logische interpretant* die is bepaald door een teken dat werd beïnvloed door een object.

In hoeverre voldoet Peirce's wetenschappelijke methode aan de twee consequenties die ik heb beschreven naar aanleiding van Peirce's eigen kennistheoretische vooronderstelling?

Ten eerste zou Peirce's wetenschappelijke methode moeten impliceren, dat de onderzoeker *deel uitmaakt* van het proces van kennisvorming, dat diens gewoonten en overtuigingen zijn geïncorporeerd in het onderzoeksproces. Peirce's wetenschappelijke methode voldoet aan deze consequentie: de drie stappen van deze methode zijn elk gebaseerd op gevestigde gewoonten en overtuigingen. In de *abductieve* stap is het intrigerende karakter van een verschijnsel afhankelijk van gevestigde gewoonten en overtuigingen - een aspect van een verschijnsel 'botst' met bepaalde gewoonten en overtuigingen; tevens wordt in de abductieve stap het intrigerende verschijnsel in verband gebracht met gewoonten en overtuigingen, zodat een vermoedelijke verklaring kan worden geformuleerd. De *deductieve* stap is volledig gebaseerd op gewoonten en overtuigingen. En de *inductieve* stap kan alleen gezet worden, voor zover een situatie gecreëerd kan worden ten einde bepaalde verwijzingen te ontleen aan een deel van de werkelijkheid. Gevestigde gewoonten en overtuigingen vormen dus het netwerk, waardoor het mogelijk is via de wetenschappelijke methode nieuwe, op de lange duur aanvaardbare kennis te formuleren die vervolgens als draad in het netwerk kan functioneren ten behoeve van verdere kennisvorming.

Verder acht Peirce kennis aanvaardbaar, indien een gemeenschap van onderzoekers hierover overeenstemming zou kunnen bereiken. Dit impliceert dat geformuleerde kennis met behulp van Peirce's wetenschappelijke methode telkens opnieuw *verbeterd* moet kunnen worden. Ook aan deze consequentie voldoet de methode. Wanneer een onderzoeker er niet in slaagt in de inductieve stap de voorspelde verschijnselen te observeren, dan impliceert Peirce's wetenschappelijke methode een driedelige evaluatie. De eerste betreft de inductieve stap zelf: zijn alle mogelijkheden benut om een situatie te creëren, waarin de voorspelde verschijnselen geobserveerd kunnen worden? De tweede betreft de deductieve stap: volgen de geformuleerde consequenties wel noodzakelijk uit de aanname dat de vermoedelijke verklaring juist is? En zijn alle voorstelbare, noodzakelijke consequenties

geformuleerd? De laatste evaluatie betreft de abductieve stap: misschien moet het intrigerende verschijnsel in verband worden gebracht met andere gevestigde gewoonten en overtuigingen, zodat een andere dan de aanvankelijk geformuleerde vermoedelijke verklaring kan worden geformuleerd. Gebeurt dit laatste, dan impliceert Peirce's wetenschappelijke methode vervolgens weer een deductieve en een inductieve stap.

Ten slotte zou ik een belangrijke consequentie van Peirce's wetenschappelijke methode voor de Peirceaanse semiotiek willen formuleren. Wanneer ik de beschrijving van het onderzoeksobject van de algemene Peirceaanse semiotiek, de semiosis 'in potentia', vergelijk met de beschrijving van Peirce's wetenschappelijke methode, dan blijkt een vorm van *recursiviteit*.

Een semiosis, het *onderzoeksobject*, vangt aan wanneer iemand geconfronteerd wordt met een intrigerend verschijnsel. Het proces zelf bestaat uit het in drie fasen formuleren van een propositie die het verschijnsel in de toekomst voorspelbaar maakt: van (1) een vermoedelijke verklaring worden (2) noodzakelijke consequenties afgeleid die (3) doelgericht worden geobserveerd teneinde de verklaring waarschijnlijk te kunnen laten zijn.

De minst slechte *methode* voor het formuleren van een propositie die een hoge mate van waarschijnlijkheid bezit, is volgens Peirce zijn wetenschappelijke methode die drie stappen kent: (1) er wordt een vermoedelijke verklaring geformuleerd; (2) vervolgens worden voorspelbare, noodzakelijke consequenties geformuleerd op grond van de aanname dat de vermoedelijke verklaring juist is; (3) ten slotte wordt een situatie gecreëerd, waarin deze consequenties kunnen worden geobserveerd. Gebeurt dit, dan kan de propositie de status van waarschijnlijkheid verkrijgen binnen een gemeenschap die zich met dezelfde problematiek bezighoudt.

Met andere woorden, zowel de semiosis als Peirce's wetenschappelijke methode verlopen in drie fasen c.q. stappen die kunnen worden aangeduid met de termen *abductie*, *deductie* en *inductie*. Deze constatering leidt tot de mijns inziens belangwekkende conclusie dat er in de Peirceaanse semiotiek een analogie bestaat tussen het *onderzoeksobject* en de *onderzoeksmethode*.

2. Algemene beschrijving van de semiosis 'in lege'

Het resultaat van een semiosis 'in actu' zijn aanvaardbare proposities die voor een gemeenschap een intrigerend verschijnsel voorspelbaar en daarmee hanteerbaar maken, zodat in het vervolg als

vanzelfsprekend of als gewoonlijk kan worden gehandeld. Om dit doel te kunnen bereiken moeten de proposities hun neerslag hebben gevonden in een *waarneembaar* artefact - gewoonlijk een publikatie -, zodat de mate van aanvaardbaarheid van de proposities getoetst kan worden.

Wat de Peirceaanse wetenschapsemiotiek intrigeert, is de vraag naar de mate van aanvaardbaarheid van kennis die is geformuleerd in een semiosis 'in actu'. Deze vraag wordt in haar algemeenheid beantwoord binnen een semiosis 'in lege', en wel conform de drie fasen die ik eerder heb beschreven ten behoeve van de semiosis 'in potentia' en de semiosis 'in actu': een abductieve, deductieve en inductieve fase⁵. De algemene beschrijving van de semiosis 'in lege' zou ik willen beschouwen als een vorm van *Firstness*. Actualisering ervan door haar toe te passen op een concrete wetenschappelijke publikatie wil ik beschouwen als een vorm van *Secondness*; in paragraaf 3 van dit hoofdstuk geef ik hiervan een proeve. In dit verband beschouw ik de toepassing van de semiosis 'in lege' op de toepassing van de semiosis 'in lege' op een concrete publikatie als een vorm van *Thirdness*.⁶

2.1 Het abductieve onderzoek

Wanneer ik de intrigerende vraag naar de mate van aanvaardbaarheid van kennis, zoals die is geformuleerd in een semiosis 'in actu', verbind met de op dit punt gevestigde overtuigingen en gewoonten binnen de Peirceaanse semiotiek, dan kan ik abductief het *vermoeden* opperen, dat een afgeronde semiosis zou moeten kunnen worden geherformuleerd conform de beschrijving van het proces van kennisvorming 'in potentia'. Dit proces is immers gericht op de formulering van aanvaardbare kennis.

2.2 Het deductieve onderzoek

Indien het vermoeden juist is dat een afgeronde semiosis kan worden geherformuleerd conform de beschrijving van het proces van kennisvorming 'in potentia', dan is deductief de logisch nood-

⁵ Cf. hoofdstuk 1, paragraaf 1 en hoofdstuk 2, paragraaf 3.

⁶ Concreet kan deze vorm van *Thirdness* inhouden, dat een semiosis 'in lege' wordt toegepast op mijn toepassing van deze semiosis op een wetenschappelijke publikatie in paragraaf 3.

zakelijke *consequentie* af te leiden, dat in een afgeronde semiosis de abductieve, deductieve en inductieve fase moeten zijn te duiden. Dat wil zeggen dat deze fasen op grond van de verwoordingen in de publikatie expliciet zijn aan te wijzen of af te leiden.

2.3 Het inductieve onderzoek

Het daadwerkelijke onderzoek van de Peirceaanse wetenschapssemiotiek bestaat uit het inductief *onderzoeken* van een afgeronde semiosis op de duidelijkheid van een abductieve, deductieve en inductieve fase. Om de mate van aanvaardbaarheid van het resultaat van dit wetenschapssemiotisch onderzoek zo hoog mogelijk te laten zijn, zou dit onderzoek moeten plaatsvinden via Peirce's wetenschappelijke methode.

Schematisch is de semiosis 'in lege' aldus weer te geven:

De semiosis 'in lege'	
Het abductieve vermoeden:	de afgeronde semiosis voldoet aan de beschrijving van kennisvorming
De deductieve consequentie:	de abductieve, deductieve en inductieve fase moeten te duiden zijn in de afgeronde semiosis
Het inductieve onderzoek:	de drie fasen worden, via Peirce's wetenschappelijke methode, al dan niet geduid

Figuur 33. De semiosis 'in lege': kennisvorming omtrent een afgeronde semiosis.

De drie fasen zullen alleen kunnen worden aangewezen in een afgeronde semiosis, indien Peirce's wetenschappelijke methode expliciet is gehanteerd. Meestal zullen ze moeten worden *afgeleid*. De geëigende procedure in deze situatie is die van *terugredeneren*. Dat wil zeggen, dat eerst wordt geprobeerd de inductieve fase af te leiden, dan de deductieve en ten slotte de abductieve. Deze procedure komt overeen met de volgorde die ik heb gehanteerd bij de beschrijving van de semiosis 'in potentia'. Ik werk in het vervolg van deze paragraaf de derde fase binnen de semiosis 'in lege', het inductieve onderzoek, verder uit.

Binnen de semiosis 'in lege' bestaat het inductieve onderzoek van een afgeronde semiosis uit de beantwoording van drie vragen:

- a. Kan een inductieve fase worden geduid?
- b. Kan een deductieve fase worden geduid?
- c. Kan een abductieve fase worden geduid?

Omdat het doel van de semiosis 'in lege' is aanvaardbare kennis te formuleren omtrent de mate van aanvaardbaarheid van kennis die in een afgeronde semiosis is gevormd, hanteer ik bij de beantwoording van elk van deze drie vragen Peirce's wetenschappelijke methode. Volgens Peirce is deze immers de minst slechte methode om aanvaardbare kennis te vormen. Methodisch formuleer ik derhalve driemaal abductief, deductief en inductief een redenering om respectievelijk een inductieve, deductieve en abductieve fase in een afgeronde semiosis te kunnen duiden.

Dit inductieve onderzoek kan ik binnen de context van de semiosis 'in lege' als volgt schematiseren:

De semiosis 'in lege'	
Het abductieve vermoeden:	de afgeronde semiosis voldoet aan de beschrijving van kennisvorming
De deductieve consequentie:	de inductieve, deductieve en abductieve fase moeten te duiden zijn in de afgeronde semiosis
Het inductieve onderzoek:	de drie fasen worden, via Peirce's wetenschappelijke methode, al dan niet geduid
<i>Eerste stap:</i>	duiden van een <i>inductieve</i> fase in de semiosis 'in actu'
<i>Tweede stap:</i>	duiden van een <i>deductieve</i> fase in de semiosis 'in actu'
<i>Derde stap:</i>	duiden van een <i>abductieve</i> fase in de semiosis 'in actu'

Figuur 34. De semiosis 'in lege'.

2.3.1 Duidbaarheid van een inductieve fase

In de inductieve fase van een semiosis wordt een situatie gecreëerd waarin op gerichte wijze bepaalde verwijzingen kunnen worden ontleend aan een deel van de werkelijkheid.⁷ Deze verwijzingen vormen de consequenties van de gedachte dat een vermoedelijke verklaring A voor een intrigerend verschijnsel C bevredigend zal zijn. Het format van de op gerichte observatie gebaseerde, inductieve fase ziet er als volgt uit:

- a. In de context van het intrigerende verschijnsel C wordt een situatie gecreëerd waarin bepaalde verwijzingen doelgericht kunnen worden geobserveerd die de consequenties vormen van de gedachte, dat de vermoedelijke verklaring A bevredigend is.
- b. Als die verwijzingen geobserveerd zouden worden, is de vermoedelijke verklaring A bevredigend.
- c. De vermoedelijke verklaring A is (al dan niet) een bevredigende verklaring geworden voor het intrigerende verschijnsel C.

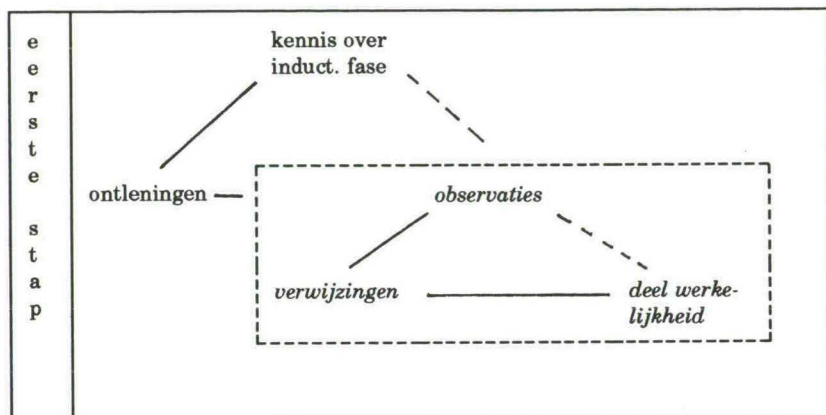
Wanneer de eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' is om deze inductieve fase te duiden in een publikatie die de neerslag vormt van een semiosis 'in actu', dan kan nu het *vermoeden* worden geformuleerd, dat instantie Z⁸ in diens inductieve fase een situatie heeft gecreëerd waarin Z doelgericht verwijzingen kan ontleen aan een deel van de werkelijkheid. Mocht dit vermoeden waar zijn, dan is een noodzakelijke *consequentie* dat Z bepaalde verwijzingen heeft geactualiseerd. Ten slotte is het *waarschijnlijk* dat Z deze verwijzingen (al dan niet) heeft geobserveerd⁹.

⁷ "[...] the inquiry enters upon its Third Stage, that of ascertaining how far those consequents accord with Experience." (6.472, 1908)

⁸ Onder *instantie Z* versta ik de auteur of groep van auteurs die verantwoordelijk is voor de publikatie die de neerslag is van een semiosis 'in actu'.

⁹ De gecursiveerde woorden duiden respectievelijk op de abductieve, deductieve en inductieve formulering van de eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'. In schema:

In het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' worden als eerste stap aan de publikatie gericht verwijzingen ontleend die geherformuleerd zouden moeten kunnen worden conform het hiervoor gegeven format van de inductieve fase. Deze eerste stap kan als volgt worden geschematiseerd:

Figuur 35. Eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van een inductieve fase in een semiosis 'in actu'.

2.3.2 Duidbaarheid van een deductieve fase

De deductieve fase van een semiosis bestaat uit het doordenken van de voorstelbare, noodzakelijke consequenties van een vermoedelijke verklaring A voor een intrigerend verschijnsel C.¹⁰ Deze

Het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'	
Eerste stap:	<i>duiden van een inductieve fase in de afgeronde semiosis</i>
abductie:	<i>Z heeft een situatie gecreëerd</i>
deductie:	<i>Z heeft verwijzingen geactualiseerd</i>
inductie:	<i>Z heeft verwijzingen geobserveerd</i>
Tweede stap:	<i>duiden van een deductieve fase in de afgeronde semiosis</i>
Derde stap:	<i>duiden van een abductieve fase in de afgeronde semiosis</i>

¹⁰ "[...] examination of the hypothesis, and a muster of all sorts of conditional experiential consequences which would follow from its truth [...] constitutes the Second Stage of Inquiry." (6.470, 1908)

deductieve fase is volledig gebaseerd op kennis waarover een gemeenschap (voorlopig) tot overeenstemming is gekomen. Het format van de deductieve fase ziet er als volgt uit:

- a. A is de vermoedelijke verklaring voor het intrigerende verschijnsel C en heeft, op grond van aanvaarde kennis, bepaalde observeerbare consequenties.
- b. Als A het intrigerende verschijnsel C voorspelt,
- c. dan moeten we deze consequenties kunnen observeren.

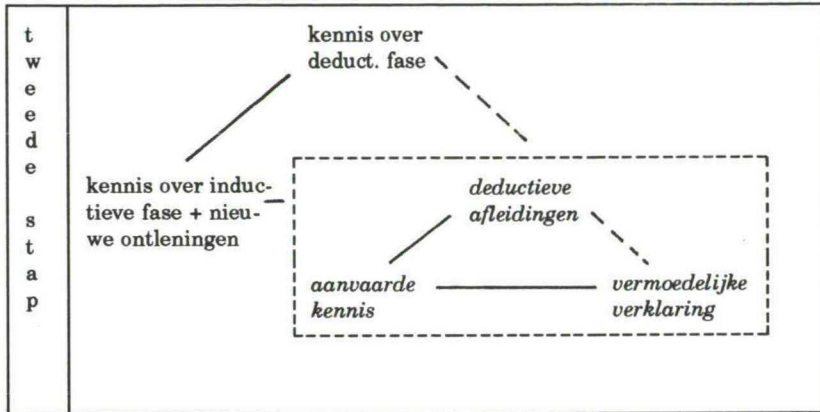
Ten einde een verder begrip te verkrijgen van een semiosis 'in actu', nu over de deductieve fase ervan, kan het *vermoeden* worden geformuleerd dat instantie Z de vermoedelijke verklaring voor een intrigerend verschijnsel als bevredigend heeft beschouwd. Indien dit vermoeden juist is, dan is een *consequentie* dat Z de vermoedelijke verklaring in verband heeft gebracht met een bepaald domein van aanvaarde kennis ten einde noodzakelijke consequenties te kunnen formuleren. Ten slotte is het waarschijnlijk dat Z deze consequenties heeft *geformuleerd*.¹¹

Mede op basis van kennis over de inductieve fase in de afgeronde semiosis worden nu als tweede stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' aan de publikatie gericht nieuwe verwijzingen ontleend; deze kunnen worden geherformuleerd con-

¹¹ De gecursiveerde woorden duiden respectievelijk op de abductieve, deductieve en inductieve formulering van de tweede stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'.

Het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'	
Eerste stap:	duiden van een <i>inductieve</i> fase in de afgeronde semiosis
Tweede stap:	duiden van een <i>deductieve</i> fase in de afgeronde semiosis
<i>abductie</i>	Z heeft een <i>vermoedelijke</i> verklaring als bevredigend beschouwd
<i>deductie</i>	Z heeft deze in verband gebracht met aanvaarde kennis
<i>inductie</i>	Z heeft noodzakelijke consequenties geformuleerd
Derde stap:	duiden van een <i>abductieve</i> fase in de afgeronde semiosis

form het hiervoor gegeven format van de deductieve fase. Deze tweede stap kan als volgt worden geschematiseerd:

Figuur 36. Tweede stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van een deductieve fase in een afgeronde semiosis.

2.3.3 Duidbaarheid van een abductieve fase

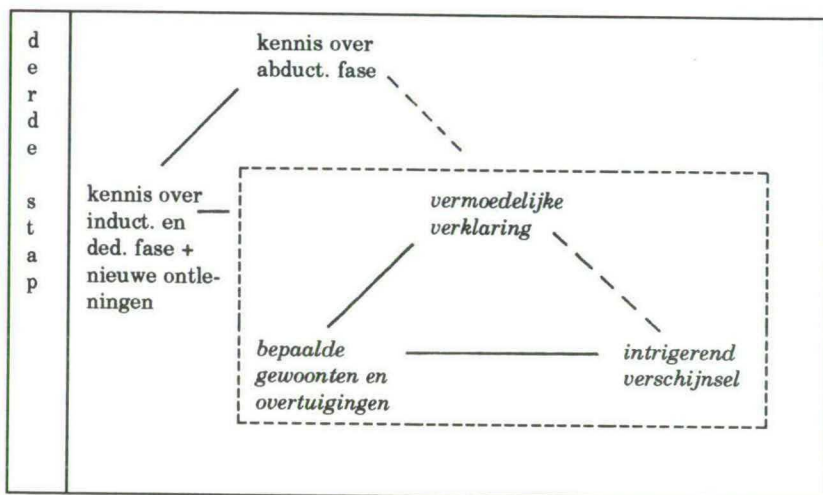
In de abductieve fase van een semiosis heeft een intrigerend verschijnsel C gebotst met gevestigde gewoonten en overtuigingen en tot disharmonie geleid. Om deze disharmonie op te lossen wordt het verschijnsel in verband gebracht met een bepaald domein van aanvaarde kennis ten einde een vermoedelijke verklaring A te kunnen formuleren. Het format van deze abductieve fase ziet er als volgt uit:

- a. Intrigerend verschijnsel C.
- b. Maar als de vermoedelijke verklaring A het verschijnsel C zou voorspellen, dan zou C vanzelfsprekend zijn.
- c. Misschien is A de voorspelling van C.

Conform Peirce's wetenschappelijke methode kan nu in verband met het duiden van een abductieve fase in een afgeronde semiosis het *vermoeden* worden geformuleerd dat instantie Z geconfronteerd is geweest met een verschijnsel waarvan bepaalde aspecten in strijd waren met bepaalde gevestigde gewoonten en overtuigingen. Als dit vermoeden juist is, dan is de *consequentie* dat Z deze aspecten in verband heeft gebracht met een bepaald domein

van aanvaarde kennis ten einde een vermoedelijke verklaring te kunnen formuleren. Ten slotte is het waarschijnlijk dat Z een vermoedelijke verklaring heeft *geformuleerd*.¹²

Mede op basis van kennis over de inductieve en deductieve fase in de afgeronde semiosis worden nu als derde stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' aan de publikatie gericht nieuwe verwijzingen ontleend; deze zouden moeten kunnen worden geherformuleerd conform het hiervoor gegeven format van de abductieve fase. Deze derde stap kan als volgt worden geschematiseerd:

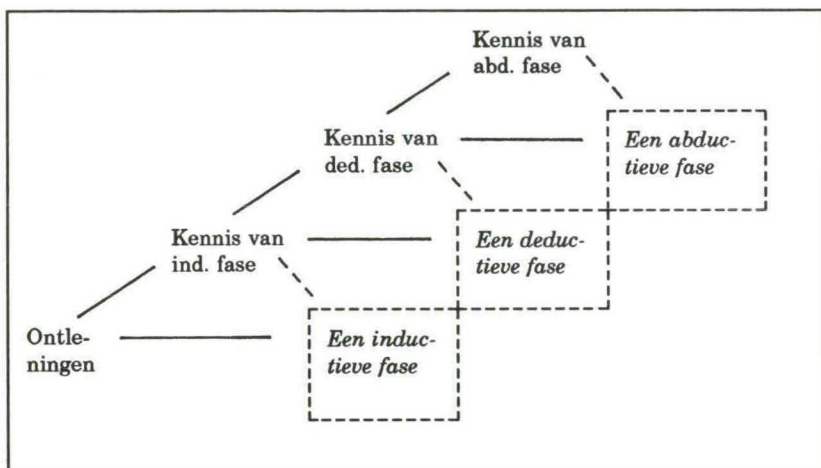
Figuur 37. Derde stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van een abductieve fase in een afgeronde semiosis.

¹² De gecursiveerde woorden duiden respectievelijk op de abductieve, deductieve en inductieve formulering van de derde stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'.

Het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'	
Eerste stap:	duiden van een <i>inductieve</i> fase in de afgeronde semiosis
Tweede stap:	duiden van een <i>deductieve</i> fase in de afgeronde semiosis
Derde stap:	duiden van een <i>abductieve</i> fase in de afgeronde semiosis
<i>abductie</i>	Z is geconfronteerd met een intrigerend verschijnsel
<i>deductie</i>	Z heeft een verband gelegd met aanvaarde kennis
<i>inductie</i>	Z heeft een vermoedelijke verklaring geformuleerd

2.4 Samenvatting

Het inductieve onderzoek vormt de derde fase binnen de semiosis 'in lege'. Deze fase bestaat uit drie stappen, waarin respectievelijk een inductieve, deductieve en abductieve fase in een afgeronde semiosis worden geduid, telkens conform Peirce's wetenschappelijke methode. De (voorlopige) afronding van elke stap is daarbij opgevat als een mogelijk teken ten behoeve van de volgende stap. Deze derde fase kan in zijn geheel als volgt worden geschematiseerd:

Figuur 38. Het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'.

Zoals eerder opgemerkt is deze beschrijving van de semiosis 'in lege' op te vatten als een vorm van *Firstness*. Ze is te beschouwen als een kwaliteit die daadwerkelijk geactualiseerd kan worden met betrekking tot een afgeronde semiosis. In de volgende paragraaf geef ik hiervan een proeve met betrekking tot een filmwetenschappelijke publikatie.

3. De semiosis 'in lege' in verband met een filmwetenschappelijke publikatie¹³

Een filmwetenschappelijke publikatie heeft verantwoordbare kennis geformuleerd omtrent een aspect van een verschijnsel dat

¹³ Deze paragraaf is een uitwerking van Van Driel (t.p.).

blijkbaar heeft geïntrigeerd. Anders gezegd, een wetenschappelijke publikatie vormt de neerslag van een proces van kennisvorming dat als (voorlopig) afgerond kan worden beschouwd. Het belang van de semiosis 'in lege' omtrent zo'n afgeronde semiosis 'in actu' is tweeledig. Enerzijds is er een synchroon belang. Door de wijze te evalueren waarop kennis zich heeft gevormd kan de mate van *aanvaardbaarheid* van deze kennis worden getoetst volgens de normen van de Peirceaanse wetenschapssemiotiek die ik in de vorige paragraaf heb uiteengezet. Vanwege de nadruk die hierbij wordt gelegd op gewoonten en overtuigingen, kan ook een diachronisch belang worden geformuleerd. Door publikaties uit verschillende perioden te analyseren conform de semiosis 'in lege', kan een *ontwikkelingsschets* worden gegeven van de aard van bepaalde gewoonten en overtuigingen in een gemeenschap van onderzoekers; immers, het aspect dat blijkbaar heeft geïntrigeerd en de wijze waarop hiermee is omgegaan, zijn hiervan afhankelijk geweest.

Het daadwerkelijke onderzoek binnen de semiosis 'in lege' betreft, zoals in de vorige paragraaf aangegeven, de inductieve fase. In deze fase wordt, conform Peirce's wetenschappelijke methode, de afgeronde semiosis concreet onderzocht op de duidelijkheid van een inductieve, deductieve en abductieve fase. Ik geef hiervan een proeve door de neerslag van een (voorlopig) afgeronde semiosis te onderzoeken, namelijk een klassieke¹⁴ filmwetenschappelijke publikatie: Bellour (1973), *L'évidence et le code*. In deze publikatie analyseert Bellour een kort fragment van twaalf opnamen uit de film *The Big Sleep* (1946) van H. Hawks. Vanwege de context van zijn publikatie, het gebruik van voetnoten en literatuurverwijzingen, alsmede het opnemen van een filmprotocol en twaalf fotogrammen uit het filmfragment, kan zijn publikatie worden beschouwd als een wetenschappelijke publikatie waarin *verantwoordbare* kennis is geformuleerd. Het geheel van Bellours uitspraken is derhalve te beschouwen als het resultaat van een afgeronde semiosis 'in actu'.

¹⁴ Wanneer men het erover eens kan zijn dat de betekenis van de term *klassieke publikatie* wordt gevormd door de voorstelbare praktische consequenties, dat de publikatie herdrukken kent, in vele talen vertaald is en internationaal regelmatig geciteerd wordt, dan kan Bellours publikatie als *klassiek* worden aangeduid.

3.1 Duiden van een inductieve fase

In deze subparagraaf onderzoek ik eerst de publikatie van Bellour op de duidelijkheid van een inductieve fase. Vervolgens formuleer ik een evaluatieve kanttekening bij het resultaat van mijn onderzoek.

Het inductieve onderzoek

In termen van Peirce's wetenschappelijke methode heeft een filmonderzoeker in de inductieve fase van zijn onderzoek een situatie gecreëerd waarin hij op gerichte wijze bepaalde verwijzingen ontleent aan een deel van de werkelijkheid; deze verwijzingen zijn te beschouwen als consequenties van de gedachte dat een vermoedelijke verklaring voor een intrigerend verschijnsel juist is.

De eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' vormt het duiden van een inductieve fase in het onderzoek van Bellour. Deze stap bestaat, conform Peirce's wetenschappelijke methode, uit een abductieve, deductieve en inductieve fase. Schematisch ziet dit er als volgt uit:

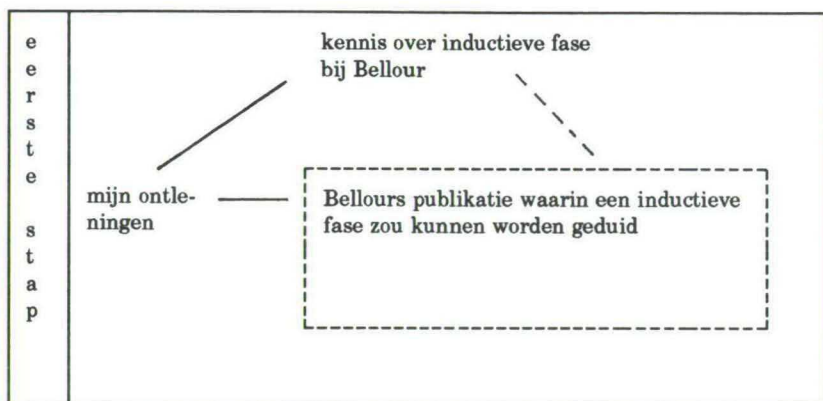
Semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour	
Het abductieve vermoeden:	Bellours onderzoek voldoet aan de beschrijving van kennisvorming
De deductieve consequentie:	de inductieve, deductieve en abductieve fase moeten te duiden zijn
Het inductieve onderzoek:	de drie fasen zijn, via Peirce's wetenschappelijke methode, al dan niet te duiden
<i>Eerste stap: duiden van een inductieve fase in het onderzoek van Bellour</i>	

Figuur 39. Eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour.

Wanneer ik gevestigde gewoonten en overtuigingen omtrent Peirce's wetenschappelijke methode verbind met de vraag 'hoe zou een inductieve fase in het onderzoek van Bellour kunnen zijn verlopen?', dan kan ik het *vermoeden* formuleren, dat Bellour verwijzingen heeft ontleend aan het filmfragment. Mocht dit vermoeden waar zijn, dan moet ik, als noodzakelijke *consequentie*, een beschrijving kunnen duiden van een door hem gecreëerde situatie waarin hij verwijzingen kan ontleen aan het filmfrag-

ment. Ten slotte *creër* ik doelgericht een situatie waarin ik aan zijn publikatie verwijzingen kan ontlelen met het oog op het kunnen duiden van deze consequentie.¹⁵

Hiermee is de eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' voltooid. In drie fasen heb ik een redenering opgebouwd die uitmondt in doelgericht handelen. Ik heb gemotiveerd waarnaar ik op zoek ben in de publikatie van Bellour. Deze eerste stap, een proces van kennisvorming binnen de semiosis 'in lege', ziet er aldus uit:

Figuur 40. De semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour: de eerste stap van het inductieve onderzoek.

Voor Bellour vormt het auto-fragment uit *The Big Sleep* het deel van de werkelijkheid waaraan hij verwijzingen ontleent. Het is door hem afgebakend als een *segment* vanwege de eenheid van handeling, plaats en personages¹⁶. Dit fragment kent, als elk fragment, ontelbare *mogelijke* verwijzingen c.q. *mogelijke*

¹⁵ De gecursiveerde woorden in deze alinea duiden op respectievelijk de abductieve, deductieve en inductieve fase van de eerste stap in het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'.

¹⁶ Bellour (1973: 219).

tekens¹⁷, waarvan er een aantal door de onderzoeker doelgericht kan worden geactualiseerd tot een teken.¹⁸

Van alle mogelijke filmspecifieke tekens¹⁹ formuleert Bellour er drie: camera-afstand, camerabeweging en camerahoek. Ook van alle mogelijke niet-filmspecifieke tekens formuleert hij er drie: de aan-/afwezigheid van een personage, het al dan niet spreken van een personage en de opnameduur. Deze zes door hem geactualiseerde tekens noemt Bellour *codes*. Ten slotte kiest hij uit alle mogelijke narratieve elementen twee uitspraken en twee bewegingen van de personages. Zijn geactualiseerde verwijzingen heeft Bellour geschematiseerd in een protocol²⁰.

Na per opname de zes codes te hebben geformuleerd beschrijft Bellour de twaalf opnamen ten opzichte van elkaar. Daarbij legt hij nadruk op de codische herhalingen en verschillen tussen de opnamen en op het evenwicht van opname tot opname in een verhouding van codische symmetrie en asymmetrie. Hierna relateert hij deze aan de vier door hem gekozen narratieve elementen.

Samengevat berust de inductieve fase van Bellours onderzoek op het formuleren van codes en narratieve elementen (die hun neerslag vinden in een protocol) en op het beschrijven van de codes in termen van overeenkomst en verschil. Vervolgens brengt hij de codes in verband met de narratieve elementen. Mijns inziens is het tekstfragment²¹ waarin Bellour het bovenstaande formuleert

¹⁷ In hoofdstuk 1 heb ik de kwaliteit die elk artefact tot een mogelijk teken maakt, benoemd als het *qualisign*-aspect.

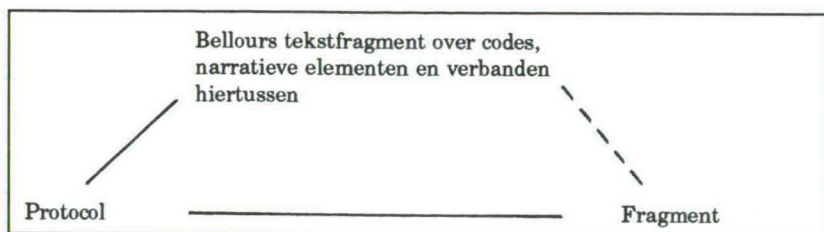
¹⁸ Het aspect van een artefact dat binnen een semiosis tot teken is geactualiseerd, is in hoofdstuk 1 benoemd als het *sinsign*-aspect.

¹⁹ Cf. hoofdstuk 2, paragraaf 1.3.

²⁰ Een protocol is derhalve een - op bepaalde gronden - door de onderzoeker geverbaliseerde neerslag van een semiosis. In deze semiosis zijn interpretanten gevormd die vervolgens kunnen functioneren als mogelijk teken binnen een volgende semiosis. Deze omschrijving van een protocol benadrukt de activiteit van de onderzoeker zelf en sluit uit dat een protocol de objectieve, geverbaliseerde neerslag zou zijn van een film(fragment).

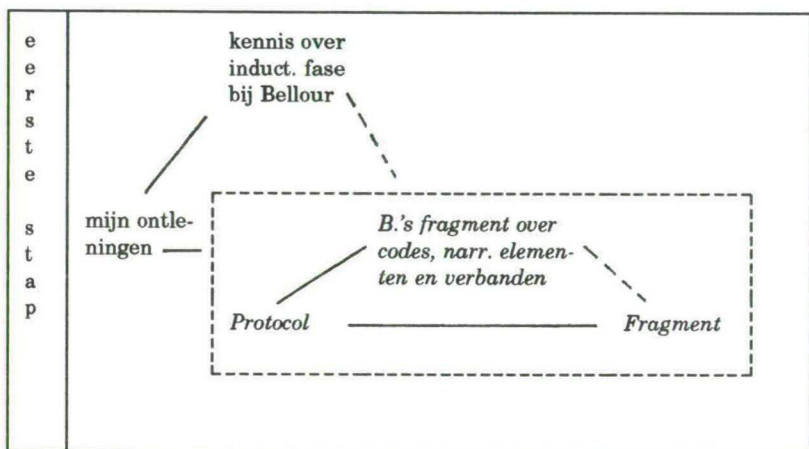
²¹ Bellour (1973: 220-224).

op te vatten als de neerslag van de inductieve fase in zijn onderzoek. Schematisch:

Figuur 41. De inductieve fase in Bellours onderzoek.

De eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege', gericht op het duiden van een inductieve fase in Bellours onderzoek, kan als volgt worden geschematiseerd:

Figuur 42. Eerste stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van een inductieve fase in het onderzoek van Bellour.

Evaluatie

Binnen de Peirceaanse semiotiek wordt benadrukt dat een onderzoeker in de inductieve fase van zijn onderzoek zélf een situatie creëert waarin hij gericht verwijzingen ontleent aan een deel van de werkelijkheid. Nu doet zich binnen mijn onderzoek het intrigerende verschijnsel voor, dat Bellour in zijn publikatie suggereert dat niet *hij als onderzoeker* mogelijke tekens van het filmfrag-

ment zou hebben geactualiseerd tot tekens, maar dat de zes codes zouden zijn opgeroepen door het *filmfragment*:

Le texte du segment se constitue sous l'action conjuguée de six codes.
(p. 220)

Deze suggestie wordt meer expliciet, wanneer we bezien hoe Bellour de code 'opnameduur' bespreekt. Hij drukt deze niet uit in seconden of meters celluloid, maar in een relatieve duur ten opzichte van elkaar:

On notera la relative imprécision de ce dernier code: les temps propres à chaque plan *ont été* ramenés à des oppositions franches; ce n'est là que l'une des multiples abstractions *que le code fait subir au texte*. [cursive-ring HvD] (p. 221)

De gedachte dat het filmfragment zelf de codes zou constitueren in plaats van dat de onderzoeker ze actualiseert, expliciteert Bellour uiteindelijk. Van de twaalf opnamen is de eerste *extérieur* (buiten de auto), de overige opnamen zijn *intérieur*. Sprekend over de mogelijke code dat een opname binnen/buiten de auto heeft plaatsgevonden, schrijft Bellour dat dit gegeven blijkbaar geen aparte code heeft geconstitueerd, maar dit wel had kunnen doen:

[...] ce qui n'a pas semblé devoir constituer un code distinctif, mais aurait pu le faire. (p. 221)²²

Bellour ontkent hier zijn activiteit als onderzoeker die zelf verwijzingen ontleent aan een filmfragment. Hij stelt (het systeem van) het filmfragment verantwoordelijk voor het feit, dat deze zes codes zijn geformuleerd en geen andere.

Deze verrassende observatie, dat een filmfragment mogelijke tekens actualiseert tot tekens in plaats van dat dit het gevolg is van activiteiten van de onderzoeker, zou een semiosis kunnen doen starten ten einde hiervoor een aanvaardbare verklaring te formuleren. Deze verklaring kan worden gezocht binnen het paradigma van de structuralistische filmsemiotiek. Eerder heb ik aangegeven²³ dat deze vorm van semiotiek beoogt te verklaren

²² Met name de constructie van deze formulering met als agens 'de mogelijke code' ('ce qui') wijst hierop.

²³ Cf. paragraaf 2 van het inleidende hoofdstuk.

hoe een *filmfragment* betekenis produceert. Uitsluiting van de activiteit van de onderzoeker is dan een vanzelfsprekende implicatie.

3.2 Duiden van een deductieve fase

In deze subparagraaf onderzoek ik eerst de publikatie van Bellour op de duidelijkheid van een deductieve fase. Vervolgens formuleer ik een evaluatieve kanttekening bij het resultaat van mijn onderzoek.

Het inductieve onderzoek

De tweede stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' omvat het duiden van een deductieve fase in het onderzoek van Bellour conform Peirce's wetenschappelijke methode. Schematisch:

Semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour	
Het abductieve vermoeden:	Bellours onderzoek voldoet aan de beschrijving van kennisvorming
De deductieve consequentie:	de inductieve, deductieve en abductieve fase moeten te duiden zijn
Het inductieve onderzoek:	de drie fasen zijn, via Peirce's wetenschappelijke methode, al dan niet te duiden
Eerste stap: duiden van een <i>inductieve</i> fase in het onderzoek van Bellour	
Tweede stap: duiden van een <i>deductieve</i> fase in het onderzoek van Bellour	

Figuur 43. De semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour: de eerste en tweede stap van het inductieve onderzoek.

De deductieve fase van een semiosis bestaat uit het doordenken van voorstelbare consequenties van een vermoedelijke verklaring voor een intrigerend verschijnsel.

Ten einde een verder begrip te verkrijgen van Bellours onderzoek, nu over de deductieve fase, verbind ik de vraag 'Hoe zou een deductieve fase in het onderzoek van Bellour kunnen zijn verlopen?', met gevestigde gewoonten en overtuigingen omtrent Peirce's wetenschappelijke methode. Ik kan dan het *vermoeden* formuleren dat Bellour, op grond van kennis die aanvaard is

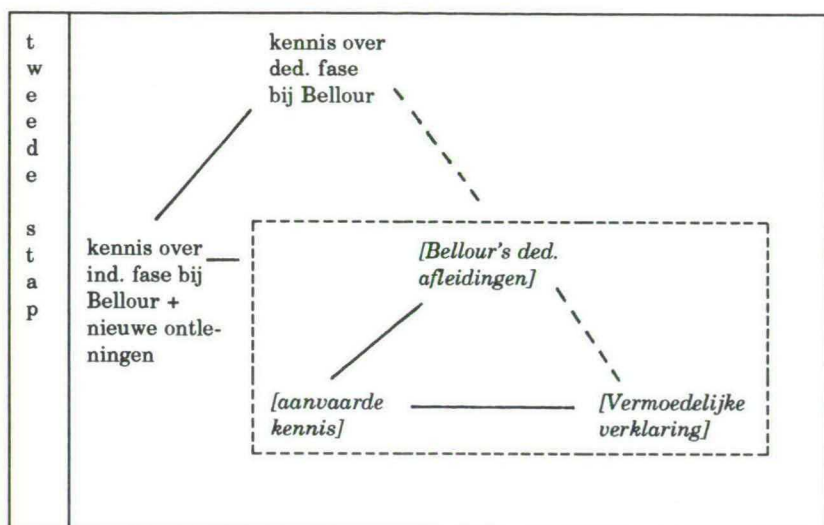
binnen de gemeenschap van onderzoekers waartoe hij behoort²⁴, noodzakelijke consequenties heeft afgeleid van een vermoedelijke verklaring voor een intrigerend verschijnsel. Indien mijn vermoeden juist is, moet ik, als noodzakelijke *consequentie*, in zijn publikatie de formulering van voorstelbare, noodzakelijke consequenties kunnen duiden, die gebaseerd zijn op gewoonten en overtuigingen binnen de onderzoekstraditie waartoe hij behoort. Deze consequenties hebben in de inductieve fase van zijn onderzoek geresulteerd in het doelgericht observeren van codes en narratieve elementen die elk afzonderlijk, in relatie met elkaar en in relatie tot het geheel beschreven moeten kunnen worden. Bij gevolg *creër* ik een situatie waarin ik de publikatie van Bellour doelgericht analyseer met het oog op het kunnen duiden van deze consequentie.²⁵

In zijn publikatie formuleert Bellour geen consequenties die zouden kunnen hebben geleid tot de inductieve fase in zijn onderzoek, i.c. het beschrijven van codes en narratieve elementen en de verbanden hiertussen. Vanzelfsprekend is dan ook geen schets te geven van gewoonten en overtuigingen, waarvan hij deze consequenties deductief zou hebben afgeleid.

De tweede stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege', gericht op het duiden van een deductieve fase in Bellours onderzoek, kan als volgt worden geschematiseerd:

²⁴ En waaraan hij bijvoorbeeld refereert via verwijzingen naar secundaire literatuur.

²⁵ De gecursiveerde woorden in deze alinea duiden op respectievelijk de abductieve, deductieve en inductieve fase van de tweede stap in het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'.

[] = niet af te leiden uit Bellours publikatie

Figuur 44. Tweede stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van een deductieve fase in het onderzoek van Bellour.

Evaluatie

Bellour expliciteert geen gevestigde gewoonten en overtuigingen, i.c. aanvaarde kennis, in een publikatie waarin verantwoordbare kennis is geformuleerd. Wel zou ik deze gewoonten en overtuigingen kunnen afleiden, indien ik mij wend tot de structuralistische semiotiek. Deze beschouwt elk verschijnsel als een systeem, waarvan de elementen relaties van overeenkomst en verschil onderhouden met elkaar en met het geheel (de structuur), waardoor betekenis geproduceerd zou worden. Het zou kunnen zijn, dat Bellour vanuit deze gevestigde gewoonte de consequentie heeft afgeleid, dat hij aan het filmfragment codes en narratieve elementen zou moeten ontlelen en deze zou moeten kunnen beschrijven als relaties van overeenkomst en verschil. De formulering hiervan verzwijgt hij, evenals de beschrijving van een vermoedelijke verklaring, waarvan de formulering een noodzakelijke consequentie zou moeten zijn.

Voor dit intrigerende verschijnsel kan ik een vermoedelijke verklaring geven die aansluit op de kritiek die wordt geformuleerd ten aanzien van de structuralistische semiotiek. Sheriff (1989: 26) formuleert deze kritiek in verband met 'betekenis' aldus:

Structuralists take meaning as a given, a center, a point of reference, then try to identify the system of codes responsible for the accepted meaning. Therefore, if successful, they come out where they begin.

De structuralistische semiotiek is niet in staat nieuwe kennis te formuleren, omdat zij slechts de door haar aanvaarde kennis kan bevestigen. Indien deze verklaring bevredigend is, dan zou ik, als noodzakelijke consequentie, ook geen abductieve fase moeten kunnen duiden in het onderzoek van Bellour.

3.3 Duiden van een abductieve fase

In deze subparagraaf onderzoek ik eerst de publikatie van Bellour op de duidelijkheid van een abductieve fase. Vervolgens formuleer ik een evaluatieve kanttekening bij het resultaat van mijn onderzoek.

Het inductieve onderzoek

De derde stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege' omvat het duiden van een abductieve fase in het onderzoek van Bellour conform Peirce's wetenschappelijke methode. Schematisch:

Semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour	
Het abductieve vermoeden:	Bellours onderzoek voldoet aan de beschrijving van kennisvorming
De deductieve consequentie:	de inductieve, deductieve en abductieve fase moeten te duiden zijn
Het inductieve onderzoek:	de drie fasen zijn, via Peirce's wetenschappelijke methode, al dan niet te duiden
Eerste stap: duiden van een <i>inductieve</i> fase in het onderzoek van Bellour	
Tweede stap: duiden van een <i>deductieve</i> fase in het onderzoek van Bellour	
Derde stap: duiden van een <i>abductieve</i> fase in het onderzoek van Bellour	

Figuur 45. De semiosis 'in lege' omtrent het onderzoek van Bellour.

In de abductieve fase van een semiosis heeft een intrigerend verschijnsel gebotst met gevestigde gewoonten en overtuigingen en tot disharmonie geleid. Om deze disharmonie op te lossen

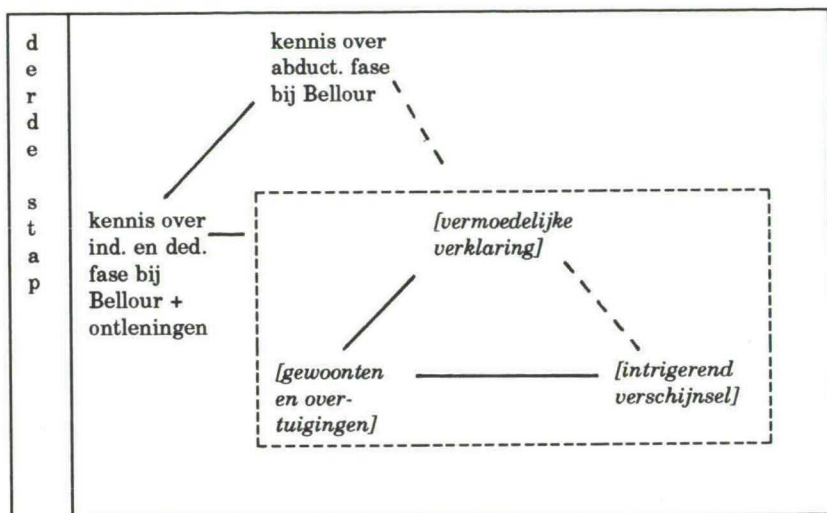
wordt het verschijnsel in verband gebracht met aanvaarde kennis ten einde een vermoedelijke verklaring te kunnen formuleren.

Door de vraag 'Hoe zou de abductieve fase in het onderzoek van Bellour verlopen kunnen zijn?' te verbinden met de gevestigde gewoonten en overtuigingen betreffende Peirce's wetenschappelijke methode, kan ik het *vermoeden* formuleren dat Bellour geconfronteerd is geweest met een intrigerend verschijnsel waarvoor hij een vermoedelijke verklaring heeft geformuleerd. Als dit vermoeden juist is, moet ik, als noodzakelijk *consequentie*, in zijn publikatie de beschrijving van een intrigerend verschijnsel en van een vermoedelijke verklaring kunnen duiden. Bij gevolg analyseer ik Bellours publikatie doelgericht met het oog op het kunnen *observeren* van deze consequentie.²⁶

In zijn publikatie formuleert Bellour geen intrigerend verschijnsel. Evenmin geeft hij een vermoedelijke verklaring voor een (eventueel verzwegen) intrigerend verschijnsel noch geeft hij deductief noodzakelijke consequenties, die uit de vermoedelijke verklaring kunnen worden afgeleid ten einde deze in de inductieve fase van het onderzoek gericht te kunnen observeren.

De derde stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege', gericht op het duiden van een abductieve fase in Bellours onderzoek, kan als volgt worden geschematiseerd:

²⁶ De gecursiveerde woorden in deze alinea duiden op respectievelijk de abductieve, deductieve en inductieve fase van de derde stap in het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege'.

[] = niet af te leiden uit Bellours publikatie

Figuur 46. Derde stap van het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van een abductieve fase in het onderzoek van Bellour.

Evaluatie

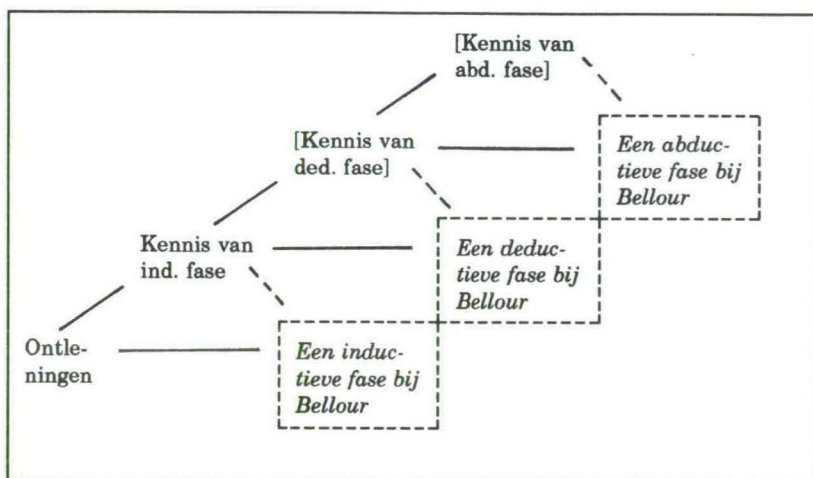
Vermoedelijk is het geen gewoonte in de structuralistisch semiotische onderzoekstraditie, waartoe Bellour behoort, om het proces van hypothesevorming, i.c. de abductieve fase van een proces van kennisvorming, te expliciteren in een publikatie waarin verantwoordbare kennis is geformuleerd. Deze observatie verhoogt de waarschijnlijkheid van mijn vermoedelijke verklaring, dat de structuralistische semiotiek niets anders kan doen dan aanvaarde kennis bevestigen en niet in staat is nieuwe kennis te formuleren. Mijn suggestie is dat een structuralistisch semiotische film-analyse slechts een inductieve fase kent waarin telkens opnieuw de (vaak verzwegen) vooronderstelling wordt bevestigd, dat de film een systeem is dat, onafhankelijk van de onderzoeker, beschreven kan worden als een structuur die betekenis voortbrengt.²⁷

²⁷ Deze suggestie formuleer ik naar aanleiding van een semiosis 'in lege' omtrent één structuralistisch semiotische publikatie. Meer van deze onderzoeken zouden de status van mijn propositie kunnen wijzigen in die van aanvaardbare kennis.

3.4 Samenvatting

De derde fase van de semiosis 'in lege', het inductieve onderzoek, is hiermee (voorlopig) afgerond, en daarmee de semiosis 'in lege' in haar geheel. Het inductieve onderzoek bestaat uit drie stappen die elk een abductieve, een deductieve en een inductieve fase kennen. De (voorlopige) afronding van elke stap, een interpretant, is opgevat als een teken binnen de volgende stap ten einde een verder begrip van Bellours onderzoek te verkrijgen.

Schematisch:

[] = niet af te leiden uit Bellours publikatie

Figuur 47. Het inductieve onderzoek binnen de semiosis 'in lege': duiden van de inductieve, deductieve en abductieve fase in de publikatie van Bellour.

Tijdens mijn onderzoek van Bellours semiosis 'in actu' ben ik gestuit op een drietal intrigerende verschijnselen. Het eerste betreft zijn inductieve fase: volgens Bellour actualiseert het filmfragment mogelijke tekens in plaats van dat dit een activiteit is van hemzelf als onderzoeker. Het tweede betreft zijn deductieve fase: het blijkt onmogelijk om uit zijn publikatie een formulering van aanvaarde kennis af te leiden waaruit hij consequenties zou kunnen hebben afgeleid ten behoeve van zijn inductieve fase. Het derde intrigerende verschijnsel betreft zijn abductieve fase: het blijkt eveneens onmogelijk om uit zijn publikatie een formulering van het proces van hypothesevorming af te leiden. Vermoedelijk is het in de structuralistisch semiotische onderzoekstraditie,

waartoe Bellour behoort, geen gewoonte om gevestigde gewoonten en overtuigingen, i.c. aanvaarde kennis, noch het proces van hypothesevorming te expliciteren in een publikatie waarin verantwoordbare kennis is geformuleerd.

Mijn conclusie dat Bellours onderzoek niet is te herformuleren conform de beschrijving van het proces van kennisvorming - een proces dat zich ten doel stelt aanvaardbare kennis te formuleren - leidt noodzakelijkerwijs tot de vaststelling dat de bekritiseerbaarheid en daarmee mate van aanvaardbaarheid van de door Bellour geformuleerde kennis gering is. De oorzaak hiervan is, dat hij *niet* heeft geëxpliciteerd welk verschijnsel hem heeft geïntrigeerd en op welke wijze hij met dit verschijnsel is omgegaan.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Almeder, R. (1980). *The Philosophy of Charles S. Peirce: A Critical Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Anderson, D.R. (1987). *Creativity and the Philosophy of C.S. Peirce*. Dordrecht, Boston, Lancaster: Martinus Nijhoff.
- Andrew, J. D. (1976). *The Major Film Theories. An Introduction*. New York: Oxford University Press.
- (1984). *Film in the Aura of Art*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Armes, R. (1981). *The Films of Alain Robbe-Grillet*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bellour, R. (1973). L'évidence et le code. In *Cinéma: théories, lectures*, Dominique Noguez (red.). Parijs: Klincksieck (1978²), pp. 219-226.
- Bettetini, G. (1973). *The Language and Technique of the Film*. Den Haag: Mouton.
- Brent, J. (1993). *Charles Sanders Peirce. A Life*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Bordwell, D. (1985). *Narration in the Fiction Film*. London: Methuen.
- Bordwell, D. & J. Staiger & K. Thompson (1985). *The Classical Hollywood Cinema: Film Style and Mode of Production to 1960*. New York: Columbia University Press.
- Bosma, P. (1991) (red.). *Filmkunde. Een inleiding*. Nijmegen: SUN.
- Brakel, J. van & J.T. van den Brink (1988). *Filosofie van de wetenschappen*. Muiderberg: Coutinho.

- Buczynska-Garewicz, H. (1981). The Idea of Object of Knowledge in Peirce's Theory of Signs. In *Proceedings of the C.S. Peirce Bicentennial International Congress*, Kenneth L. Ketner, Joseph M. Ransdell, Carolyn Eisele, Max H. Fisch, and Charles S. Hardwick (eds). Graduate Studies Texas Tech University, nr. 23. Lubbock, Texas: Texas Tech Press, pp. 35-43.
- Deleuze, G. (1983). *Cinéma 1: L'image-mouvement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- (1985). *Cinéma 2: L'image-temps*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Doane, M.A. (1987). *The Desire to Desire. The Woman's Film of the 1940's*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Driel, H. van (1987). Het verschijnsel 'film' en de semiotiek van C.S. Peirce. *Versus*, nr. 3, pp. 115-131.
- (1989) (red.). *Verstaan van abductie. Verslag van de derde Toogdag Peirce, Broek in Waterland, 2 juni 1989*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- (1990). Inzicht in kennisvorming. *Optiek*, 16e jaargang, nr. 5, pp. 18-23.
- (1991) (red.). *Het semiotisch pragmatisme van Charles S. Peirce*. Amsterdam: Benjamins.
- (1991a). Charles. S. Peirce. Semiotisch pragmatist. Een kenschets bij wijze van inleiding. In H. van Driel (1991), pp. 5-18.
- (1991b). Over betekenisvorming. Het pragmatistisch semiotisch onderzoeksobject. In H. van Driel (1991), pp. 49-74.
- (t.p.). Die Wissensbildung in Bezug auf eine Semiosis. Der rekursive Umgang mit einem klassischen filmtheoretischen Text. *Kodikas/Code. Ars Semeiotica*
- Driel, H. van & W. Staat (1987). De semiotiek van Charles Sanders Peirce. Een inleiding. *Versus*, nr. 2, pp. 51-69.

-
- (1991). De pragmatistische filmsemiotiek. In P. Bosma (1991), pp. 281-291.
- Driel, H. van & M. Westermann (1991). Het begrijpen van een speelfilm. In P. Bosma (1991), pp. 51-118.
- Eisenstein, S. (1981). *Montage. Het konstruktie-principe in de kunst*. Nijmegen: SUN.
- Faulstich, W. (1980). *Einführung in die Filmanalyse*. Tübingen: Narr Verlag.
- Faulstich, W. (1988). *Die Filminterpretation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fitzgerald, J. J. (1966). *Peirce's Theory of Signs as Foundation for Pragmatism*. The Hague: Mouton.
- Fleishman, A. (1992). *Narrated Films. Storytelling Situations on Cinema History*. Baltimore en Londen: The Johns Hopkins University Press.
- Gallie, W.B. (1966). *Peirce and Pragmatism*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Genette, G. (1979). *Tijdsaspecten in de roman. Volgorde, duur, herhaling*. Assen: Van Gorcum.
- Glastra van Loon, J.F. (1991). Het pragmatisme van Charles Peirce. In H. van Driel (1991), pp. 19-28.
- Greenlee, D. (1973). *Peirce's Concept of Sign*. Den Haag/Parijs: Mouton.
- Hookway, Chr. (1985). *Peirce*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kloesel, Chr. J.W. (1983). Bibliography of Charles Peirce. 1976 through 1981. In *The Relevance of Charles Peirce*, E. Freeman (ed.). La Salle, Illinois: Monist Library of Philosophy, pp. 375-405.
- Lapsley, R. & M. Westlake (1988). *Film Theory: an Introduction*. Manchester: Manchester University Press.

-
- Lauretis, T. de (1984). *Alice doesn't. Feminism, Semiotics, Cinema*. London: MacMillan.
- Lehmann, W.P. (1962). *Historical Linguistics: An Introduction*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Lotman, J. (1976). *Semiotics of Cinema*. Michigan Slavic Contributions, no. 5. Michigan: Ann Arbor.
- Mascelli, J.V. (1965). *The Five C's of Cinematography. Motion Picture Filming Technique simplified* (z.p.).
- Marie, M. (1980). Analyse textuelle. In *Lectures du film*. Paris: Albatros.
- Metz, Chr. (1968 en 1973). *Essais sur la signification au cinéma*. Parijs: Klincksieck.
- (1971). *Langage et cinéma*. Parijs: Larousse.
 - (1980). *De beeldsignifikant. Psychoanalyse en film* (1977). Nijmegen: SUN.
- Mooij, A. (1975). *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse*. Meppel: Boom.
- Moore, E.C. & R.R. Robin (1964) (eds). *Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce*. Second Series. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Nauta, D. (1986/87). Het dynamisch heelal transparant: categorieënleer en metafysica in het pragmatisme van Peirce. *Wijsgerig perspectief op maatschappij en wetenschap*, 27e jaargang, nr. 3, pp. 81-91.
- Nichols, B. (1976). *Movies and Methods. An Anthology*. Berkeley, Los Angeles en Londen: University of California Press.
- (1985). *Movies and Methods. An Anthology. Volume II*. Berkeley, Los Angeles and Londen: University of California Press.
- Odin, R. (1983). Pour une Sémio-pragmatique du Cinéma. *Iris*, vol. 1, nr. 1, pp. 67-82.

Peirce, C. S. (1931-1958). *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols I-VI (1931-1935), Ch. Hartshorne and P. Weiss (eds). Vols VII-VIII (1958), A. Burks (ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- (1977). *Charles Sanders Peirce: Complete Published Works, Including Selected Secondary Materials*. The 149 Microfiche Collection, edited by several members of the Texas Tech University Institute for Studies in Pragmaticism. Greenwich.
- (1982). *Writings of Charles S. Peirce: a Chronological Edition*, Max H. Fisch et al. (eds). Vol. 1: 1857-1866. Bloomington: Indiana University Press.
- (1984). *Writings of Charles S. Peirce: a Chronological Edition*, Max H. Fisch et al. (eds). Vol. 2: 1867-1871. Bloomington: Indiana University Press.
- (1986). *Writings of Charles S. Peirce: a Chronological Edition*, Max H. Fisch et al. (eds). Vol. 3: 1872-1878. Bloomington: Indiana University Press.
- (1989). *Writings of Charles S. Peirce: a Chronological Edition*, Max H. Fisch et al. (eds). Vol. 4: 1879-1883. Bloomington: Indiana University Press.

Peirce, Charles Sanders & Victoria Lady Welby (1977). *Semiotic and Signifys: the Correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby*. Ch. S. Hardwick (ed.). Bloomington-London: Indiana University Press.

Poppe, E. (1991). Structuralistische semiotiek. In P. Bosma (1991), pp. 241-252.

Potter, Ch. (1990). *Image, Sound + Story. The Art of Telling on Film*. Londen: Secker & Warburg.

Putter, J. de (1991). Theorievorming rond de filmkritiek. In P. Bosma (1991), pp. 165-222.

Reisz, K. & G. Millar (1968). *The Technique of Film Editing* (1953). London: Focal Press.

- Robin, R.S. (1967). *Annotated Catalogue of the Papers of Charles S. Peirce*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- (1971). The Peirce Papers: A Supplementary Catalogue. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, nr. 7, pp. 37-57.
- Salt, B. (1983). *Filmstyle and Technology: History and Analysis*. Starword: London.
- Schuyt, C.J.M. (1986). *Filosofie van de sociale wetenschappen*. Leiden: Nijhoff.
- Séminaire du Film et du Cinéma (1962). "Tu n'as rien vu à Hiroshima!". *Un grand film "Hiroshima, mon amour"*. Brussel: Editions de l'Institut de Sociologie.
- Sheriff, J. (1989). *The Fate of Meaning*. Princeton: Princeton University Press.
- Silverman, K. (1983). *The Subject of Semiotics*. New York: Oxford University Press.
- Simons, J. (1992). Vijfentwintig jaar filmsemiotiek. Aanwezigheid en afwezigheid van de filmsemiologie. *Versus*, nr. 1, pp. 63-81.
- Souriau, E. (1953). Préface. In *L'univers filmique*, Etienne Souriau (ed.). Paris: Flammarion.
- Staat, W. (1989). De categoriale status van abductie, deductie en inductie. In H. van Driel (1989), pp. 37-48.
- (1990). Interactive Meaning Representation of Audiovisual Texts: A Peircean Approach. *Semiotica*, 79-1/2, pp. 51-78.
- Truffaut, F. & H. Scott (1966). *Hitchcock*. New York: Simon & Schuster.
- Tursman, R. (1987). *Peirce's Theory of Scientific Discovery. A System of Logic Conceived as Semiotic*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Vandenbunder, A. (1985). *Syllabus Zomerfilmcollege. Filmanalyse: Hedendaagse stromingen in de filmestetica*. Neerpelt: Nationale Dienst voor Filmcultuur.

-
- (1987). *Syllabus Zomerfilmcollege. Filmanalyse: Bordwell's psychologisch constructivisme*. Neerpelt: Nationale Dienst voor Filmcultuur.
 - Wiener, P.P. & F.H. Young (1952) (eds). *Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
 - Williams, L. (1981). *Figures of Desire. A Theory and Analysis of Surrealist Film*. London: University of Illinois Press.
 - Wolde, E.J. van (1989). *A Semiotic Analysis of Genesis 2-3. A Semiotic Theory and Method of Analysis Applied to the Story of the Garden of Eden*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
 - Wollen, P. (1982). *Signs and Meaning in the Cinema* (1969). London: Secker & Warburg/B.F.I.

SAMENVATTING

De kennistheoretische vooronderstelling van de Peirceaanse semiotiek is driedelig. Op de eerste plaats stelt zij, dat de *aard* van een kennisuitspraak wordt bepaald door gewoonten en overtuigingen die binnen een gemeenschap zijn gevestigd. Een aspect van een verschijnsel kan botsen met één van deze gewoonten en overtuigingen, reden waarom een proces van kennisvorming zou kunnen starten omtrent dat intrigerende aspect. Op de tweede plaats stelt zij, dat de wijze waarop met dat aspect wordt omgegaan de mate van *aanvaardbaarheid* van de kennisuitspraak die zich vormt, bepaalt. Anders dan de structuralistische semiotiek claimt de Peirceaanse semiotiek, dat kennis niet voorafgaat aan onderzoeksactiviteiten. Aard van een kennisuitspraak en de mate van aanvaardbaarheid ervan worden juist erdoor bepaald. Ten slotte formuleert de Peirceaanse kennistheoretische vooronderstelling, dat een kennisuitspraak (ook wel *interpretant* genoemd) over een verschijnsel (ook wel *object* genoemd) niet rechtstreeks tot stand kan komen, maar alleen door bemiddeling van een *teken*.

Vanuit deze driedelige kennistheoretische vooronderstelling is een beschrijving gegeven van het proces van kennisvorming in zijn algemeenheid, ook wel *semiosis* genoemd. Ten behoeve van deze beschrijving zijn twee beschrijvingsprocedures en de bouwstenen ervan ontleend aan het werk van de Amerikaanse filosoof Charles Sanders Peirce (1839 - 1914).

De filosofische procedure wordt gevormd door de drie categorieën die Peirce aan elk verschijnsel onderkent: de categorieën *Firstness*, *Secondness* en *Thirdness*. Deze categorieën vormen het leidende principe waarmee de beschrijving tot stand is gekomen.

De semiotische procedure heeft het driedelige bouwplan van de beschrijving bepaald. Het omvat een beschrijving van de relaties tussen de drie elementen gezamenlijk die de semiosis uitmaken, te weten een interpretant, een object en een teken. Dan volgt een beschrijving van de relaties tussen telkens twee van deze elementen, en ten slotte is de aard van elk van de elementen afzonderlijk beschreven.

De beschrijving van de semiosis in haar algemeenheid, het onderzoeksobject van de algemene Peirceaanse semiotiek, is opgevat als een vorm van *Firstness*, als een kwaliteit die geactualiseerd kan worden in een daadwerkelijke semiosis. Om deze reden is de semiosis in haar algemeenheid aangeduid met de term *semiosis 'in potentia'*.

Een daadwerkelijke semiosis, een actualisering van de semiosis 'in potentia' en daarom als een vorm van *Secondness* aangeduid met de term *semiosis 'in actu'*, vormt het onderzoeksobject van de toegepaste Peirceaanse semiotiek. De beschrijving ervan noodzaakt een aanpassing van die van de semiosis 'in potentia' vanwege de eigenheid van het artefact (teken) dat de semiosis 'in actu' beïnvloedt. Deze aanpassing heeft te maken met de aard van het aspect van het verschijnsel dat heeft geïntrigeerd en dat derhalve een rol speelt in een semiosis 'in actu'. In deze studie is het intrigerende aspect van een verschijnsel afgebakend tot het artefact *film* en de wijze van omgaan met is afgebakend tot het proces dat gewoonlijk wordt aangeduid met de term 'filmanalyse'.

Eerst is de aard van elk van de drie elementen die een rol spelen in het proces van filmanalyse beschreven; de nadruk heeft hierbij gelegen op de eigenheid van het filmteken. Vervolgens zijn de relaties tussen telkens twee van de drie elementen beschreven en ten slotte die tussen de drie elementen die het proces van filmanalyse uitmaken gezamenlijk. Bij de beschrijving van deze laatste relaties is een onderscheid gemaakt tussen filmspecifieke en niet-filmspecifieke gewoonten en overtuigingen. Deze zijn bepalend voor het feit of een semiosis 'in actu', i.c. een proces van filmanalyse, zou kunnen aanvangen.

Een bijzondere vorm van een semiosis 'in actu' vormt het proces van kennisvorming, dat is gericht op toetsing van de mate van aanvaardbaarheid van kennis die zich heeft gevormd in een inmiddels afgesloten semiosis 'in actu'. Deze bijzondere semiosis, het onderzoeksobject van de Peirceaanse wetenschapssemiotiek, is als een vorm van *Thirdness* aangeduid met de term *semiosis 'in lege'*. De beschrijving ervan noodzaakt een aanpassing van die van de semiosis 'in potentia' en die van de semiosis 'in actu'. Deze aanpassing heeft met name te maken met de onderzoeksmethode die met betrekking tot de semiosis 'in lege' wordt gehanteerd, namelijk Peirce's wetenschappelijke methode.

Omdat het doel van de semiosis 'in lege' is aanvaardbare kennis te formuleren omtrent de mate van aanvaardbaarheid van kennis die in een semiosis 'in actu' is gevormd, is bij de beschrijving van de semiosis 'in lege' in haar algemeenheid Peirce's wetenschappelijke methode gehanteerd, volgens Peirce de minst slechte methode om aanvaardbare kennis te vormen. De semiosis 'in lege' bestaat uit drie fasen, waarbij in de beschrijving de nadruk is gelegd op de derde fase, de enige fase in de semiosis 'in lege' die daadwerkelijk handelen vereist.

De beschrijving van de semiosis 'in lege' in haar algemeenheid

is te beschouwen als een vorm van *Firstness*, als een kwaliteit die geactualiseerd kan worden in een daadwerkelijke semiosis 'in lege'. Van deze laatste, een vorm van *Secondness*, is ten slotte een proeve gegeven door kennis, geformuleerd in een klassieke filmwetenschappelijke publikatie, te toetsen op haar mate van aanvaardbaarheid.

SUMMARY

'The film in actu' is regarded as the traditional object of film research and especially as that of structurally oriented film semiotics. The central question addressed in this approach is the following: how does film constitute meaning?

In the course of the seventies the role played by the spectator becomes part of the object of research and the central question accordingly changes into: how does film constitute meaning in connection with the spectator? This shift of attention does not, however, result in a shift of methodology, which remains essentially structuralist in character, i.e. based on the belief that true statements can be made about an object of research without taking into account the important role played by the person of the investigator. Thus, this methodology disregards the common view that we can no longer deny and ignore that in striving to understand reality the investigator, by this very activity, influences and changes the reality he is trying to describe, which, in its turn, changes the activity of investigating and so on.

An alternative to this object-immanent approach is offered by Peircean semiotics, which is based on the ideas of the American philosopher Charles Sanders Peirce (1839-1914). According to Peirce, meaning represents itself as a process, whereby a sign is determined by an object and whereby the sign itself produces a signified sign (the interpretant). In its turn it is possible for the interpretant to become a sign that represents the object and produces a next interpretant, etc. For Peircean semiotics, research into this process of meaning representation (the semiosis) is itself the domain of research.

In this study I have given a description of this semiosis by applying two procedures derived from the writings of Peirce. The first is Peirce's semiotic claim that all representation of meaning is by sign. This constitutes the frame of this study. The second procedure, which involves Peirce's theory of categories, functions as a leading principle.

The description is operationalized by describing the relation between the *three* terms that are considered by Peirce as being necessary elements within the semiosis (sign, object and interpretant). Next I focus more closely on the nature of the relation between *each* of the elements. After this it becomes possible to describe the three terms *separately*.

The semiosis in general is described as a quality which may

be actualized. For this reason the semiosis in general is called the *semiosis 'in potentia'*.

I refer to an actualised semiosis as the *semiosis 'in actu'*. This is the object of research of several forms of applied semiotics. The description of this semiosis requires an adaptation of the description of the semiosis 'in potentia' because of the peculiarity of the artefact (the sign) that influences the semiosis 'in actu'. In this study the semiosis 'in actu' is defined in terms of the process of film analysis. First each of the three terms mentioned above are described again separately, but this time in relation to the peculiarity of the film sign. The next step is to describe the relation between each of the three terms and the relation between them. In this a distinction is made between characteristics that are filmspecific and those that are not.

In this approach it is no longer necessary to present meaning as the possible result of elements within the film (structural semiotics); it is now possible to present meaning as a preliminary result (= interpretant) of the interaction between certain aspects of the film (= sign) and cognitive activities of the investigator.

A very special semiosis 'in actu' concerns the process of knowledge representation that is aimed at evaluating the reliability of meaning as represented by a concluded semiosis 'in actu'. This is the object of research of the applied semiotics of science. It is called *semiosis 'in lege'*. The description of this semiosis requires an adaptation of the description of the semiosis 'in potentia' and the semiosis 'in actu'. The adaptation concerns the scientific method: how should one evaluate the meaning that is represented by a concluded semiosis? I have opted for Peirce's scientific method, which in his eyes is the most reliable method of evaluating.

The aim of the semiosis 'in lege' is to formulate reliable knowledge about the reliability of meaning that is represented by a semiosis 'in actu'. Therefore Peirce's scientific method is applied to the description of the semiosis 'in lege'. This description constitutes three levels, the third of which, that of induction, is the most important.

This semiosis 'in lege' in general is described as a quality which could be actualized by an applied semiosis 'in lege'. I have given an example of this by evaluating the reliability of meaning as represented by a concluded semiosis 'in actu', namely a classical publication on film analysis.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01171083 8